

Uniwersytet Rzeszowski
University of Rzeszów

ISSN 1898-5084
e-ISSN 2658-0780

kwartalnik / quarterly

NIERÓWNOŚCI SPOŁECZNE A WZROST GOSPODARCZY

Social Inequalities and Economic Growth

NUMER / NUMBER

82 (2/2025)

Rzeszów 2025

Redaktor naukowy / Scientific editor
prof. dr hab. Michał Gabriel Woźniak

Rada naukowa czasopisma / Scientific board
dr hab. prof. UR Grzegorz Ślusarz – przewodniczący / president,
prof. Joachim Becker (Austria), prof. dr hab. Viktor Chuzhykov (Ukraine),
dr. ing. Marie Gabryšová (the Czech Republic), prof. dr hab. Grzegorz W. Kołodko,
doc. ing. Martin Mizla (Slovakia), dr hab. prof. AWSB Barbara Piontek, prof. dr Jakub Soviar (Slovakia),
dr hab. Ondrej Štefaňák (Slovakia), prof. dr. ing. Josef Vodák (Slovakia),
prof. Grigoris Zarotiadis (Greece), prof. dr Piotr Żmuda (Germany)

KOLEGIUM REDAKCYJNE / EDITORIAL BOARD

Redaktor naczelny / Editor-in-Chief
prof. dr hab. Michał Gabriel Woźniak

Redaktorzy tematyczni / Subject editors
dr hab. prof. UEK Małgorzata Adamska-Chudzińska, dr hab. prof. PRz Teresa Bal-Woźniak,
dr hab. prof. UR Anna Barwińska-Malajowicz, dr hab. prof. UR Krzysztof Ryszard Bochenek,
prof. dr hab. Mieczysław Dobija, dr hab. prof. UR Ryszard Kata, prof. dr hab. inż. Jacek Marek Kluska,
dr hab. prof. UR Krystyna Leśniak-Moczuk, dr hab. prof. UR Bogdan Wierzbiński

Redaktorzy statystyczni / Statistical editors
prof. dr hab. Tadeusz Edward Stanisz, prof. dr hab. Andrzej Sokołowski

Sekretarze redakcji / Editorial secretaries
dr Magdalena Cyrek, dr Małgorzata Wośiek

Sekretarz redakcji ds. bibliografii / Bibliography correction
dr Małgorzata Leszczyńska

Sekretarz techniczny redakcji ds. rozwiązań informatycznych / Information systems specialist
mgr Ryszard Hall

Opracowanie redakcyjne/Editorial revision
mgr Beata Wargacka

Opracowanie redakcyjne w j. angielskim/Editorial revision in English
mgr Joanna Mazur-Okalowe

Redakcja techniczna / Technical editor
mgr Julia Sońska-Lampart

Łamanie/Layout
mgr inż. Ewa Blicharz

Wersja papierowa czasopisma jest wersją pierwotną / The paper version is the reference version of the Journal

Publikacja jest dostępna na licencji Creative Commons
(CC BY-NC-ND 4.0 International)

© Copyright by Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego
Rzeszów 2025

ISSN 1898-5084, e-ISSN 2658-0780

DOI 10.15584/nsawg

2224

WYDAWNICTWO UNIwersYTETU RZESZOWSKIEGO
THE PUBLISHING OFFICE OF THE UNIVERSITY OF RZESZÓW
35-959 Rzeszów, ul. prof. S. Pigonia 6, tel. +48 17 872 13 69, tel./fax +48 17 872 14 26
e-mail: wydaw@ur.edu.pl; <https://wydawnictwo.ur.edu.pl>
wydanie I; format B5; ark. wyd. 11,25; ark druk. 11,25; zlec. red. 66/2025

Druk i oprawa: Drukarnia Uniwersytetu Rzeszowskiego
Printed and bound by: Printing House of the University of Rzeszów

Spis treści

Anna Krajewska, Piotr Krajewski, Katarzyna Pilat

Determinanty postępu społecznego w krajach Unii Europejskiej – wnioski dla Polski 5

Marek Leszczyński

Bezpieczeństwo ekologiczne i zjawisko ekoterroryzmu – ewolucja poglądów w warunkach przemian społeczno-ekonomicznych na świecie 28

Barbara Danowska-Prokop

Problematyka handlu zagranicznego w rozważaniach polskich merkantylistów 48

Krzysztof Rajtarski

Podaż pieniądza a nierówności dochodowe na przykładzie Stanów Zjednoczonych w latach 1959–2019 60

Arkadiusz Przybyłka

Starzenie się populacji wyzwaniem dla polskiego systemu ochrony zdrowia i pomocy społecznej 74

Ewa Baran, Ewa Kubejko-Polańska, Jadwiga Pawłowska-Mielech

Potrzeby seniorów na tle zmian sytuacji demograficznej gmin wiejskich Podkarpacia 87

Agata Surówka

Ocena skuteczności prognozowania rozwoju sieci rozdzielczej na obszarach wpływu portów lotniczych w Polsce 103

Andżelika Drozd

Ocena kondycji finansowej wybranych przedsiębiorstw z województwa podkarpackiego w warunkach niepewności za pomocą branżowych modeli dyskryminacyjnych 134

Rafał Pitera, Justyna Chmiel

Znaczenie specjalnych stref ekonomicznych i ustawy o nowych inwestycjach w zmniejszaniu nierówności regionalnych w Polsce 156

Wskazówki dla Autorów 174

Table of Contents

Anna Krajewska, Piotr Krajewski, Katarzyna Pilat

Determinants of social progress in European Union countries – conclusions for Poland 5

Marek Leszczyński

Ecological security and the phenomenon of eco-terrorism – the evolution of views in the context of socio-economic changes in the world 28

Barbara Danowska-Prokop

The issue of foreign trade in the considerations of Polish mercantilists 48

Krzysztof Rajtarski

Money supply and income inequality in the United States, 1959–2019 60

Arkadiusz Przybyłka

Ageing population as a challenge for the Polish healthcare and social welfare system 74

Ewa Baran, Ewa Kubejko-Polańska, Jadwiga Pawłowska-Mielech

The needs of seniors in the context of changing demographic situation in rural areas of Podkarpacie 87

Agata Surówka

Effectiveness of forecasting the development of the distribution network in the areas of impact of airports in Poland 103

Andżelika Drozd

Assessment of the financial condition of selected enterprises from the Podkarpackie Voivodeship under uncertainty conditions using industry-specific discriminant models ... 134

Rafał Pitera, Justyna Chmiel

The importance of special economic zones and the act on new investments in reducing regional inequalities in Poland 156

Guidelines for Authors 176

*prof. dr hab. Anna Krajewska*¹

*dr hab. Piotr Krajewski*²

Katedra Makroekonomii, Uniwersytet Łódzki

*dr Katarzyna Pilat*³

Katedra Funkcjonowania Gospodarki, Uniwersytet Łódzki

Determinanty postępu społecznego w krajach Unii Europejskiej – wnioski dla Polski

Abstrakt

PKB jest miernikiem powszechnie wykorzystywanym do oceny poziomu gospodarczego kraju. Poza wieloma walorami wskaźnik ten ma pewne słabości, zwłaszcza dotyczące społecznych aspektów wzrostu gospodarczego. Wśród licznych miar uwzględniających aspekty socjalne na uwagę zasługuje wskaźnik postępu społecznego określany jako *The Social Progress Index* (SPI). W artykule została podjęta próba poszukiwania korelacji między poziomem tego wskaźnika a siedemnastoma zmiennymi opisującymi zróżnicowanie dochodów oraz polityką redystrybucyjną, podatkową i społeczną krajów UE-27 w 2021 r. Dane statystyczne ukazują istotną korelację między indeksem SPI a poziomem zróżnicowania dochodów i skalą redystrybucji. Jednocześnie mierniki dotyczące zróżnicowania dochodów wskazują na wysoki poziom zróżnicowania dochodowo-majątkowego w Polsce. Zidentyfikowane w artykule przyczyny tych nierówności (mankamenty rynku pracy, niewłaściwa polityka fiskalna, duża szara strefa) oznaczają, że działania zmierzające w kierunku ich zmniejszania są niezbędne, ale równocześnie wymagają poważnych zmian w polityce gospodarczej i społecznej.

Słowa kluczowe: postęp społeczny, rozwój gospodarczy, wskaźnik postępu społecznego.

Determinants of social progress in European Union countries – conclusions for Poland

Abstract

GDP is a measure commonly used to assess the economic level of a country. In addition to its many virtues, this indicator has certain weaknesses, especially concerning the social aspects of

¹ Adres korespondencyjny: e-mail: anna.f.krajewska@gmail.com. ORCID: 0000-0001-8895-6397.

² Adres korespondencyjny: e-mail: piotr.krajewski@uni.lodz.pl. ORCID: 0000-0002-5377-9578.

³ Adres korespondencyjny: e-mail: katarzyna.pilat@uni.lodz.pl. ORCID: 0000-0002-9364-8863.

economic growth. Among the numerous measures that take into account social aspects, the social progress index known as The Social Progress Index (SPI) deserves attention. The article attempts to search for correlations between the level of this index and seventeen variables describing income disparities and the redistributive, tax and social policies of the EU27 countries in 2021. The statistics show a significant correlation between the SPI index and the level of income inequality and the scale of redistribution. At the same time the paper indicates a high level of income-wealth inequality in Poland. The causes of these inequalities identified in the article mean that actions aimed at reducing them are necessary, but at the same time require major changes in economic and social policy.

Keywords: social progress, economic development, social progress index.

JEL: I30, O10.

WPROWADZENIE

W polskiej literaturze ekonomicznej oraz publicystyce bardzo mocno ekspozowane jest wysokie tempo wzrostu PKB jako główny sukces i rezultat przemian społeczno-gospodarczych w kraju. Miernik ten jest jednak obciążony wieloma słabościami, zwłaszcza natury społecznej. Równocześnie coraz poważniejszym problemem stają się rosnące zróżnicowanie dochodów i majątku, mankamenty rynku pracy, niedofinansowanie edukacji i służby zdrowia. Przyjmując za J.E. Stiglitzem (2010, s. 328), że „Celem procesów wytwórczych w społeczeństwie jest wzrost dobrobytu członków tego społeczeństwa – jakkolwiek zdefiniowanego”, autorzy uznali, że ważnym celem badawczym jest poszukiwanie zależności między poziomem wskaźników postępu społecznego określanego jako *The Social Progress Index* (SPI) oraz zmiennymi opisującymi sytuację ekonomiczną i społeczną krajów UE-27 w 2021 r. Podczas badań, realizując zamierzone cele badawcze, wykorzystano PKB per capita, współczynnik Giniego przed opodatkowaniem i po nim, stopę zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem, odsetek pracowników uzyskujących niskie zarobki, a także wydatki na różne cele społeczne, wybrane aspekty polityki podatkowej. Zbadanie zależności między zróżnicowaniem i redystrybucją dochodów a indeksem SPI stanowi wartość dodaną artykułu. Do określenia związku między SPI i wymienionymi zmiennymi został wykorzystany współczynnik korelacji rang Spearmana.

W artykule podjęto się weryfikacji następujących hipotez badawczych:

1. Różnice między poziomem SPI wynikają nie tylko z różnic w poziomie PKB per capita, ale także z prowadzonej polityki społecznej i fiskalnej.
2. Występuje różnica między „nowymi” i „starymi” krajami UE w sposobie wykorzystywania różnych instrumentów redystrybucji do poprawy poziomu SPI.
3. Na niską pozycję Polski w rankingu SPI oraz rozdzźwięk między PKB per capita i poziomem SPI w poważnym stopniu wpływają mankamenty rynku pracy, rozwiązania podatkowe dyskryminujące pracę oraz wysokie na tle innych krajów zróżnicowanie dochodowo-majątkowe.

Artykuł składa się z czterech części. Po wprowadzeniu w części pierwszej pokazano zalety i wady produktu krajowego brutto jako powszechnie stosowanego miernika poziomu rozwoju gospodarczego kraju. Wskazano też na próby poszukiwania mierników uwzględniających społeczne aspekty wzrostu gospodarczego. Część druga poświęcona jest charakterystyce wskaźnika postępu społecznego określanego jako *The Social Progres Index* (SPI). Omówiono jego konstrukcję oraz poziom syntetyczny wskaźnika SPI i jego elementów składowych (podstawowe potrzeby ludzkie, podstawy dobrobytu, możliwości) dla krajów UE-27. Część trzecia poświęcona jest analizie korelacji między poziomem SPI oraz sytuacją dochodową i polityką fiskalną krajów UE. Badano korelację między poziomem SPI oraz PKB per capita, stopniem zróżnicowania dochodów mierzonych współczynnikiem Giniego przed opodatkowaniem i po nim, a także przed i po transferach, stopą zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem społecznym oraz odsetkiem pracowników uzyskujących niskie zarobki. Poszukiwano też korelacji między wydatkami publicznymi na cele społeczne i podatkami a poziomem SPI. Ostatnia, czwarta część artykułu, poświęcona jest Polsce, która w rankingu SPI zajęła 24. miejsce. Opracowanie zamyka podsumowanie, w którym ujęto wnioski z badań.

PRODUKT KRAJOWY BRUTTO JAKO SYNTETYCZNY MIERNIK EKONOMICZNY – JEGO SŁABOŚCI I POSZUKIWANIE LEPSZYCH MIERNIKÓW

Powszechnie przyjmuje się, że najlepszym wskaźnikiem pokazującym w sposób wymierny rozmiary produkcji materialnej i niematerialnej wytworzonej w danym okresie jest produkt krajowy brutto (PKB). Jest to miernik powszechnie stosowany, co stwarza możliwość porównywania osiągnięć gospodarczych różnych krajów, oszacowanie poziomu ich rozwoju oraz tempa wzrostu. PKB liczony w cenach stałych umożliwia wyeliminowanie bieżącego ruchu cen, co jest szczególnie pożądane w warunkach wysokiej inflacji. Ważną miarą poziomu gospodarki różnych krajów jest PKB per capita obliczane w porównywalnych jednostkach pieniężnych (USD, euro) przy uwzględnieniu siły nabywczej waluty krajowej.

Miernik ten nie uwzględnia jednak wielu czynników istotnych ze społecznego punktu widzenia, a głównie:

- produkcji wykonywanej legalnie dla własnych potrzeb (praca gospodyń domowych i osób dokonujących wielu napraw i usprawnień w gospodarstwie domowym, produkty z ogródków działkowych),
- produkcji wykonywanej nielegalnie, czyli w tzw. szarej strefie,
- negatywnych efektów zewnętrznych i tak zwanych antydóbr związanych ze wzrostem produkcji (zanieczyszczenie środowiska, dewastacja i złe wykorzystanie zasobów naturalnych, wzrost stresu, napięcia nerwowego, chorób),

- zmian ilości czasu pracy poświęconego na wytwarzanie PKB, gdyż obniżanie czasu pracy i zwiększanie czasu wolnego przyczynia się do podnoszenia ogólnego poziomu dobrobytu (Stiglitz, 2010).

Wymienione słabości PKB świadczą też o tym, że nie uwzględnia on tak ważnych dla oceny dobrobytu społeczeństwa czynników, jak stan zdrowia, jakość edukacji, poziom zaspokojenia podstawowych potrzeb materialnych i niematerialnych oraz poziom zróżnicowania społecznego i wynikających stąd konsekwencji. Stiglitz (2010) mocno podkreśla, że Wielka Recesja z 2008 r. obnażyła słabości PKB jako podstawowej kategorii ekonomicznej. Nic więc dziwnego, że naukowcy, politycy gospodarczy i przedstawiciele biznesu zaczęli poszukiwać wskaźnika umożliwiającego pokazanie w wymierny sposób nie tylko efektów czysto ekonomicznych, ale także wielu ważnych aspektów społecznych wpływających na poziom życia i dobrobyt społeczeństwa.

Pierwszą poważną próbę wyeliminowania słabości PKB jako syntetycznego miernika osiągnięć społeczno-gospodarczych podjęto na początku lat siedemdziesiątych XX w. William Nordhaus i James Tobin (1972) opracowali tzw. miernik dobrobytu ekonomicznego (*Measure of Economic Welfare*), który miał uwzględnić i skorygować słabości PKB. Przy jego tworzeniu wzięto pod uwagę dobra powstające w gospodarstwach domowych i w szarej strefie, odjęto straty związane z zanieczyszczeniem środowiska, urbanizacją i innymi „antydobrami”, a także podjęto próbę oszacowania czasu wolnego. W praktyce okazało się jednak, że kontrowersje i trudności związane z liczeniem tak pojętego dobrobytu sprawiły, że nie stał się on powszechnie stosowanym miernikiem.

Od lat dużą popularnością cieszy się wskaźnik rozwoju społecznego określany jako *Human Development Index* (HDI), opracowany w 1990 r. przez Mahbuba ul Hage – pakistańskiego ekonomistę, pracownika Banku Światowego. Wskaźnik ten od 1993 r. jest obliczany przez ONZ-owską agendę United Nations Development Programme (UNDP), a następnie wydawany w formie rocznych raportów Human Development Report (<http://hdr.undp.org/en/statistics>). Uzyskane wskaźniki wykorzystywane są do analizy poziomu rozwoju na poziomie krajowym, regionalnym i lokalnym. HDI oparty jest na następujących wskaźnikach: oczekiwana długość życia, średnia liczba lat edukacji otrzymanej przez mieszkańców w wieku 25 lat i starszych, oczekiwana liczba lat edukacji dla dzieci rozpoczynających proces kształcenia, dochód narodowy per capita w USD liczony według parytetu siły nabywczej danej waluty. Z zestawienia raportów za lata 1993–2022 wynika, że Norwegia była liderem w tym rankingu aż 20 razy, ponadto na pierwszym miejscu pięć razy znalazła się Kanada, dwa razy Islandia oraz jednorazowo Japonia i Szwajcaria.

Kolejna interesująca inicjatywa została podjęta przez Social Progress Imperative, organizację non profit bazującą na pracach Amartyi Sena, Douglasa Northa i Josepha Stiglitz'a dotyczących nierówności i ich wpływu na dobrobyt społeczny. Pod kierunkiem Michaela Portera i Scotta Sterna (*Measuring a progressive socie-*

ty, [http, 2016](http://)) opracowano metodologię mierzenia indeksu postępu społecznego uwzględniającego różne komponenty ekonomiczne, społeczne i środowiskowe. Wskaźnik postępu społecznego, *The Social Progress Index (SPI)*, został opracowany w 2014 r. i obejmował 133 kraje. Przyjęta metodologia umożliwia ujęcie różnych aspektów dobrobytu w sposób wszechstronny, a zarazem wymierny oraz pozwalający na mierzenie postępu społecznego zarówno w skali kraju, jak i w mniejszym zakresie, np. w odniesieniu do regionów.

W 2016 r. Komisja Europejska podjęła decyzję o wykorzystaniu tego wskaźnika nie tylko do porównań międzynarodowych, ale także do badania sytuacji społeczno-ekonomicznej i środowiskowej w regionach oraz prowadzenia polityki spójności UE. SPI mierzy postęp społeczny, bazując na dwunastu elementach zagregowanych w trzy szersze grupy opisujące: 1) podstawowe potrzeby człowieka (*Basic Human Needs*); 2) podstawy dobrego samopoczucia (*Fundation of Well-being*); 3) możliwości (*Opportunity*). Istotne jest również to, że wybrane do oceny postępu społecznego wskaźniki w większym stopniu opierają się na pomiarze osiągniętych wyników niż na nakładach ponoszonych na ich osiągnięcie. Zalety SPI przesądziły również o tym, że stanowi on podstawę analizy determinant postępu społecznego w krajach UE prowadzonej w tym artykule oraz poszukiwania korelacji między podstawowymi danymi ekonomicznymi oraz polityką fiskalną realizowaną w różnych krajach Unii Europejskiej.

CHARAKTERYSTYKA WSKAŹNIKA POSTĘPU SPOŁECZNEGO

Wskaźnik postępu społecznego (SPI) mierzy, w jakim stopniu poszczególne kraje zapewniają swoim obywatelom zaspokojenie ich ekonomicznych, socjalnych i środowiskowych potrzeb dotyczących podstawowych potrzeb ludzkich, podstaw dobrobytu oraz możliwości rozumianych jako ochronę dóbr osobistych i wolności wyboru, tolerancji i możliwości rozwoju.

W ramach podstawowych potrzeb ludzkich wyodrębniono cztery ich grupy:

- odżywianie i podstawowa opieka medyczna,
- woda i urządzenia sanitarne,
- opieka społeczna,
- bezpieczeństwo osobiste.

Podstawy dobrobytu określane są poprzez mierniki oceniające:

- dostęp do podstawowej wiedzy,
- dostęp do informacji i komunikacji,
- zdrowie i samopoczucie,
- jakość środowiska.

Z kolei możliwości oceniane są na podstawie następujących parametrów:

- dobra osobiste,

- osobista wolność wyboru,
- tolerancja i włączenie,
- dostęp do zaawansowanej technologii.

Każdy z przedstawionych komponentów syntetycznego wskaźnika postępu społecznego obliczany jest w oparciu o kilka (od trzech do pięciu) szczegółowych danych oceniających poziom zaspokojenia określonej potrzeby. W sumie miernik syntetyczny stanowi wypadkową blisko 90 wskaźników. Wskaźniki obliczane są według skali od 0 (najgorsze wyniki) do 100 (najlepsze, idealne) (Fehder, Stern, 2013).

Do analizy determinant postępu społecznego wykorzystany zostanie ranking SPI opublikowany w 2022 r. (Social Progress Imperative, 2022). Badaniami objęto 163 kraje. Pierwsze miejsce w rankingu zajęła Norwegia, uzyskując 90,74 pkt. Na ostatnim miejscu znalazł się Południowy Sudan z ogólną liczbą punktów 31,06. Kraje UE-27 znalazły się na pozycjach od 2. (Dania) do 44. (Bułgaria). Ranking państw UE-27 przedstawiony jest w tabeli 1. Pierwszą dziesiątkę tworzą kraje skandynawskie oraz Holandia, Niemcy, Austria, Irlandia, Luksemburg, Belgia oraz Estonia.

Tabela 1. Wskaźniki postępu społecznego (SPI) w UE-27 (2022 r.)

L.p.	Kraje	Wskaźnik syntetyczny SPI	W tym		
			Podstawowe potrzeby	Podstawy dobrobytu	Możliwości
1	2	3	4	5	6
1	Dania	90,54	91,81	90,32	89,48
2	Finlandia	90,46	91,36	90,31	89,71
3	Szwecja	89,42	90,35	88,90	88,99
4	Holandia	88,97	89,49	88,80	88,63
5	Niemcy	88,72	90,01	87,10	89,05
6	Austria	88,05	90,49	88,53	85,14
7	Irlandia	87,69	88,99	86,68	87,41
8	Luksemburg	87,48	88,40	88,80	84,24
9	Belgia	87,22	89,45	85,58	86,64
10	Estonia	86,16	89,90	87,23	81,45
11	Francja	86,07	88,30	86,79	83,13
12	Hiszpania	85,35	89,52	84,71	81,81
13	Włochy	85,23	89,37	83,61	82,70
14	Czechy	85,19	89,29	83,76	82,53
15	Portugalia	84,47	89,34	82,62	82,28
16	Malta	84,52	89,37	84,64	79,54
17	Słowenia	84,19	89,20	85,45	77,93

1	2	3	4	5	6
18	Litwa	83,71	88,56	81,58	80,98
19	Cypr	83,18	87,50	84,99	77,04
20	Łotwa	82,46	87,43	79,68	80,28
21	Grecja	82,44	87,77	79,85	79,72
22	Chorwacja	82,32	89,48	82,18	75,28
23	Słowacja	81,29	87,72	80,08	76,08
24	Polska	80,17	88,12	78,00	75,89
25	Węgry	78,21	88,12	75,94	70,59
26	Rumunia	79,89	86,70	74,78	69,20
27	Bułgaria	76,81	85,70	72,30	72,44
	Średnia arytmetyczna	84,83	88,95	83,82	81,41

Źródło: obliczenia własne na podstawie (Social Progress Index 2022, Results, <http>).

Niespodziewanie wysoka pozycja Estonii w gronie państw UE o najwyższym poziomie wskaźnika wynika z wysokiej oceny zaspokojenia podstawowych potrzeb ludzkich (szóste miejsce w rankingu, w tym opieka społeczna zajęła trzecie miejsce wśród UE-27), a także dobrej oceny podstaw dobrobytu – ósme miejsce, w tym dostęp do podstawowej wiedzy – piąte miejsce oraz jakość środowiska – szóste miejsce (Social Progress Imperative, 2022).

Polska, uzyskując 80,17 pkt., zajęła 24. miejsce w rankingu. Niżej zostały ocenione tylko trzy kraje członkowskie UE: Węgry, Rumunia i Bułgaria. Dokładniejsza analiza uwzględnianych w tej ocenie kryteriów wskazuje, że w Polsce relatywnie najwyżej oceniono stopień realizacji podstawowych potrzeb ludzkich (88,12), chociaż bezpieczeństwu osobistemu przyznano znacznie mniej punktów (76,13). Znacznie gorzej oceniono realizację podstaw dobrobytu (78,0), a w ramach tego kryterium szczególnie niską lokatę uzyskało zdrowie i samopoczucie (61,61) oraz jakość środowiska (68,12), a najgorzej w rankingu tym wypadły możliwości (78,89), wśród których tolerancja i wykluczenie uzyskały bardzo niską ocenę (63,91) (Social Progress Imperative, 2022).

Niska ocena Polski w rankingach postępu społecznego na tle innych krajów UE-27 skłania do poszukiwania czynników, które w największym stopniu mogły się do tego przyczynić. Do analizowania korelacji między wskaźnikiem SPI a sytuacją ekonomiczną poszczególnych krajów mierzona m.in. PKB per capita, poziomem zróżnicowania dochodów i różnymi aspektami polityki fiskalnej rozpatrywanej od strony redystrybucyjnej funkcji wydatków publicznych i transferów oraz podatków, zostaną wykorzystane dane za 2021 r., gdyż dostępne wskaźniki SPI datowane na 2022 r. zostały opracowane w oparciu o liczne dane statystyczne dotyczące 2021 r.

ZALEŻNOŚCI MIĘDZY POZIOMEM MIERNIKA POSTĘPU SPOŁECZNEGO
ORAZ SYTUACJĄ GOSPODARCZĄ I POLITYKĄ FISKALNĄ KRAJÓW UE

Zależności między indeksem SPI a sytuacją gospodarczą i polityką fiskalną zbadano na podstawie kształtowania się wskaźnika kolacji rang Spearmana, który został obliczony według wzoru:

$$r_s = 1 - \frac{6 \sum d_i^2}{n(n^2 - 1)}$$

gdzie: n – liczba obserwacji, d_i – różnica między rangami.

Do pomiaru sytuacji gospodarczej przyjęto PKB per capita oraz mierniki, które pokazują, jak został on rozdysponowany w społeczeństwie, a więc współczynniki Giniego przed transferami i opodatkowaniem oraz po uwzględnieniu transferów i opodatkowania, a także wynikającą stąd skalę redystrybucji oraz wskaźniki obrazujące zagrożenie ubóstwem i wykluczeniem społecznym oraz odsetek pracowników uzyskujących niskie zarobki (tabela 2).

Tabela 2. Korelacje między wskaźnikami postępu społecznego i zróżnicowaniem dochodów w krajach UE (2021 r.)

Kraje wg rankingu SPI	PKB per capita €	Współczynnik Giniego (%)			Zagrożenie ubóstwem i wyklucz. (%)	Pracownicy o niskich zarobkach (%)
		Przed transferami i podatkami	Po podatkach i transferach	Skala redystrybucji		
1	2	3	4	5	6	7
Dania	43000	49,2	28,7	42	17,3	8,7
Finlandia	36300	49,4	27,4	45	14,2	8,6
Szwecja	40000	56,9	28,8	49	17,2	3,6
Holandia	42000	47,0	28,5	40	16,6	15,9
Niemcy	39000	56,4	31,9	43	20,7	17,0
Austria	39800	47,5	29,7	37	17,3	14,7
Irlandia	70800	47,9	32,8	32	20,0	18,0
Luksemburg	87000	52,2	34,9	33	21,1	11,1
Belgia	39000	47,4	27,4	42	18,8	11,5
Estonia	28800	45,5	30,4	33	22,2	12,6
Francja	33800	58,8	31,6	46	19,3	9,5
Hiszpania	27000	50,1	34,7	44	27,8	8,9
Włochy	30900	49,8	35,6	28	25,2	4,9
Czechy	29700	44,1	24,0	46	10,7	17,3
Portugalia	24400	55,2	33,8	39	22,4	5,3
Malta	33100	45,0	29,3	35	21,3	15,2

1	2	3	4	5	6	7
Słowenia	29200	42,8	24,2	43	13,2	17,1
Litwa	29000	51,2	37,3	27	23,4	21,7
Cypr	29400	46,0	29,3	36	17,3	14,9
Łotwa	23300	48,2	35,6	26	26,1	21,7
Grecja	20700	54,1	34,4	36	28,3	14,5
Chorwacja	22600	48,5	30,4	37	20,9	24,1
Słowacja	22900	39,7	24,2	39	15,6	16,0
Polska	25100	44,7	29,7	34	16,8	18,8
Węgry	24400	47,4	30,6	35	19,4	19,8
Rumunia	24000	52,2	33,8	35	34,4	25,6
Bułgaria	18600	54,8	40,0	27	31,7	29,3
Średnia arytmetyczna	33844	51,9	31,1	37,4	21,7	15,8
Współczynnik korelacji	0,87	0,17	0,36	0,51	0,41	0,67

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Eurostatu.

Produkt krajowy brutto uwzględniający parytet siły nabywczej przypadający na 1 mieszkańca kraju traktowany jest jako ważny syntetyczny miernik pokazujący sytuację ekonomiczną państwa. Nie uwzględnia on, co prawda, wielu aspektów społecznych ważnych dla rozwoju społeczeństwa. Okazuje się jednak, że jest poważnie skorelowany z poziomem postępu społecznego SPI. Współczynnik korelacji rang Spearmana na poziomie 0,87 świadczy o występowaniu bardzo silnej korelacji między poziomem PKB per capita i poziomem SPI. Jest to zrozumiałe, gdyż wyższy poziom PKB stwarza większe możliwości zaspokojenia zarówno podstawowych potrzeb materialnych, jak i potrzeb wyższego rzędu wpływających na postęp społeczny. Okazuje się jednak, że niektóre kraje (np. Luksemburg, Irlandia), chociaż znalazły się w czołówce, biorąc pod uwagę PKB per capita, nie w pełni wykorzystują posiadane możliwości podnoszenia poziomu społecznego. Z kolei Estonia mimo relatywnie niskiego poziomu PKB per capita zajęła wysoką dziesiątą pozycję w rankingu SPI ze względu na sukcesy odnotowane w polityce społecznej i środowiskowej.

W ocenie postępu społecznego ważny jest nie tylko poziom dochodu narodowego, ale także jego podział. Do mierzenia poziomu nierówności dochodowych często jest wykorzystywany współczynnik Giniego. Zawiera się on w przedziale od 0 (wówczas wszyscy mają jednakowe dochody) do 100 (gdy jedno gospodarstwo domowe ma do dyspozycji całkowite dochody danego kraju). Oznacza to, że im wyższą wartość ma współczynnik Giniego, tym większe jest zróżnicowanie dochodów. W tabeli 2 pokazano zróżnicowanie dochodów gospodarstw domo-

wych w krajach UE-27 ukształtowane przez rynek, czyli nieobejmujące transferów i podatków oraz po uwzględnieniu redystrybucyjnej działalności państwa. Różnice między tymi dwoma wskaźnikami są bardzo duże. Przeciętny współczynnik Giniego przed transferami i podatkami kształtował się na poziomie 51,9 (od 58,8 we Francji, 56,9 w Szwecji do 42,8 w Słowenii i 39,7 w Słowacji). Po redystrybucji przeciętny współczynnik Giniego spadł do 31,1 (przy dość dużym zróżnicowaniu w różnych krajach od 40,0 w Bułgarii do 24,0 w Czechach). W krajach Europy Zachodniej współczynnik Giniego zawierał się w przedziale 27,4 (Belgia) do 31,9 (Niemcy), z wyjątkiem Luksemburga (34,9). Relatywnie wysoki utrzymywał się natomiast w krajach Europy Środkowo-Wschodniej – od 34,4 (Estonia) do 40,0 (Bułgaria).

Skalę redystrybucji poprzez podatki i transfery (GR) obliczono na podstawie wzoru:

$$GR = \frac{gA - gB}{gA} \times 100$$

gdzie: gA – współczynnik Giniego przed transferami i opodatkowaniem, gB – współczynnik Giniego po opodatkowaniu i transferach.

Uzyskano wynik wskazujący, że redystrybucja dochodów poprzez transfery i podatki doprowadziła do zmiany miejsca krajów UE-27 w rankingu SPI. Istotny poziom korelacji (0,51) między SPI a skalą redystrybucji był szczególnie wyraźny w krajach Europy Zachodniej odznaczających się wyższym poziomem SPI niż nowe kraje członkowskie. W krajach Europy Zachodniej skala redystrybucji zawierała się w przedziale 49%–40%. Oznaczało to, że na przykład w Szwecji skala redystrybucji wynosząca 49% przekładała się na obniżenie rynkowego wskaźnika Giniego wynoszącego od 56,9 do 28,8 po redystrybucji, czyli nieomal o połowę. Znacznie niższa była natomiast skala redystrybucji w Irlandii (32%) i Luksemburgu (33%). Najniższą skalę redystrybucji odnotowano na Łotwie (26%) i Litwie (27%). W pozostałych nowych krajach członkowskich redystrybucja poprzez transfery i podatki zmniejszała skalę nierówności o 34%–37%. Wyjątkiem okazały się Czechy, gdzie skala redystrybucji wynosiła 46%, a także Słowenia (43%).

Dotkliwym przejawem nierówności jest ubóstwo i wykluczenie społeczne. Są one nie tylko wyraźnie widoczne i nieakceptowane z moralnego, etycznego i politycznego punktu widzenia, ale też powszechnie traktowane jako ważny element polityki społecznej. Hasła równości szans, dostępu do powszechnej edukacji, opieki zdrowotnej są traktowane jako priorytety we wszystkich demokratycznych państwach. Równocześnie tę formę nierówności można stosunkowo łatwo zmierzyć oraz ocenić, jakie są efekty podejmowanych działań.

Komisja Europejska wykorzystuje wskaźnik sumaryczny, który składa się z trzech wskaźników: 1) stopy ryzyka zagrożenia ubóstwem po społecznych trans-

ferach; 2) deprywacji materialnej, czyli braku możliwości zaspokojenia co najmniej czterech z dziewięciu potrzeb uznanych we współczesnych warunkach europejskich za podstawowe m.in. pralka, samochód czy telefon; 3) niskiego wykorzystania zasobów pracy obejmujących osoby żyjące w gospodarstwach domowych, w których dorośli pracują w wymiarze wyższym niż 20% ich całkowitego potencjału pracy. Okazuje się, że korelacje między SPI oraz wskaźnikiem zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem społecznym wynoszą 0,41. Oznacza to, że rozbieżności między poziomem SPI oraz stopniem zagrożenia ubóstwem są dosyć duże. Oto kilka przykładów. W części krajów zamożnych (Finlandia, Dania, Holandia, Austria, Belgia, Francja) wskaźnik ten jest relatywnie niski (14%–19%), ale równocześnie jest bardzo wysoki w krajach Europy Południowej (Hiszpania, Włochy, Grecja, Portugalia), sięgając 25%–28%. W nowych krajach członkowskich był również mocno zróżnicowany – od 10,7% w Czechach do 34,4% w Rumunii.

Kolejnym ważnym wyznacznikiem dobrobytu jest udział pracowników uzyskujących niskie zarobki w zatrudnieniu ogółem. W statystyce Eurostatu do osób o niskich wynagrodzeniach (*low-wage earners*) zalicza się pracujących, których zarobki wynoszą dwie trzecie lub mniej mediany płacy godzinowej w gospodarce. Z danych Eurostatu wynika, że różnice w udziale tych osób w zatrudnieniu ogółem są bardzo duże – od 3,6% w Szwecji i 4,9% we Włoszech do aż 25,6% w Rumunii i 29,3% w Bułgarii. Wysoki wskaźnik korelacji (0,67) między poziomem SPI oraz odsetkiem pracowników otrzymujących niskie zarobki pokazuje, że zależność między tymi wskaźnikami jest istotna.

Duże różnice między poziomem współczynnika Giniego przed transferami i podatkami oraz po nich świadczą zarówno o aktywności poszczególnych państw w prowadzeniu polityki społecznej opartej na wydatkach publicznych o charakterze społecznym adresowanych do poszczególnych gospodarstw domowych, jak i o skuteczności redystrybucyjnej funkcji podatków.

Współczynniki korelacji pomiędzy wskaźnikami postępu społecznego a kształtowaniem się wydatków publicznych na różne cele ukazano w tabeli 3.

Tabela 3. Korelacje między wskaźnikami postępu społecznego a wydatkami publicznymi na różne cele (w % PKB w 2021 r.)

Kraje wg rankingu SPI	Wydatki publiczne ogółem	Wydatki na cele społeczne, w tym:				
		Ogółem	Zabezp. społeczne	Zdrowie	Edukacja	Rekreacja i kultura
1	2	3	4	5	6	7
Dania	50,8	38,0	21,1	9,2	6,0	1,6
Finlandia	55,6	39,9	24,6	7,7	5,7	1,5
Szwecja	49,1	34,9	18,6	7,5	6,7	1,4
Holandia	46,6	32,3	16,8	8,7	5,1	1,3
Niemcy	51,3	35,6	20,9	8,6	4,5	1,1

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>
Austria	56,0	38,4	21,9	10,1	4,9	1,2
Irlandia	24,8	18,1	8,7	5,3	3,0	0,5
Luksemburg	42,9	30,3	18,3	5,4	4,7	1,2
Belgia	55,5	37,5	21,0	8,6	6,3	1,2
Estonia	41,5	28,5	13,5	6,5	5,9	2,1
Francja	59,0	40,3	27,8	9,2	5,2	0,5
Hiszpania	50,6	35,2	20,6	7,3	4,6	1,4
Włochy	55,3	36,4	23,4	7,6	4,1	0,8
Czechy	45,5	30,4	13,6	9,8	5,1	1,3
Portugalia	47,8	32,0	18,3	7,6	4,5	0,6
Malta	43,6	27,0	11,0	8,7	5,5	1,3
Słowenia	49,3	33,6	17,9	8,1	5,7	1,4
Litwa	37,5	27,0	14,3	5,9	4,8	1,2
Cypr	43,1	29,0	12,5	8,4	5,5	0,7
Łotwa	44,0	30,2	13,8	8,2	5,8	1,0
Grecja	57,4	32,8	20,6	6,7	4,1	1,1
Chorwacja	48,5	30,5	14,1	8,3	5,2	1,6
Słowacja	46,3	29,2	16,2	7,0	4,5	1,0
Polska	44,2	39,7	17,3	5,8	4,9	0,5
Węgry	48,4	27,5	13,1	5,6	5,0	3,0
Rumunia	39,8	24,0	13,3	5,5	3,2	0,9
Bułgaria	40,6	25,4	13,4	5,8	4,3	0,9
Średnia arytmetyczna	51,1	34,2	20,5	8,1	4,8	1,2
Współczynnik korelacji	0,39	0,63	0,53	0,41	0,29	0,28

Źródło: dane Eurostatu i obliczenia własne na podstawie Eurostatu.

Informacje zamieszczone w tabeli 3 dotyczące wydatków publicznych w krajach UE-27 stanowią podstawę do sformułowania następujących wniosków:

1. Wydatki publiczne są mocno zróżnicowane – od 59,0% PKB we Francji do zaledwie 24,8% w Irlandii. Współczynnik korelacji rang Spearmana między SPI a wydatkami publicznymi wynoszący 0,39 świadczy o niskiej korelacji między tymi kategoriami.
2. Zależność między poziomem SPI oraz wydatkami na cele socjalne wynosząca 0,63 można uznać za istotną, co wskazuje, że wydatki na cele socjalne przyczyniają się wyraźnie do postępu społecznego i dobrobytu w krajach Unii Europejskiej.

3. Szczegółowa analiza wydatków społecznych prowadzona w przekroju pełnionych przez nie funkcji wskazuje na duże zróżnicowanie polityki społecznej w różnych krajach UE, a mianowicie:
- wydatki na zabezpieczenie społeczne, czyli ochrona gospodarstw domowych w przypadku różnego rodzaju zdarzeń, takich jak np. choroba, niepełnosprawność, bezrobocie, w państwach UE stanowiły przeciętnie 20,5% PKB, ale różnice między krajami były znaczne – od 24,6% PKB w Finlandii do zaledwie 11% PKB na Malcie. Korelacje między SPI i wydatkami na te cele kształtowały się na poziomie 0,53. Zależność tę można określić jako istotną,
 - duże różnice w ponoszeniu wydatków na zdrowie – od 9,8% PKB w Czechach oraz 9,2% PKB w Danii i Francji do 5,3% w Irlandii oraz do 5,4% w Luksemburgu. Niskie były też wydatki na zdrowie w Rumunii, na Węgrzech, w Polsce i Bułgarii (5,5%–5,8% PKB). Współczynnik korelacji rang Spearmana między poziomem SPI i wydatkami na zdrowie wynosił 0,41, czyli korelacje można uznać za umiarkowaną,
 - wydatki na edukację również były mocno zróżnicowane. Najwięcej na ten cel przeznaczono w Szwecji (6,7% PKB), Belgii (6,3%) i Danii (6%), a najmniej w Rumunii (3,2%) i Irlandii (3%). Korelacja między SPI i wydatkami na edukację kształtowała się na niskim poziomie (0,29),
 - zróżnicowane są też wydatki publiczne na rekreację i kulturę – od 0,5% PKB w Irlandii, Francji i Polsce do 3% na Węgrzech. Korelacja między SPI i tymi wydatkami jest jednak niewielka (0,28).

Różnice między nierównościami wynikającymi z działań mechanizmu rynkowego mogą być niwelowane nie tylko poprzez system wydatków publicznych. Dużą rolę odgrywają też podatki, których efekt redystrybucyjny jest dwojaki. Dochody budżetowe uzyskiwane z podatków są przeznaczane m.in. na finansowanie różnego rodzaju świadczeń w naturze i transferów socjalnych. Równocześnie jednak konstrukcja systemu podatkowego poprzez wysokość stawek podatkowych, skalę progresji, systemu ulg i zwolnień podatkowych prowadzi do zmian między dochodem uzyskanym i rozporządzalnym.

Do analizy siły oddziaływania podatków na poziom postępu społecznego w krajach UE zostały wykorzystane następujące dane statystyczne (tabela 4):

- udział dochodów budżetowych w relacji do PKB (w %),
- udział podatków obciążających konsumpcję w dochodach podatkowych,
- poziom progresywności podatku dochodowego od osób fizycznych wyrażony poziomem górnej stawki PIT (w %),
- wysokość rocznych dochodów wolnych od podatku (w euro),
- udział szarej strefy w gospodarce mierzony jej wysokością w relacji do PKB (w %).

Tabela 4. Korelacje między wskaźnikami postępu społecznego a miarami dotyczącymi systemu podatkowego (2021 r.)

Kraje wg rankingu SPI	Udział podatków w PKB (w %)	Podatki konsumpcyjne do podatków ogółem (w %)	Górna stawka PIT (w %)	Kwota wolna od podatku (w euro)	Udział szarej strefy (w PKB)*
Dania	48,1	27,9	55,9	6200	18,0
Finlandia	43,0	32,0	51,3	17600	19,3
Szwecja	42,8	37,7	52,3	2023	18,5
Holandia	39,7	30,0	49,5	2103	13,0
Niemcy	41,1	25,2	47,5	8130	16,0
Austria	43,3	25,9	50,0	11000	9,4
Irlandia	21,1	28,7	40,0	1650	15,3
Luksemburg	38,5	22,9	45,8	11265	9,6
Belgia	43,6	24,9	53,1	8680	21,5
Estonia	33,5	38,9	20,0	1028	33,2
Francja	45,1	25,9	51,5	5963	14,8
Hiszpania	38,4	25,6	43,5	12450	19,9
Włochy	43,3	26,2	47,2	4800	25,6
Czechy	35,9	31,8	23,0	922	19,2
Portugalia	35,3	35,7	53,0	4140	24,0
Malta	30,5	33,8	35,0	1190	b.d.
Słowenia	38,2	33,6	50,0	6519	27,7
Litwa	32,2	36,8	32,0	4560	34,6
Cypr	36,0	34,3	35,0	19500	29,8
Łotwa	30,4	41,8	31,0	760	28,7
Grecja	39,4	36,9	54,0	5000	29,4
Chorwacja	35,6	52,1	35,4	3423	34,2
Słowacja	35,2	32,7	25,0	4414	18,3
Polska	36,8	36,6	32,0	1750	27,5
Węgry	33,9	40,8	15,0	0	26,2
Rumunia	26,5	39,1	10,0	653	34,2
Bułgaria	30,7	45,8	10,0	0	37,1
Średnia arytmetyczna	40,6	33,1	38,9	5228	23,3
Współczynnik korelacji	0,63	0,75	0,66	0,49	0,73

Źródło: obliczenia własne na podstawie (European Comission, 2022; IMF, [http](http://), 2021).

Udział dochodów budżetowych z podatków jest w krajach UE dosyć mocno zróżnicowany. W 2021 r zawierał się w przedziale od 21,1% (Irlandia) do 48,1% (Dania). Współczynnik korelacji między poziomem postępu społecznego i stop-

niem fiskalizacji gospodarki można określić jako znaczący, gdyż wynosił 0,63. Kraje Europy Zachodniej, odznaczające się wysokim SPI, od lat charakteryzują się dużym udziałem podatków w PKB. Kraje o niższych dochodach budżetowych z podatków (Rumunia, Bułgaria, Chorwacja, Polska, kraje nadbałtyckie) mają również niższy indeks postępu społecznego.

Wśród danych statystycznych wybranych do oceny redystrybucyjnej funkcji podatków uwagę zwraca wysoka korelacja (0,75) między poziomem SPI i udziałem podatków obciążających konsumpcję w podatkach ogółem. Różnice między krajami UE-27 są bardzo duże – od 22% (Luksemburg), ok. 25% (Belgia, Niemcy, Austria, Francja, Hiszpania) do 40,8% (Węgry) i 52,1% (Chorwacja). Tak duże odmienności w dochodach z podatków konsumpcyjnych wynikają z różnic w poziomie standardowej stawki VAT, zawierającej się w 2021 r. w przedziale od 17% (Luksemburg, Cypr) do 27% (Węgry), dużych różnic w wykorzystaniu stawek obniżonych i stawki 0, a także z różnorodnego stopnia wykorzystania podatków akcyzowych (European Commission, 2022). Rozpatrując wpływ podatków konsumpcyjnych na postęp społeczny i dobrobyt, należy pamiętać o ich degresywnym charakterze polegającym na tym, że w dużym stopniu obciążają one najbiedniejsze gospodarstwa domowe, w których skłonność do oszczędzania jest niska. Sprawia to, że większość, a niekiedy nawet całkowite dochody są obciążone podatkami konsumpcyjnymi. Szczególnie silny charakter degresywny mają podatki akcyzowe, ponieważ nakładane są na produkty powszechnie nabywane, które często mają niską cenową elastyczność popytu. A to oznacza, że wzrost ich cen w niewielkim stopniu przyczynia się do poważnego ograniczenia konsumpcji (energia elektryczna, benzyna, wyroby tytoniowe, alkohole).

W systemie podatkowym o realizacji funkcji redystrybucyjnej w dużym stopniu decyduje konstrukcja podatku PIT, a zwłaszcza liczba stawek, wysokość stawki najwyższej, kwota dochodu wolna od podatku, ulgi i zwolnienia podatkowe skłaniające podatników do podejmowania działań społecznie pożądanych. Zebrane informacje wskazują, że występuje wysoka korelacja (0,66) między poziomem SPI i górną stawką PIT. Wyraźnie uwidacznia się tutaj różnica między „starymi” a „nowymi” krajami UE. W UE-15 stawki górne zawierają się w przedziale od 55,9% (Dania) do 40,0% (Irlandia). W nowych krajach członkowskich sytuacja jest bardziej zróżnicowana. Progresja obowiązuje tylko w Słowenii (50%), Chorwacji (35,4%), na Malcie i Cyprze (35%) oraz w Polsce (32%). W pozostałych krajach wprowadzono podatek liniowy w granicach 10%–25%. W kilku krajach (Czechy, Litwa, Łotwa, Słowacja) można jednak zaobserwować powrót do lekkiej progresji, chociaż w okrojonej postaci, zazwyczaj poprzez wprowadzenie dodatkowej, niższej stawki PIT dla wybranych grup działalności (European Commission, 2022).

Związek między poziomem postępu społecznego i kwotą dochodów wolnych od podatku okazał się słabszy, gdyż współczynnik korelacji wynosił 0,49. Także w tym przypadku rozbieżności między dochodami wolnymi od podatku w krajach

UE są duże – od 19 500 euro (Cypr) i 17 600 euro (Finlandia) do zaledwie 653 euro (Rumunia), a w dwóch krajach (Węgry i Bułgaria) nie obowiązywała kwota dochodów wolna od podatku.

Analiza zjawiska szarej strefy w krajach UE wskazuje na występowanie znacznej zależności między wskaźnikami postępu społecznego i udziałem gospodarki nierejestrowanej, mierzonej jej udziałem w PKB. Korelacja między tymi zmiennymi jest wysoka – wynosi 0,73. Większa zbieżność między SPI a badanymi zmiennymi dotyczyła tylko związku między SPI i PKB per capita (0,87) oraz omawianego wcześniej udziału podatków konsumpcyjnych w dochodach podatkowych ogółem (0,75). Z szacunków dokonanych przez IMF (2021) wynika, że udział szarej strefy w krajach UE zawierał się w przedziale od 9,4% PKB w Austrii i 9,6% PKB w Luksemburgu do ponad 30% PKB (w pięciu krajach, w tym 37,1% w Bułgarii).

Wysoki udział szarej strefy w gospodarce nie sprzyja przyspieszaniu postępu społecznego z dwóch względów. Po pierwsze, rozległa szara strefa oznacza, że dochody budżetu państwa z podatków są mocno ograniczane. Do budżetu nie dopływają fundusze, które można by wykorzystać na wydatki o charakterze socjalnym, a także na zdrowie, edukację, ochronę środowiska, co przyczyniłoby się do poprawy dobrobytu. Z drugiej zaś strony – istnienie szarej strefy sprawia, że w gospodarce dokonuje się proces niekontrolowanego powiększania dochodów podmiotów funkcjonujących nielegalnie. Ich istnienie może zagrażać podmiotom działającym legalnie, prowadzić do szkodliwej konkurencji, a także nieakceptowanych społecznie dużych różnic majątkowo-dochodowych. Wysoki udział szarej sfery oznaczać może jednocześnie, że dochody mieszkańców są nieoszacowane i rzeczywisty poziom wydatków społeczeństwa jest wyższy niż wynika to z oficjalnych danych.

PRZYCZYNY NISKIEGO MIEJSCA POLSKI W RANKINGU POSTĘPU SPOŁECZNEGO

W rankingu postępu społecznego przygotowanym przez Social Progress Imperative (2023) Polska została nisko oceniona. Znalazła się dopiero na 24. miejscu wśród krajów UE-27. W tym czasie PKB per capita w wysokości 25 100 euro umiejscowił Polskę na 19. miejscu, podczas gdy Estonia z PKB per capita wynoszącym niewiele więcej (28 800 euro) znalazła się w pierwszej dziesiątce. Ponadto niektóre kraje o niższym niż w Polsce PKB per capita (Portugalia, Łotwa, Grecja, Chorwacja i Słowacja) uzyskały lepsze miejsca w rankingu SPI. Może to oznaczać, że możliwości wynikające ze wzrostu gospodarczego oraz powiększania się PKB nie zostały w Polsce w pełni wykorzystane do podnoszenia poziomu postępu społecznego. Do weryfikacji tej hipotezy zostaną wykorzystane dane statystyczne dotyczące nierówności dochodowych i majątkowych w Polsce oraz ocena redystrybucyjnej funkcji podatków i transferów wynikająca z badań empirycznych.

Poziom PKB per capita jest ważną determinantą postępu społecznego, o czym świadczy wysoki poziom korelacji między tymi wielkościami (0,87). Ważne jest jednak również to, jaki jest odsetek osób zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym oraz jak jest dzielony dochód między różne grupy społeczne. Dane dla Polski pokazują, że w ostatnich latach osiągnięto duże sukcesy w walce z biedą, a stopień zagrożenia ubóstwem w wysokości 16,8% zapewnił w 2021 r. szóstą lokatę wśród krajów UE-27 (średnia 21,7%). Niestety, w Polsce utrzymuje się jednak wysoki udział pracowników otrzymujących niskie wynagrodzenia – 18,8%, wobec 15,8% dla UE-27. Sytuacja taka nie jest korzystna dla uzyskania postępu społecznego i budowania integracji społecznej, zwłaszcza gdy dotyczy ludzi młodych (gdyż przesuwają czas zakładania rodziny, skłania do emigracji, nie motywuje do wysiłku, zabiegania o podnoszenie kwalifikacji zawodowych oraz pełnego angażowania się w pracę zawodową).

Do pokazania stopnia zróżnicowania dochodów w różnych przekrojach często stosuje się współczynnik Giniego przed opodatkowaniem i transferami oraz po nich. Bardzo słaby stopień korelacji między SPI i współczynnikiem Giniego przed redystrybucją (0,17) oraz niski (0,36) po opodatkowaniu i transferach oznacza jednak, że miarą tę należy traktować ostrożnie. O istotnej zależności między badanymi zmiennymi (0,51) można mówić dopiero przy badaniu związku między SPI i skalą dystrybucji. A właśnie w Polsce skala redystrybucji jest relatywnie niska (34%), zwłaszcza w porównaniu ze Szwecją (49%), Francją i Czechami (46%) oraz Finlandią (45%).

Ponadto, chociaż współczynnik Giniego jest popularny i powszechnie wykorzystywany, ma jednak pewną dodatkową słabość. Jest on obliczany na podstawie danych ankietowych. Z pola widzenia wypadają więc gospodarstwa domowe dysponujące najwyższymi dochodami, gdyż to właśnie one są najbardziej zainteresowane uchylaniem się od udzielania informacji. Bardziej wiarygodne są zatem informacje uzyskane z urzędów skarbowych, wykorzystywane przez zespół Thomasa Piketty'ego (Chancel, Piketty, Seaz, Zucman, 2022).

Tabela 5. Zróżnicowanie dochodów w wybranych krajach UE w 2021 r.

Grupy dochodowe	Polska		Szwecja		Francja		Niemcy	
	Euro (PPP)	%	Euro (PPP)	%	Euro (PPP)	%	Euro (PPP)	%
Ogół populacji	26600	100,0	45200	100,0	36300	100,0	39900	100,0
Dolne 50%	10400	19,5	21500	23,8	16500	22,7	15200	19,0
Środkowe 40%	28500	42,8	51400	45,4	40900	45,1	43900	43,9
Górne 10%	100400	37,8	139200	30,8	116900	32,2	148000	37,1
Górne 1%	395800	14,9	476900	10,5	357000	9,8	509800	12,8
Luka dochodowa	1 : 10		1 : 6		1 : 7		1 : 10	

Źródło: (Chancel, Piketty, Seaz, Zucman, 2022).

Na początku okresu transformacji poziom zróżnicowania dochodów w Polsce był relatywnie niski. W 1990 r. 1% najbogatszych zarabiał około 5% dochodu; 10% uzyskiwało około 22% całkowitego dochodu; a dalsze 50% około 31% dochodu (Bukowski, Szymczak, 2024, s. 5), od tego czasu następował znaczny wzrost nierówności. Jak wynika z danych zamieszczonych w tabeli 5, w 2021 r. 1% najzamożniejszych miało do swojej dyspozycji aż 14,9% dochodów, 10% zamożnych posiadało 37,8% dochodów, a dolne 50% uzyskiwało 19,5% dochodów ogółem. Okazuje się, że struktura dochodów ludności w Polsce była zbliżona do obserwowanej w Niemczech. Znacznie mniej zróżnicowane są dochody w Szwecji i Francji, co wyraźnie pokazuje luka dochodowa, czyli relacje dochodów górnego 10% najbogatszych do 50% dolnego przedziału dochodowego.

Znacznie szybciej postępuje jednak koncentracja majątku (tabela 6). Ilustruje to porównanie majątku jednego procenta najbogatszych. W 2021 r. w Polsce wynosił 30,3%, czyli nieco więcej niż w Niemczech i o około trzy punkty procentowe więcej niż w Szwecji i Francji. Należy tutaj dodać, że majątek ten w Europie Zachodniej gromadzono przez dziesięciolecia, a w Polsce wystarczyło na to zaledwie 30 lat. O postępującym zróżnicowaniu majątkowym w Polsce świadczy też fakt, że majątek przypadający na przeciętne gospodarstwo domowe ma wartość ujemną (700 euro), czyli wartość kredytów, jakimi są obciążone te gospodarstwa, przekracza wartość majątku posiadanego przez inne gospodarstwa wchodzące do tej grupy.

Tabela 6. Zróżnicowanie majątkowe w wybranych krajach UE w 2021 r.

Grupy majątkowe	Polska		Szwecja		Francja		Niemcy	
	Euro (PPP)	%	Euro (PPP)	%	Euro (PPP)	%	Euro (PPP)	%
Ogół populacji	49400	100,0	197100	100,0	228000	100,0	163500	100,0
Dolne 50%	-700	-0,7	23000	5,8	22300	4,9	10900	3,4
Środkowe 40%	48000	38,9	178400	36,2	203100	35,6	151700	37,1
Górne 10%	305300	61,8	1142800	58,0	1358800	59,5	973600	59,6
Górne 1%	1497300	30,3	5399400	27,3	6162900	27,0	4853200	29,7

Źródło: (Chancel, Piketty, Seaz, Zucman, 2022).

Przedstawione dane wskazują, że ważnym obszarem nierówności w Polsce jest także nadmierne skoncentrowanie bogactwa, czyli skupienie dochodów i majątku w rękach niedużego odsetka uprzywilejowanych grup zawodowych oraz właścicieli kapitału. Zdaniem Filipa Novokmeta i Pawła Bukowskiego (2020), ekspertów badających kształtowanie się nierówności w Polsce, to głównie liberalizacja rynku pracy i prywatyzacja błyskawicznie podniosły skalę nierówności i przybliżyły je do poziomu krajów z długą historią kapitalizmu.

Nierówności mogą szkodzić gospodarce i społeczeństwu, gdyż:

- skłonność do konsumpcji niższa wśród biednych i średniozamożnych prowadzi do obniżenia popytu globalnego, co w konsekwencji jest przyczyną niższej aktywności gospodarczej oraz zmniejszania rozmiarów zatrudnienia,
- duże oszczędności bogatych gospodarstw domowych (nadwyżka ponad bieżącą konsumpcję) nie przekłada się bezpośrednio na wzrost inwestycji w gospodarce, bowiem hamulcem ich wzrostu jest niski popyt, nadprodukcja i trudności ze zbytem już wytworzonych produktów,
- koncentracja dochodów i kapitałów w nielicznych rękach prowadzi do powstania kapitalizmu patrymonialnego zagrażającego demokracji i wolności gospodarczej, a także do spowolnienia postępu społecznego.

Postępujące w Polsce zróżnicowanie dochodów jest nie tylko skutkiem czynników egzogenicznych wobec gospodarki (globalizacja, postęp techniczny, finansjalizacja). Badania empiryczne prowadzone w Polsce wskazują, że zwiększaniu nierówności dochodowych wyraźnie sprzyjała też prowadzona od początku transformacji systemowej polityka gospodarcza i społeczna polegająca głównie na:

1. Osłabianiu roli związków zawodowych oraz umacnianiu pozycji przedsiębiorców m.in. poprzez uelastycznienie rynku pracy, zwiększenie stosowania niestandardowych form zatrudnienia i politykę niskich płac (Filipowicz, Nowosad, Tokarski, 2017; Kwiatkowski, Włodarczyk, 2017; Krajewski, 2022).
2. Polityce podatkowej sprzyjającej przedsiębiorcom i osobom o wysokich dochodach oraz obciążającej osoby o niskich dochodach (Kiełczewska, Sawulski, 2021; Wroński, 2021; Krajewska, Krajewski, Piłat, 2023), polegającej na:
 - relatywnie niskich obciążeniach podatkowych przedsiębiorców oraz osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą,
 - niskiej progresji podatku dochodowego od osób fizycznych i relatywnie niskiej kwocie dochodu wolnego od podatku,
 - degresywnym charakterze składek na ubezpieczenie społeczne i zdrowotne oraz nierównym traktowaniu pracowników etatowych i zatrudnionych w formach niestandardowych,
 - dużym obciążeniu gospodarstw domowych podatkami pośrednimi, które z natury mają charakter degresywny i w większym stopniu obciążają biedniejsze gospodarstwa domowe, charakteryzujące się wyższą skłonnością do konsumpcji,
 - utrzymaniu się relatywnie niskich podatków od nieruchomości nieuwzględniających rynkowej wartości majątku oraz niskich podatków kapitałowych.
3. Ograniczaniu poziomu świadczeń socjalnych finansowanych ze środków publicznych i przez przedsiębiorstwa, co znalazło wyraz w:
 - niskich i krótko wypłacanych zasiłkach dla bezrobotnych (Kubiak, Kwiatkowski, 2017),
 - niskich świadczeniach adresowanych do osób niepełnosprawnych i wyklu-

czonych, a także rodzin, zwłaszcza wielodzietnych (przed wprowadzeniem programu 500+), ponadto nieprzychylny stosunek wielu Polaków do transferów (Sadura, Sierakowski, 2021),

- wzroście udziału gospodarstw domowych w finansowaniu wydatków na zdrowie, edukację i kulturę (Krajewska, Krajewski, Piłat, 2023),
 - poważnym ograniczeniu wydatków o charakterze socjalnym w dużych przedsiębiorstwach oraz niepodejmowaniu takiej działalności w małych i mikroprzedsiębiorstwach (Krajewska, Kaczorowski, 2007).
4. Tolerowaniu rozległej szarej strefy, która umożliwia przedsiębiorcom unikanie obciążeń podatkowych oraz nieprzestrzeganie kodeksu pracy, a stanowiącej konkurencję dla legalnie działających firm (Kielczewska, Sawulski, 2021; Fundowicz, Łapiński, Wyżnikiewicz, 2024).

Przytoczona wyżej lista mankamentów polityki gospodarczej i społecznej prowadzonej w Polsce wpłynęła istotnie na niższy niż w większości krajów UE poziom wskaźnika postępu społecznego.

PODSUMOWANIE

Przedstawione w artykule dane dotyczące korelacji między wskaźnikami SPI oraz poziomem PKB per capita, różnymi miarami zróżnicowania społecznego, wydatków publicznych na różne cele społeczne oraz redystrybucyjnej funkcji podatków, upoważniają do sformułowania poniższych wniosków.

Po pierwsze, poziom postępu społecznego jest mocno skorelowany z poziomem PKB per capita – współczynnik korelacji rang Spearmana wynosi 0,87, co świadczy o bardzo dużej zależności między tymi zmiennymi. Podobnie wyglądają wyniki wielu innych badań nad związkiem PKB z różnymi miarami ekonomicznymi i społecznymi (por. Jabłoński, 2012; Fehder i in., 2019; Kubiszewski i in., 2022).

Po drugie, na poziom osiąganego w danym kraju postępu społecznego w poważnym stopniu wpływa nie tylko poziom PKB per capita, ale także to, jak jest on dzielony między różne grupy społeczne oraz w jakim stopniu na niwelowanie nierówności generowanych przez grę sił rynkowych wpływa redystrybucja dokonywana poprzez wydatki publiczne oraz rozwiązania przyjęte w systemie podatkowym. Między poziomem SPI oraz analizowanymi w artykule zmiennymi dotyczącymi wymienionych kwestii występują korelacje, które można określić jako istotne, a w niektórych przypadkach jako wysokie. Okazuje się też, że między krajami „starej” i „nowej” UE występują duże różnice w wykorzystaniu różnych instrumentów polityki fiskalnej. W nowych krajach członkowskich UE wydatki na cele społeczne w relacji do PKB z reguły kształ-

tują się na niższym poziomie, budżet państwa w większym stopniu zasilany jest przez podatki konsumpcyjne (VAT i akcyza), które z natury mają charakter degresywny, a zasady opodatkowania dochodów ludności (progresja podatkowa, kwota dochodów wolna od podatku) w mniejszym stopniu uwzględniają zdolność płatniczą podatników.

Po trzecie, z przeprowadzonej analizy wynika, że korelację między poziomem dobrobytu społecznego a udziałem wydatków publicznych w PKB należy ocenić jako niską (0,39), chociaż wpływ wydatków na cele społeczne został oceniany znacznie wyżej (0,63). W literaturze (Frey i in., 2009; Kołodko, 2013; Shiller, 2016) podkreśla się zależność między wysokością wydatków publicznych a poziomem dobrobytu społeczeństwa. Rozbieżności między uzyskanymi wynikami a zawartymi w literaturze mogą wynikać z niskiej oceny skuteczności oddziaływania wydatków publicznych na postęp społeczny. Badania (Kutwa, 2021) wskazują, że Polska (a także Czechy, Łotwa i Węgry) znalazły się w gronie krajów o niskiej efektywności wykorzystania wydatków publicznych w oddziaływaniu na poprawę dobrobytu. Belgię, Niemcy, Finlandię, Austrię i Włochy zaliczono natomiast do krajów o wysokiej efektywności wykorzystania tych funduszy.

Ponadto wykazano, że rozwiązania przyjęte w systemie podatkowym w znacznie większym stopniu niż wydatki publiczne wpływają na poziom dobrobytu społecznego. Świadczy o tym wysoka korelacja między SPI a udziałem podatków konsumpcyjnych w PKB (0,75), progresją w podatkach dochodowych (0,66), udziałem podatków w PKB (0,63), a także mniejszą, chociaż istotną, zależność odnotowano, biorąc pod uwagę związek między SPI a kwotą dochodów wolną od podatków (0,49). Uzyskane wyniki potwierdzają, że redystrybucyjna funkcja podatków jest w krajach UE wykorzystywana. Są też zgodne z ocenami badaczy zajmujących się relacjami między polityką podatkową oraz dobrobytem i postępem społecznym (Oishi i in., 2011; Akay i in., 2012; Wojciechowska-Toruńska, 2014).

Niepokojącym zjawiskiem jest wysoka korelacja między udziałem szarej strefy w gospodarce i wskaźnikami postępu społecznego (0,75). Nowe kraje członkowskie UE, zwłaszcza te, w których udział szarej strefy w PKB kształtuje się na poziomie 30%, a nawet wyższym (37,1% w Bułgarii), mają mocno ograniczone możliwości uzyskania istotnej poprawy dobrostanu, wzrostu wydatków na cele społeczne oraz zmniejszenie różnic dochodowo-majątkowych. Negatywny wpływ szarej strefy na dobrobyt i postęp społeczny potwierdzają też inne badania.

Mimo spektakularnych sukcesów gospodarczych (wysokie tempo wzrostu PKB, poważny wzrost PKB per capita) Polska zajęła w rankingu SPI odległe 24. miejsce. Gorzej wśród krajów UE-27 wypadły tylko Węgry, Rumunia i Bułgaria. Przyczyn tego zjawiska należy upatrywać w polityce gospodarczej i społecznej prowadzonej od początku transformacji, której efektem jest rosnące zróżnicowanie dochodowo-majątkowe.

BIBLIOGRAFIA

- Akay, A., Bargain, O., Dolls, M., Neumann, D., Peichl, A., Sieglösch, S. (2012). Happy Taxpayers? Income Taxation and Well-Being. *IZA Discussion Paper*, 6999, 1–35.
- Bukowski, P., Szymczak, J. (2024). Polskie nierówności w XXI wieku. *Raport UCL School of Slavonic & East European Studies*. London: University College London.
- Chancel, L., Piketty, T., Saez, T., Zucman, Z. (2022). *World Inequality Report*, World Inequality Lab, 1–236.
- European Commission. (2022). *Taxation Trends in European Union*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Fehder, D., Porter, M.E., Stern, S. (2019). Economic Institutions and Social Progress. *AEA Papers and Proceedings*, 109, 350–356. DOI: 10.1257/pandp.20191081.
- Fehder, D., Stern, S. (2013). The Social Progress Index Methodology. Pobrane z: <https://web.archive.org/web/2013043040120> (2025.02.01).
- Filipowicz, K., Nowosad, A., Tokarski, T. (2017). Wpływ stopnia uzdolnienia na pracę w krajach OECD. W: E. Kwiatkowski (red.), *Instytucje rynku pracy w krajach OECD. Istota, trendy i znaczenie ekonomiczne* (s. 203–232). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Frey, B.S., Luechinger, S., Stutzer, A. (2009). The Life Satisfaction Approach to Valuing Public Goods: The Case of Terrorism. *Public Choice*, 138(3–4), 317–345. DOI: 10.5167/uzh-23410.
- Fundowicz, J., Łapiński, K., Wyżnikiewicz, B. (2024). *Szara strefa 2024*. Warszawa: Instytut Prognoz i Analiz Gospodarczych.
- Human Development Report. Pobrane z: <http://hdr.undp.org/en/statistics> (2025.02.01).
- IMF. (2021). Europe's Shadow Economies: Estimating Size and Outlining Policy Option The Global Informal Workforce, July. Pobrane z: elibrary.imf.org/https://doi.org/10.5167/uzh-23410 (2025.02.01).
- Jabłoński, Ł. (2012). Mierniki dobrobytu. Polska na tle wybranych krajów świata. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie*, 897, 103–120.
- Kielczewska, A., Sawulski, J. (2021). *Postawy Polaków wobec płacenia podatków i roli państwa w gospodarce*. Warszawa: Polski Instytut Ekonomiczny.
- Kołodko, G.W. (2013). *Dokąd zmierza świat. Ekonomia polityczna przyszłości*. Warszawa: Prószyński i S-ka.
- Krajewska, A., Kaczorowski, P. (2007). Gospodarowanie zasobami pracy w przedsiębiorstwach przemysłowych. W: A. Krajewska (red.), *Koszty i produktywność pracy w Polsce w kontekście integracji z Unią Europejską* (s. 95–126). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Krajewska, A., Krajewski, P., Piłat, K. (2023). *Redystrybucja dochodów w świecie nierówności*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Krajewski, S. (2022). *Polska transformacja gospodarcza 1989–2022*. Warszawa: CeDeWu.
- Kubiak, P., Kwiatkowski, E. (2017). Zasiłki dla bezrobotnych i ich wpływ na rynek pracy. W: E. Kwiatkowski (red.), *Instytucje rynku pracy w krajach OECD. Istota, trendy i znaczenie ekonomiczne* (s. 191–212). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

- Kubiszewski, I., Mulder, K., Jarvis, D., Costanza, R. (2022). Toward better measurement of sustainable development and wellbeing: A small number of SDG indicators reliably predict life satisfaction. *Sustainable Development*, 30(1), 139–148. DOI: 10.1002/sd.2234.
- Kutwa, K. (2021). *Ekonomia dobrobytu i szczęścia. Czy państwo opiekuńcze może być katalizatorem zrównoważonego dobrobytu i szczęścia*. Warszawa: Polski Instytut Ekonomiczny.
- Kwiatkowski, E., Włodarczyk, P. (2017). Rodzaje umów o pracę a elastyczność zatrudnienia w krajach OECD. W: E. Kwiatkowski (red.), *Instytucje rynku pracy w krajach OECD* (s. 119–140). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Measuring a progressive society. (2016). „The Economist”, 29. June. Pobrane z: <https://www.economist.com/graphic-detail/2016/06/29/measuring-a-progressive-society> (2025.02.01).
- Nordhaus, W., Tobin, J. (1972). *Is Growth Obsolete? NBER, Fiftieth Anniversary Colloquium*. Columbia: Columbia University Press.
- Novokmet, F., Bukowski, P. (2020). Nierówności w Polsce na przestrzeni wieków. W: *Dobrobyt na pokolenia*, Concillium Almanach, Civitas. Pobrane z: <https://napokolenia.pl/> (2025.02.01).
- Oishi, S., Schimmade, V., Diener, E. (2011). Progressive taxation and subjective well-being of nation. *Psychological Science*, 23(1), 86–92. DOI: 10.1177/0956797611420882.
- Sadura, P., Sierakowski, S. (2021). *Koniec hegemonii 500 plus. Krytyka polityczna*. Warszawa: Fredrich Ebert Stiftung.
- Shiller, R.J. (2016). *Finanse a dobrobyt społeczny*. Warszawa: Wydawnictwo PTE.
- Social Progress Imperative. (2022). Global Index: Results, August 7. Pobrane z: <https://www.socialprogress.org> (2025.02.01).
- Social Progress Imperative (2023), Global Index: Results, April 18. Pobrane z: <https://www.socialprogress.org> (2025.02.01).
- Stiglitz, J.S. (2010). *Freefall. Jazda bez trzymanki*. Warszawa: Wydawnictwo PTE.
- Wojciechowska-Toruńska, I. (2014). Polityka podatkowa a indeks szczęścia. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie*, 8, 153–164.
- Wroński, M. (2021). Czy podatek majątkowy może uzdrowić finanse publiczne i zmniejszyć nierówności majątkowe w Polsce. *IBS Policy Paper*, 3, 1–14.

*dr hab. prof. UJK Marek Leszczyński*¹

Instytut Nauk o Bezpieczeństwie

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Bezpieczeństwo ekologiczne i zjawisko ekoterroryzmu – ewolucja poglądów w warunkach przemian społeczno- -ekonomicznych na świecie

Abstrakt

Bezpieczeństwo ekologiczne stanowi integralny obszar badań w ramach eksploracji nad bezpieczeństwem, zarówno w wymiarze narodowym, jak i międzynarodowym. Nie rezygnując z paradygmatu realistycznego (neorealistycznego), w którym państwo odgrywa wiodącą rolę w kształtowaniu bezpieczeństwa, poszerzenie kontekstu o wątki ekologiczne sprawia, że w sposób bardziej adekwatny do aktualnych wyzwań tworzyć się będzie rozwiązania odpowiadające oczekiwaniom głównych aktorów społecznych. Powszechnie obserwowane zmiany klimatyczne oraz cała gama zagrożeń dla środowiska naturalnego, generowanych przez działalność człowieka, skutkowały podjęciem szeregu działań politycznych oraz stworzeniem bogatego instrumentarium prawnego w obszarze miękkiego prawa międzynarodowego oraz regulacji krajowych. Również można zaobserwować, że w literaturze ekonomicznej pojawiły się koncepcje, mające źródło w ekonomii radykalnej, które akcentują konieczność rezygnacji z paradygmatu neoliberalnego – koncepcja dewzrostu. Obserwujemy swoistą dychotomię między deklarowanymi działaniami a oczekiwaniami ruchów radykalnych. Postulaty tych grup przyjmują postać m.in. działań ekoterrorystycznych. Głównym celem opracowania jest wskazanie na rosnące znaczenie bezpieczeństwa ekologicznego w analizach i studiach nad bezpieczeństwem narodowym, w kontekście narastających zagrożeń ekologicznych oraz występowania zjawiska ekoterroryzmu. W artykule zwrócono uwagę na konieczność aktywnej polityki ekologicznej państwa, odwołując się do niektórych działań podejmowanych w ramach propozycji ze strony Unii Europejskiej, oraz na potrzebę zmiany podejścia do procesu gospodarowania. Sprzeczność celów biznesowych i środowiskowych może w najbliższej przyszłości powodować eskalowanie organizacji radykalnych zarówno w krajach Zachodu, jak też w państwach wkraczających na ścieżkę intensywnej industrializacji. Ważne jest promowanie skutecznych rządów państwa i praktyk, które są wspierane przez służby bezpieczeństwa, respektujące prawa człowieka.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo ekologiczne, bezpieczeństwo narodowe, ekoterroryzm.

¹ Adres korespondencyjny: Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Instytut Nauk o Bezpieczeństwie, ul. Uniwersytecka 15, 25-406 Kielce; e-mail: marek.leszczynski@ujk.edu.pl.
ORCID: 0000-0002-4951-1974.

Ecological security and the phenomenon of eco-terrorism – the evolution of views in the context of socio-economic changes in the world

Abstract

Ecological security is an integral area of research within the framework of security studies, both in the national and international dimension. Without abandoning the realist (neo-realist) paradigm, in which the state plays a leading role in shaping security, broadening the context to include ecological threads means that solutions that meet the expectations of the main social actors will be created in a way that is more adequate to current challenges. The widely observed climate changes and the whole range of threats to the natural environment generated by human activity have resulted in the undertaking of a number of political actions and the creation of a rich set of legal instruments in the area of soft international law and national regulations. It can also be observed that concepts originating from radical economics have appeared in economic literature, which emphasize the need to abandon the neoliberal paradigm - the concept of degrowth. We observe a specific dichotomy between the declared actions and the expectations of radical movements. The postulates of these movements take the form of, among others, eco-terrorist actions. The main objective of the study is to indicate the growing importance of ecological security in analyses and studies on national security, in the context of growing ecological threats and the occurrence of the phenomenon of eco-terrorism. The article draws attention to the need for an active ecological policy of the state, referring to some actions taken as part of the proposals of the European Union, and the need to change the approach to the management process. The contradiction of business goals and environmental goals may in the near future cause the escalation of radical organizations both in Western countries and in countries entering the path of intensive industrialization. It is important to promote effective state governance and practices that are supported by security services that respect human rights.

Keywords: ecological security, national security, ecoterrorism.

JEL: H56, K 32, F54, H12.

WPROWADZENIE

Bezpieczeństwo ekologiczne jest jednym z najważniejszych wyzwań naszych czasów. Współczesne społeczeństwo jest nieustannie narażone na różnego rodzaju zagrożenia związane ze środowiskiem, w tym zanieczyszczenie powietrza, wody i gleby, skażenie ekosystemów, a także działania ekoterrorystyczne. Pojęcie terroryzmu ekologicznego, czyli ekoterroryzmu, jest stosunkowo od niedawna obecne w literaturze przedmiotu. W 2002 r. James F. Jarboe określił ekoterroryzm jako „użycie lub zagrożenie użyciem przemocy o naturze przestępczej przeciwko ludziom lub własności przez zorientowaną na środowisko naturalne, mniejszościową grupę, z ekologiczno-politycznych powodów lub działanie ukierunkowane na publiczność poza celem, zazwyczaj natury symbolicznej” (Statement of James F. Jarboe, 2002). Podstawowym zadaniem współczesnej polityki ekologicznej jest próba łączenia wzrostu i rozwoju społeczno-gospodarczego z ochroną środowiska naturalnego. W ostatnich latach widoczne są zmiany wywołane znacznym postępem technologicznym oraz nierównomiernym wzrostem liczby ludności (depopulacja i przelud-

nienia występują równocześnie w różnych częściach świata). Spowodowało to znaczące pogorszenie stanu środowiska naturalnego. Mamy do czynienia ze skażeniem ekosystemów, jak również z zagrożeniami ekologicznymi. Widoczne jest występowanie klęsk żywiołowych, wyczerpywanie zasobów surowców nieodnawialnych, awarie przemysłowe, transportowe, jądrowe oraz zanieczyszczenia, które negatywnie wpływają na zdrowie i jakość życia ludzi, a w dalszej perspektywie stanowią zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa. Obecnie częściej niż w przeszłości, mówi się o związku między bezpieczeństwem narodowym a zagrożeniami naturalnymi. Konieczne jest zatem minimalizowanie niebezpieczeństw ekologicznych i zapobieganie ujemnym skutkom rozwoju cywilizowanego. Bezpieczeństwo ekologiczne kształtuje stosunki naturalne i społeczne w biosferze Ziemi. Można je definiować jako pozytywne i negatywne. Pozytywne – podkreśla znaczenie myślenia przyszłościowego i międzynarodowej współpracy w dążeniu do unormowania stanu środowiska naturalnego. W ujęciu negatywnym bezpieczeństwo ekologiczne rozumie się jako dążenie do wykluczenia zagrożeń dla środowiska naturalnego. Zadaniem bezpieczeństwa ekologicznego jest stworzenie odpowiednich warunków do życia (trwania, przetrwania i rozwoju podmiotów). Kontekst ten jest obecny w literaturze przedmiotu co najmniej od kilku dekad, a zwłaszcza w ostatnich latach zyskał na znaczeniu ze względu na nasilający się kryzys klimatyczny, ekologiczny i coraz więcej konfliktów zbrojnych, w których przedmiotem rywalizacji są zasoby naturalne. Zasoby środowiska rozumiane są zwykle jako krajobraz wraz z tworami przyrody nieożywionej oraz naturalnymi i przekształconymi siedliskami przyrodniczymi z występującymi roślinami, zwierzętami i grzybami. W prawie międzynarodowym pojęcie przyrody odnosi się zazwyczaj wyłącznie do występujących w stanie dzikim roślin i zwierząt oraz ich naturalnych siedlisk (Ciechanowicz-McLean, 2009, s. 322–323).

Podejście do ekologii ulega stałej ewolucji. Na początku XX w. do zasobów naturalnych zaliczano te elementy środowiska, które wtedy były niezbędne do rozwoju cywilizacji: wodę, drewno, żelazo, węgiel i produkty rolne. Z czasem w definicji tej pojawiły się nowe składniki, zwłaszcza od lat siedemdziesiątych XX w., kiedy w dyskursie publicznym problem zanieczyszczenia środowiska naturalnego i kurczenia się zasobów naturalnych stał się jedną z głównych osi sporu politycznego między lewicą a prawicą. Nowe komponenty uwzględniane w opisie zasobów naturalnych to: czyste powietrze, przestrzeń geograficzna, ekosystem i klimat. Ponadto do tej kategorii zalicza się współcześnie: bogactwa mineralne (minerały, gleby, wody, powietrze, roślinność i zwierzęta), siły przyrody oraz walory środowiska decydujące o jakości życia człowieka (przestrzeń geograficzna, piękno krajobrazu, mikroklimat) (Legutko-Kobus, Jastrzębowska, 2011, s. 427).

Bezpieczeństwo ekologiczne dotyczy zachowania środowiska naturalnego na poziomie koniecznym do przetrwania i rozwoju ludzkości. Zmiany środowiskowe są zagrożeniem nie tylko dla ekosystemu, lecz także dla trwałego i zrów-

noważyzonego rozwoju, dobrobytu i jakości życia populacji. W artykule podjęto rozważania nad bezpieczeństwem ekologicznym w kontekście zmian środowiska bezpieczeństwa. Głównym celem opracowania jest wskazanie na rosnące znaczenie bezpieczeństwa ekologicznego w analizach i studiach nad bezpieczeństwem narodowym, w kontekście narastających zagrożeń ekologicznych oraz występowania zjawiska ekoterroryzmu. Jako metodę badań przyjęto analizę krytyczną oraz studia literaturowe. Artykuł ma charakter przeglądowy i teoretyczny.

BEZPIECZEŃSTWO EKOLOGICZNE JAKO OBSZAR BADAŃ

Od lat sześćdziesiątych XX w. w dyskusjach naukowych coraz częściej pojawia się pojęcie kryzysu ekologicznego, które ma dość niejednoznaczny charakter. Zjawisko opisywane jako kryzys ekologiczny trwa wiele lat i jest obserwowane jako nasilenie, a nawet przesilenie dla świata żywego, w tym człowieka. Kryzys ekologiczny ma wiele wymiarów: ekologiczny, społeczny, ekonomiczny, antropologiczny, cybernetyczny i termodynamiczny (Dobrzańska, Dobrzański, Kielczewski, 2009, s. 77–80). Kryzys ekologiczny jest definiowany jako relacja między cywilizacją ludzką a przyrodą, której skutkiem mogą być zmiany w środowisku przyrodniczym prowadzące do ograniczenia i zahamowania rozwoju społeczno-gospodarczego w wymiarze globalnym bądź lokalnym (Legutko-Kobus, Jastrzębowska, 2011). Problematykę bezpieczeństwa ekologicznego można również rozpatrywać poprzez pryzmat sfery społecznej, politycznej i ekonomicznej. W takim ujęciu będzie ono chociażby oznaczało relację człowiek – środowisko naturalne, gdzie jego zadaniem będzie stworzenie warunków odpowiednich do życia.

Wśród najważniejszych rodzajów bezpieczeństwa ekologicznego, według kryterium przedmiotowego, wyróżnia się m.in. bezpieczeństwo biologiczne, chemiczne, techniczno-technologiczne, sanitarne, weterynaryjne, emisyjne, jądrowe, przyrodnicze (w tym bezpieczeństwo gatunkowe i bezpieczeństwo ekosystemów), powodziowe czy też epidemiczne (Brauch, 2008).

Należy mieć świadomość, iż bezpieczeństwo ekologiczne w wymiarze globalnym może być zachowane w przypadku stosowania przez wszystkich bez wyjątku jednakowych, ustalonych zasad współpracy. Spośród nich z wielu względów na czoło wysuwa się kilka, a mianowicie: utrzymywanie już istniejącego stanu środowiska, przywracanie do normy zakłóconego stanu środowiska przyrodniczego i podejmowanie działań w celu jego poprawy. We współczesnych realiach obiecującym postulatem możliwym do spełnienia byłoby osiągnięcie globalnego bezpieczeństwa ekologicznego. Jeśli jednak zdamy sobie sprawę z tego, że proces ten będzie tak długi, jak długi był okres degradowania i dewastowania środowiska (w wielu miejscach osiągający stan kryzysu czy nawet klęski ekologicznej), okaże się to dzisiaj mało realne. W praktyce częściej dąży się do osiągnięcia takiego

stanu drogą małych kroków i decyduje albo o bezpieczeństwie pewnych środowisk i dziedzin działalności człowieka, albo też określonych obszarów. Liczne doświadczenia z praktyki działań na forum wewnętrznym czy międzynarodowym wykazują, że już istniejące czy wyłaniające się problemy ekologiczne nie są rozwiązywane, ani zwykle nie mogą być rozstrzygnięte do końca, przynajmniej w krótkim czasie, np. problem zanieczyszczeń gazowych i pyłowych atmosfery czy kwaśnych deszczów. Jest to niemożliwe z przyczyn organizacyjnych, fizycznych, ekonomiczno-finansowych itp. (Halizak, 1997). Jest to również problematyczne z tego powodu, że interesy poszczególnych państw czy regionów ekonomicznych dotyczące bezpieczeństwa ekologicznego, ogólnie rzecz biorąc, nie są tożsame. Dobrym przykładem na to jest kwestia tzw. brudnego przemysłu, do którego zalicza się przede wszystkim przemysł stalowy, chemiczny i wydobywczy. Z tego też względu powstaje błędne koło. Kraje rozwinięte – co jest zrozumiałe – chcą pozbyć się takich dziedzin gospodarki, zwłaszcza w imię ochrony swego środowiska, zaś kraje słabo rozwinięte, zacofane i zależne gospodarczo, dążą do ich rozszerzania i napędzania postępu własnego państwa, często nawet drogą importu niebezpiecznych technologii (Bartkowiak, 2013).

W takiej sytuacji stajemy przed problemem trudnym do rozstrzygnięcia, albowiem nie da się wobec rozbieżności interesów gospodarczych zdefiniować globalnego bezpieczeństwa ekologicznego (środowiskowego). Od tych zależności i uwarunkowań wiedzie prosta droga do wysnucia wniosku, że podejście do bezpieczeństwa ekologicznego jest i może być tak różne, jak różna jest świadomość ekologiczna oraz wiedza o problemie zagrożeń środowiskowych.

Wydaje się jednak, że o takim rodzaju bezpieczeństwa decydują przede wszystkim możliwości gospodarcze, cele nie tylko ekonomiczne, interesy polityczne czy nawet wymuszenia pozaekologiczne. Wynika z tego, że nie jest ono tym samym dla wszystkich. To zaś oznacza, że różnice interesów mogą się stać źródłem wielu problemów w polityce międzynarodowej. Jeśli więc bezpieczeństwo ekologiczne określi się pewnymi granicami – na przykład granicami sfer ziemskich – to obszar między nimi stanowi pole do negocjacji oraz możliwych wyborów i porozumień międzynarodowych.

Obrona środowiska jest potrzebą, której zaspokojenie stanowi warunek zapewnienia bezpieczeństwa środowiskowego przez priorytetowe traktowanie zagadnień ochrony i kształtowania środowiska. Problemami tymi zajmuje się wiele instytucji o różnej proveniencji – instytucje rządowe, placówki naukowo-badawcze oraz edukacyjne.

W tradycyjnym pojmowaniu bezpieczeństwa, wyrosłym z paradygmatu realistycznego, podmiotem jest państwo, natomiast zmiana środowiskowa jest przedmiotem zainteresowania o tyle, o ile może stać się przyczyną konfliktów zbrojnych między krajami. Z kolei w podejściu ekologicznym (ekorozwojowym) bezpieczeństwo środowiskowe dotyczy wpływu działalności ludzkiej, w tym

w dziedzinie wojskowej, na środowisko naturalne. W takim ujęciu aktywność badawcza koncentruje się na środowisku naturalnym. Znaleźć jest jeszcze podejście akcentujące wpływ zmiany środowiskowej na bezpieczeństwo ludzkie (Barnett, 2010, s. 236). W kontekście nasilającego się kryzysu klimatycznego oraz ekologicznego trwają intensywne prace nad poszukiwaniem nowych metod zaspokajania potrzeb energetycznych ludności. Wynika to ze stale zwiększającego się zapotrzebowania na energię (nowe technologie, w tym technologie cyfrowe generują ślad węglowy), a jednocześnie presja środowiskowa warunkuje radykalną zmianę w podejściu do produkcji energii. Rozwój alternatywnych, w stosunku do tradycyjnych, sposobów wytwarzania energii, m.in. OZE, energetyka rozproszona, małe elektrownie atomowe, wykorzystanie sił natury (wiatru, słońca, wody), daje nadzieję na stopniowe, niemal całkowite wyeliminowanie węglowodorów jako podstawowych źródeł energii dla ludzkości. Działania te mają wymiar zarówno w polityce krajowej, jak też obejmują inicjatywy o charakterze ponadnarodowym – m.in. cele klimatyczne Unii Europejskiej.

Środowisko jest swoistym systemem łączącym czynniki biotyczne i abiotyczne wpływające na rozwój gatunku lub populacji. Z tego wynika, iż istnieje potrzeba teoretycznego odniesienia się do zjawisk kryzysowych i tendencji, ujawnienia ich najogólniejszych przyczyn, uwarunkowań i mechanizmów, a także aktywnego włączenia się w nurt działań praktycznych, których celem jest eliminowanie lub pomniejszanie zgubnych dla przyrody i człowieka procesów. Tym bardziej że zmienił się, wraz z dynamiką przemian stosunków międzynarodowych, zakres przestrzenny zainteresowania problemami bezpieczeństwa uwzględniającego charakter różnych zagrożeń i powstających między nimi zależności (Książkowski, 2016). W ramach różnych podejść do kwestii bezpieczeństwa ekologicznego badacze wyróżniają: ekologizm, bezpieczeństwo wspólne, środowiskową przemoc, zieloną obronę oraz bezpieczeństwo ludzkie. Wymienione stanowiska czerpią ideowo przede wszystkim z nurtu nowej lewicy (na kanwie rewolucji 1968 r.). Nowa lewica kwestionowała dogmaty, na których opierało się społeczeństwo burżuazyjne. Na skutek buntu społecznego (strajki studenckie we Francji i innych państwach Zachodu) zakwestionowano, także w naukach społecznych, paradygmaty osadzone w pozytywizmie naukowym. Nastąpiła dekonstrukcja tradycyjnej relacji podmiot – przedmiot poznania. Silnym piętnem odcisnęła się działalność szkoły frankfurckiej, czerpiącej z marksizmu – marksizm kulturowy i ekonomia radykalna. Swoisty zwrot w stronę natury i integracji życia ludzkiego ze środowiskiem z czasem stał się elementem szerszego programu politycznego. Intelktualną podstawą „zwrotu ekologicznego” została filozofia odpowiedzialności Hansa Jonas, który sformułował przesłanie ekologizmu. Znajdujący w ten sposób bezpośrednio podstawy filozoficzne i aksjologiczne ekologizm występuje w dwóch odmianach: a) ekologii płytkiej skupiającej się na poszukiwaniu rozwiązań łączących ze sobą poszanowanie środowiska i zaspokojenie potrzeb ludzkich

obywateli krajów wysokorozwiniętych; b) ekologii głębokiej, która podejmuje wyzwania globalne, jej celem jest upodmiotowienie natury w relacjach z człowiekiem, składowym elementom przyrody nadaje się atrybuty podmiotowe – humanizacja przyrody (Izdebski, 2017, s. 111–112). Nurty wyrosłe z krytyki państwowcentrycznego myślenia o bezpieczeństwie postrzegają alternatywnie w stosunku do narracji realistycznej przedmiot bezpieczeństwa – kraj, jednostka, środowisko naturalne, siły zbrojne, źródło zagrożenia – wojna, aktywność ludzka, zmiana środowiskowa, ruchy ekologiczne i pokojowe, a także poziom analizy – ekosystem, państwo, organizacja międzynarodowa, lokalna (Czaputowicz, 2012, s. 98).

Dekonstrukcja myślenia o procesie gospodarowania w kontekście zmiany postrzegania roli zasobów naturalnych i przyrody, jaka jest obecna w dyskursie naukowym od kilku dekad, wyrasta w istocie z krytyki systemu kapitalistycznego, rozumianego jako ciągła pogoń za zyskiem oraz proces nieustannej akumulacji kapitału. W kapitalizmie wyrzeczenia są nie tylko czasową niedogodnością związaną z okresowymi załamaniami gospodarczymi. Są wręcz wpisane w logikę tego systemu. Ekspansja kapitalizmu i akumulacja kapitału opiera się między innymi na mechanizmie tworzenia sztucznych niedoborów (wobec kreowanych potrzeb nigdy nie jest dość) oraz ograniczenia dostępu do dóbr, które wcześniej miały charakter wspólny i nieutowarowiony (Robinson, 2016). Wraz z rozwojem ekologizmu i stanowisk wyrosłych z ekonomii radykalnej w dyskursie naukowym i w debacie publicznej pojawiła się koncepcja dewzrostu. W jej ramach zakwestionowany został paradygmat ekonomii klasycznej i neoklasycznej opartej o modele wzrostu produkcji oraz PKB, przez niektórych mylnie utożsamianych z dobrobytem społecznym. Dewzrost proponuje zupełnie inną logikę myślenia o zasobach. W perspektywie dewzrostowej zasoby te – choć nie są niewyczerpane – pozwoliłyby, przy odpowiednim oszczędnym i rozmyślnym gospodarowaniu nimi i właściwej, sprawiedliwej dystrybucji, zapewnić życie w obfitości dla wszystkich na Ziemi. Zamiast rynkowej rywalizacji wszystkich ze wszystkimi to próba wspólnego zdefiniowania właściwej skali (Kallis, March, 2015).

W obliczu pogłębiającego się gwałtownie i w wielu wymiarach kryzysu ekologicznego, klimatycznego i społecznego postulat dewzrostu wydają się jedynym racjonalnym rozwiązaniem. Chodzi o to, by stworzyć system, który zaspokoi fundamentalne potrzeby wszystkich ludzi na świecie w taki sposób, by jednocześnie nie naruszać zdolności regeneracji naszej planety. Zwolennicy dewzrostu nie mają prostej odpowiedzi na pytanie, jak zdefiniować te potrzeby i jak je zaspokajać. Ich rozważania nie są jednak zawieszane w próżni. Badanie potrzeb społecznych ma długą i ugruntowaną tradycję (by przywołać chociażby koncepcję podstawowych potrzeb społecznych Manfreda Max-Neefa), z której czerpać mogą badacze i badaczki. Pierwsze próby oszacowania, czy możliwe jest zaspokojenie tych potrzeb bez przekraczania granic planetarnych wydają się obiecujące. Julia Steinberger z zespołem wskazuje, że potrzeby fizyczne (tj. odżywianie, higiena, dostęp do

energii i eliminacja ubóstwa poniżej 1,90 USD) prawdopodobnie mogłyby zostać zaspokojone przy poziomie wykorzystania zasobów, który nie przekracza znacząco granic planetarnych. Jednakże, jeśli progi dla bardziej jakościowych celów (tj. zadowolenie z życia, oczekiwana długość życia w zdrowiu, dostęp do edukacji na szczeblu średnim, jakość demokracji, wsparcie społeczne i równość) mają być powszechnie spełnione, wówczas systemy zaopatrzenia muszą stać się dwa do sześciu razy bardziej wydajne (O'Neill, Fanning, Lamb, 2018). Jest to oczywiście duże wyzwanie, ale jak wskazują autorzy artykułu, istnieje wiele obszarów możliwych interwencji społecznych i technologicznych, które pozwoliłyby na zwiększenie tej wydajności.

W ideę dewzrostu od samego początku wpisana jest zasada demokratyzacji, która ma doprowadzić do zmiany takiej dynamiki władzy i rzeczywistego włączenia wszystkich grup społecznych w proces polityczny. W ramach demokratyzacji nieuniknione są starcia. Jak pisali Giorgos Kallis i Hug March, „przejście na dewzrost będzie wiązać się z konfliktem i będzie z konieczności procesem otwartym. [...] Oznacza utopię, rozumianą jako proces i konflikt, a nie błogi stan końcowy” (Kallis, March, 2015).

Konflikty są oczywistym i nieusuwalnym elementem życia społecznego (Chase, 1927). Dewzrostowa utopia polegałaby na wypracowaniu takich ram dla ich ujawnienia i przepracowania, które pozwoliłyby na uniknięcie przemocy (Klein, 2017). To szczególnie ważne w kontekście aktualnej sytuacji na świecie. Nie lekceważąc obecnych zagrożeń, musimy zacząć pracować na rzecz świata, który nie będzie podporządkowany wyścigowi zbrojeń. Materiały, energia i środki finansowe, które rządy wielu państw tak ochoczo przeznaczają teraz na projektowanie, produkcję i zakup coraz bardziej wyrafinowanych środków zadawania śmierci, muszą zostać w końcu przeznaczone na budowanie infrastruktury niezbędnej do podtrzymywania godnych warunków życia dla wszystkich ludzi na świecie. Być może dziś brzmi to naiwnie, ale ten cel powinien znaleźć się w horyzoncie naszych działań – jako niezbędny warunek naszego przetrwania (Philips, Rozworski, 2019). O ile ideę dewzrostu można traktować jako dość radykalną propozycję, o tyle koncepcja rozwoju zrównoważonego zyskała większą akceptację, zarówno na gruncie teoretycznym, jak też w wymiarze praktycznym.

Rozwój zrównoważony to idea próbująca łączyć cele ogólnoeconomiczne ukierunkowane na dobrobyt i efektywność z racjonalnym podejściem do gospodarowania zasobami naturalnymi. Ekonomia głównego nurtu w niedostatecznym stopniu analizuje kwestię równowagi w korzystaniu z zasobów Ziemi z osiąganiem ekonomicznej efektywności i zyskowności. Znacznie więcej w tym obszarze dokonała ekonomiczna nauka oraz różne nurty instytucjonalizmu. Dbałość o środowisko należy łączyć ze sprawiedliwszym rozdziałem zasobów i dóbr w skali gospodarki światowej. Nadmierna i nieodpowiedzialna eksploatacja zasobów naturalnych zwykle wiąże się z nierównościami ekonomicznymi i społecznymi

(Drosik, Heidrich, Ratajczak, 2022). Polityka i koncepcja zrównoważonego rozwoju przeszła pewną ewolucję, można wyróżnić kilka jej zasadniczych etapów (Bąk, Cheba, 2024):

- etap inspiracji – lata sześćdziesiąte i siedemdziesiąte XX w.,
- etap dojrzewanía, który miał miejsce w latach osiemdziesiątych,
- etap fascynacji, rozwijający się na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w.,
- trwający współcześnie (zapoczątkowany w 1992 r.) etap implementacji i integracji koncepcji zrównoważonego rozwoju,
- oraz równoległy do niego etap wątpliwości dotyczących głównie realności stosowania tej koncepcji w praktyce gospodarczej.

Dość naiwna wiara w stały postęp ekonomiczno-społeczny, która przyświecała ekonomii głównego nurtu, zaczęła ulegać zmianie stosunkowo niedawno. Co prawda, już ekonomiści związani ze szkołą szwedzką i ekonomią rozwoju akcentowali w latach sześćdziesiątych konieczność bardziej odpowiedzialnego podejścia do gospodarowania, to jednak zdefiniowanie zrównoważonego rozwoju nastąpiło dopiero w 1972 r. na konferencji ONZ „Środowisko a dobrobyt ludzkości”. Mianem rozwoju zrównoważonego określono zaspokojenie podstawowych potrzeb wszystkich ludzi, łącząc tę kwestię z zachowaniem równowagi ekosystemu w perspektywie następnych pokoleń (Frejtag-Mika, Sieradzka, 2015).

Rozwój zrównoważony wymaga holistycznego ujmowania celów i działań w oparciu o inkluzywność, dostęp społeczności różnych państw do globalnych korzyści wynikających z wymiany międzynarodowej, a także nieprzekraczanie granic wydolności środowiska naturalnego (Rutkowski, 2016). Jednocześnie pisząc o rozwoju zrównoważonym, należy rozróżnić dwa zasadniczo odmienne kategorie ekonomiczne, a mianowicie wzrost i rozwój gospodarczy. Wzrost gospodarczy jest to powiększanie się zdolności wytwórczych gospodarki związane z wielkością produkcji dóbr i usług. Poziom wzrostu gospodarczego zależy od wielu czynników o charakterze ekonomicznym, takich jak: wielkość zasobów kapitału, stopy oszczędności i inwestycji w gospodarce, postęp techniczny, poziom kapitału ludzkiego czy sprawność instytucji. Natomiast pojęcie rozwoju gospodarczego jest znacznie szersze. O ile wzrost gospodarczy mierzony jest zmianami o charakterze ilościowym, to rozwój gospodarczy opisywany jest zmianami jakościowymi. Zmiany te mają charakter strukturalny i instytucjonalny. Chodzi tu o zmiany w: strukturze branżowej i gałęziowej, strukturze zatrudnienia w układzie sektorów gospodarki oraz charakterze podaży dóbr i popytu na dobra i usługi w danym czasie. Rozwój gospodarczy ma zatem charakter złożony. Wymaga stosownych impulsów zarówno o charakterze endo-, jak i egzogenicznym. Procesowi wieloletniego wzrostu gospodarczego nie musi towarzyszyć rozwój ekonomiczno-społeczny. Sam wzrost gospodarczy, bez przeobrażeń o charakterze jakościowym związany z koniecznością zmian zachowań i postaw podmiotów na rynku, może jedynie petryfikować prze-

starzałą strukturę gospodarki. O ile koncentrowanie się na wzroście gospodarczym w krajach o niskim poziomie rozwoju może mieć swoje uzasadnienie, o tyle lekceważenie zmiennych jakościowych w państwach o co najmniej średnim poziomie rozwoju i średnim dochodzie jest wysoce nieuzasadniony.

Złożoność procesu rozwoju ekonomiczno-społecznego wynika z konieczności uwzględniania różnych czynników o charakterze rozwojowym, takich jak (Kołodko, 2008):

- polityka gospodarcza,
- reguły gry, w ramach których funkcjonuje gospodarka,
- kultura organizacji,
- wyznawane wartości,
- stosunki społeczne,
- stosowane techniki i technologie,
- ryzyko przedsięwzięć,
- oddziaływania środowiskowe,
- sposoby zarządzania.

ZAGROŻENIA EKOLOGICZNE I POLITYKA EKOLOGICZNA PAŃSTWA

Każdy z krajów narażony jest na agresję ekologiczną zewnętrzną i wewnętrzną. Oznacza to, że czynniki destrukcyjne dla równowagi ekosystemu mogą pochodzić zarówno z terytorium danego państwa, jak też z dowolnego regionu świata (granice polityczne nie mają tu żadnego znaczenia). W związku z tym działania podejmowane dla osiągnięcia bezpieczeństwa ekologicznego nie mogą ograniczać się tylko do działań jednego kraju. Bezpieczeństwo ekologiczne wymaga szeregu spójnych działań we współpracy z sąsiadami.

Działania te dedykowane są (Legutko-Kobus, Jastrzębowska, 2011, s. 431):

- zabezpieczeniu odpowiednich zasobów dyspozycyjnych wody,
- zachowaniu rolniczych terenów uprawnych (w tym właściwości produkcyjnej gleb, stosunków wodnych, różnorodności biologicznej),
- niezmnieszanu zasobów leśnych,
- zwiększaniu powierzchni obszarów chronionych,
- propagowaniu turystyki zrównoważonej,
- ochronie krajobrazu.

Do stałych elementów działań w obszarze bezpieczeństwa ekologicznego należy także utrzymanie odpowiedniego stanu elektrowni atomowych, rurociągów naftowych i gazociągów, aby zminimalizować potencjalne zagrożenia skażeniem radioaktywnym i wyciekami z rurociągów (Soroaka, 2009).

Nasilająca się antropopresja doprowadziła do zagrożeń środowiskowych określanych mianem globalnych problemów środowiska. W literaturze przed-

miot spotykamy cztery rodzaje zagrożeń środowiskowych (Czajka, Becla, 2007, s. 192–193):

- problemy wywołane w skali globalnej, których konsekwencje ekologiczne są odczuwalne w skali lokalnej i światowej – globalne zmiany klimatyczne, ubytek warstwy ozonowej,
- problemy wywołane w skali lokalnej, ze względu na powszechność zjawiska mające zarówno lokalne jak i globalne znaczenie – zanieczyszczenie wód słodkich i słonych, degradacja powierzchni Ziemi, wylesienie,
- problemy lokalne ograniczające dostęp do określonych zasobów naturalnych – nadmierna eksploatacja surowców naturalnych,
- problemy wywołane lokalnie, oddziałujące lokalnie, ale powszechnie występujące na całym świecie – gromadzenie odpadów, w tym niebezpiecznych, ograniczenie bioróżnorodności w skali lokalnej.

Kwestie związane z zagadnieniem bezpieczeństwa ekologicznego są uregulowane w szeregu różnych dokumentów zarówno o zasięgu krajowym, unijnym, jak i międzynarodowym. Podstaw bezpieczeństwa ekologicznego w Polsce należy dopatrywać się w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r., która w art. 74 ust. 1 zobowiązuje władze publiczne do prowadzenia polityki zapewniającej bezpieczeństwo ekologiczne obecnym i przyszłym pokoleniom. Należy jednak zaznaczyć, iż Konstytucja RP nie zawiera definicji bezpieczeństwa ekologicznego oraz nie precyzuje, jakie konkretnie działania w tym zakresie ciąży na władzy publicznej. Doprecyzowanie kwestii związanych z bezpieczeństwem ekologicznym Polski znajduje się w polskiej polityce ekologicznej, której podstawy przyjęcia są zawarte w przepisach Ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (dalej: p.o.ś). Artykuł 13 tego aktu prawnego cel polityki ekologicznej państwa określa jako „stworzenie warunków niezbędnych do realizacji ochrony środowiska”. Natomiast zgodnie z art. 14 ust. 1 p.o.ś. polityka ekologiczna państwa, na podstawie aktualnego stanu środowiska, określa w szczególności:

- cele ekologiczne,
- priorytety ekologiczne,
- rodzaj i harmonogram działań proekologicznych,
- środki niezbędne do osiągnięcia celów, w tym mechanizmy prawno-ekonomiczne i środki finansowe.

Jednocześnie art. 14 ust. 2 p.o.ś stanowi, iż politykę ekologiczną państwa przyjmuje się na cztery lata, z tym, że przewidziane w niej działania w perspektywie obejmują kolejne cztery lata. Dotychczas w Polsce przyjęto kilka tego typu dokumentów:

1. Politykę Ekologiczną Państwa z 1990 r.
2. II Politykę Ekologiczną Państwa na lata 2001–2010.
3. Politykę Ekologiczną Państwa na lata 2003–2006 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2007–2010.

4. Program Wykonawczy do II Polityki Ekologicznej Państwa na lata 2002–2010.
 5. Politykę Ekologiczną Państwa w latach 2009–2012 z perspektywą do 2016 r.
 6. Politykę Ekologiczną Państwa 2030 – strategię rozwoju w obszarze środowiska i gospodarki wodnej (Polityka ekologiczna państwa 2030 – strategia rozwoju).
- Ponadto wiele kwestii istotnych z punktu widzenia bezpieczeństwa ekologicznego Polski zostało uregulowanych w aktach prawnych o randze ustawowej. Należą do nich m.in.:

1. Ustawa z dnia 22 czerwca 2001 r. o organizmach genetycznie zmodyfikowanych.
2. Ustawa z dnia 11 maja 2001 r. o warunkach zdrowotnych żywności i żywienia.
3. Ustawa z dnia 23 sierpnia 2001 r. o środkach żywienia zwierząt.
4. Ustawa z dnia 6 czerwca 2002 r. Prawo własności przemysłowej.
5. Ustawa z dnia 28 grudnia 2000 r. o obrocie z zagranicą towarami i technologiami o znaczeniu strategicznym dla bezpieczeństwa państwa itd.

Dodatkowo Polska ze względu na członkostwo w Unii Europejskiej jest zobowiązana do uwzględniania w swoim porządku prawnym unijnej polityki ekologicznej, a także regulacji UE w kwestii bezpieczeństwa ekologicznego. Warto również zaznaczyć, że problematyka bezpieczeństwa ekologicznego z racji na swój globalny charakter wiąże się z szeroko zakrojoną współpracą międzynarodową. W jej efekcie przyjęto szereg aktów prawnych normujących opisywane w opracowaniu zagadnienie. Wśród najważniejszych dokumentów należy wymienić m.in.:

1. Konwencję genewską o zakazie używania technicznych środków oddziaływania na środowisko w celach militarnych lub jakichkolwiek innych celach wrogich z 1977 r.
2. Układ o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej z 1968 r.
3. Konwencję wiedeńską o wczesnym powiadamianiu o awarii jądrowej z 1986 r.
4. Konwencję wiedeńską o pomocy w przypadku awarii jądrowej lub zagrożenia radiologicznego z 1986 r.
5. Konwencję o kontroli transgranicznego przemieszczania i usuwania odpadów niebezpiecznych (Konwencja bazylejska) z 1989 r.
6. Protokół bazylejski w sprawie odpowiedzialności za szkody środowiskowe, przyjęty na V Konferencji Stron Konwencji w 1999 r.
7. Protokół w sprawie bezpieczeństwa biologicznego z 2000 r. W Polsce został ratyfikowany w 2003 r.
8. Konwencję helsińską w sprawie transgranicznych skutków awarii przemysłowych (Konwencja awaryjna) z 1992 r.
9. Konwencję o zakazie rozwoju, produkcji, składowania i użycia broni chemicznej oraz zniszczenia jej zapasów sporządzona w Paryżu z 1993 r.
10. Konwencję w sprawie trwałych zanieczyszczeń organicznych (Konwencja sztokholmska) z 2001 r.

Analizując powyżej wymienione umowy, można zauważyć, iż współpraca międzynarodowa skupia się przede wszystkim na energii jądrowej, transgranicznym przepływie zanieczyszczeń powietrza, przemieszczaniu się odpadów i zanieczyszczeniu wód granicznych, odpowiedzialności za szkody środowiskowe oraz przeciwdziałaniu skutkom ewentualnych awarii przemysłowych i transportowych.

W 2019 r. również Komisja Europejska przedstawiła plan dotyczący wprowadzenia Europejskiego Zielonego Ładu, który jest strategią mającą na celu osiągnięcie neutralności klimatycznej przez Unię Europejską do roku 2050. Oficjalne przyjęcie tego celu wyznaczyło nowy kierunek działań politycznych organów UE. Podjęte kroki ukierunkowane zostały na budowę sprawiedliwego, a także zamożnego społeczeństwa opartego na nowoczesnej oraz konkurencyjnej gospodarce niskoemisyjnej. Wśród celów pośrednich wskazano m.in. redukcję emisji gazów cieplarnianych o blisko 55% do 2030 r. względem poziomu z 1990 r. Dokument zwraca uwagę też na potrzebę kompleksowych zmian w wielu wzajemnie powiązanych sektorach, takich jak klimat, energia, przemysł, środowisko, transport czy rolnictwo wraz z finansowaniem zrównoważonego rozwoju (Michalik, Zieliński, 2024).

Decyzją Parlamentu Europejskiego, a także Rady Europejskiej, z 2021 r. klimatyczne cele Europejskiego Zielonego Ładu zostały przełożone na konkretne nowe przepisy w ramach tak zwanego pakietu *Fit for 55*, czyli „Gotowi na 55”. Nazwa pakietu odnosi się do zakładanej redukcji emisji gazów cieplarnianych o 55% do 2030 r. Zbiór ten obejmuje propozycje legislacyjne mające na celu aktualizację i modyfikację unijnych regulacji dotyczących klimatu, a także energii i transportu. Jego zamiarem jest też wprowadzenie nowych aktów prawnych, dostosowujących unijne prawo do przyjętych celów klimatycznych. W pakiecie kładzie się też nacisk przede wszystkim na sprawiedliwość transformacji, wzmacnianie innowacyjności oraz konkurencyjności przemysłu UE, a także na utrzymanie jej wiodącej roli w globalnej polityce klimatycznej.

W Polsce pakiet ten stał się jednak przedmiotem krytyki. Według wielu ekspertów, a także polityków, decyzja o jego wprowadzeniu może spowodować wzrost cen energii, co w konsekwencji zwiększy koszty ponoszone przez firmy i gospodarstwa domowe. Dodatkowo ograniczenie stosowania paliw kopalnych niesie ze sobą olbrzymie ryzyko dla bezpieczeństwa energetycznego całego państwa i tak samo grozi utratą miejsc pracy w wielu sektorach, przede wszystkim w górnictwie i branżach z nim powiązanych. W związku z tym przyszłość wdrożenia pakietu *Fit for 55* pozostaje bardzo niepewna, a jego wpływ na krajową politykę energetyczną oraz na inne branże jest nadal przedmiotem intensywnych debat i negocjacji zarówno na szczeblu krajowym, jak i europejskim (Przyszłość polskiej energetyki, [http](http://)).

Przyjęty w Polsce Krajowy Plan na rzecz Energii i Klimatu na lata 2021–2030 w skrócie KPEiK z 2019 r., a także Polityka Energetyczna Polski do 2040 r., czyli PEP2040 z 2021 r., są kluczowymi dokumentami strategicznymi, które wyznaczają kierunki transformacji energetycznej w Polsce. Określają one przede

wszystkim długoterminowe ramy polityki energetycznej, uwzględniając zarówno zobowiązania międzynarodowe wynikające z Porozumienia paryskiego, jak i europejskie cele klimatyczne dotyczące redukcji emisji gazów cieplarnianych. Fundamentem tych działań jest unijny cel osiągnięcia zero emisyjności do 2050 r. Jednak Polska, choć podpisała się pod tym celem, wynegocjowała częściowe wyłączenie ze względu na trudne warunki wyjściowe i związane z nimi wyzwania społeczno-ekonomiczne. Należy jednak pamiętać, że Polska pozostaje jednym z najbardziej uzależnionych od paliw kopalnych krajów Unii Europejskiej, dlatego w dokumentach strategicznych duży nacisk położono na koncepcję sprawiedliwej transformacji, uwzględniającej wyższe koszty przebudowy i restrukturyzacji gospodarki, która jest oparta na węglu (Michalik, Zieliński, 2024).

KPEiK definiuje wkład Polski w realizację unijnych celów dotyczących redukcji emisji, uwzględniając specyficzne krajowe warunki w tym zakresie. Dokument ten przedstawia kompleksowy plan transformacji energetycznej w Polsce, który jest realizowany poprzez wdrożenie działań w ramach pięciu powiązanych obszarów unii energetycznej, czyli: zmniejszenia emisji, z dużym naciskiem na rozwój odnawialnych źródeł energii; poprawa efektywności energetycznej; zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego; integracja wewnętrznego rynku energii; rozwój badań naukowych czy innowacji oraz konkurencyjności.

Następnym dokumentem jest PEP2040 opracowany przez Ministerstwo Klimatu w 2021 r., który zastępuje wcześniejszą Politykę Energetyczną Polski do 2030 roku oraz Strategię Bezpieczeństwo Energetyczne i Środowisko – perspektywa do 2020 roku. Jest to wkład w realizację podpisanego Porozumienia paryskiego w 2015 r., a także polityki klimatycznej i energetycznej Unii Europejskiej, której wymagania znacznie zaostrzyły się po 2019 r., czyli po opublikowaniu KPEiK. Plan PEP2040 uwzględnia wyzwania związane z adaptacją polskiej gospodarki do regulacji Unii Europejskiej, zwłaszcza w kontekście celów klimatycznych na rok 2030, a także Europejskiego Zielonego Ładu czy planu odbudowy po pandemii COVID-19 oraz dążeń do osiągnięcia zero emisyjności klimatycznej, uwzględniając krajowe możliwości. Chociaż dokument pozostaje zgodny z Polityką Przemysłową z 2022 r., to jest bardziej szczegółowy, chociażby w zakresie planowanych wskaźników czy też ambicji w kwestii redukcji emisji i rozwoju OZE. Plan obejmuje także dalszy horyzont czasowy, bo do 2040 r. Zawiera również zapowiedź budowy pierwszego reaktora atomowego z określeniem planowanego roku jego uruchomienia. PEP2040 wyznacza też trzy główne filary polskiej polityki energetycznej, w których oparto osiem szczegółowych celów wraz z wymaganymi działaniami oraz projektami strategicznymi do ich zrealizowania (Michalik, Zieliński, 2024).

Aktualnie mamy kilka scenariuszy transformacji energetycznej w Polsce. Najbardziej realne plany przewidują duży rozwój odnawialnych źródeł energii, a także atomu. Wiele ekspertów jest też zgodnych, że transformacja energetyczna jest postrzegana przez państwo jako jedno z najważniejszych wyzwań współczesności. Jak

podkreślają analitycy, osiągnięcie celów w tym obszarze wymaga wielokrotnego zwiększenia inwestycji oraz zaangażowania kluczowych podmiotów, takich jak administracja publiczna, operatorzy infrastruktury oraz sektor prywatny.

W efekcie możliwe staje się unowocześnienie oraz rozbudowa krajowej sieci energetycznej. W programie tym regulacje z zakresu planowania przestrzennego sprzyjają rozwojowi odnawialnych źródeł energii, a wszystkie urzędy dysponują odpowiednimi zasobami kadrowymi i organizacyjnymi, co pozwala na sprawne prowadzenie procedur administracyjnych. W scenariuszu tym program energetyki atomowej jest realizowany wyjątkowo dynamicznie i uwzględnia budowę kilku bloków jądrowych. Po 2030 r. Polska rezygnuje z budowy nowych elektrowni gazowych. Również pozytywna koncepcja, która jest zgodna z unijnymi wymaganiami i planami, rozważa jednocześnie, dzięki kompleksowym programom wsparcia, realizowanie szerokiej termomodernizacji budynków, co pozwala na istotne ograniczenie zapotrzebowania na energię do ogrzewania (Perzyński, 2023, <http>). Są jeszcze plany, które zakładają jak najdłuższe pozostanie przy węglu, lecz są mało realne ze względu na naciski ze strony Brukseli, która dąży do zero emisyjności. Pozostanie przy takim scenariuszu wiązałoby się z olbrzymimi karami nałożonymi na Polskę w związku z dużą produkcją dwutlenku węgla i Europejskim Systemem Handlu Emisjami.

Cele szczegółowe przyjętej polityki będą monitorowane za pomocą zestawu wskaźników realizacji celów PEP2030 oraz poprzez kierunki interwencji PEP2030:

- zrównoważone gospodarowanie wodami, w tym zapewnienie dostępu do czystej wody dla społeczeństwa i gospodarki oraz osiągnięcie dobrego stanu wód,
- likwidacja źródeł emisji zanieczyszczeń do powietrza lub istotne zmniejszenie ich oddziaływania,
- ochrona powierzchni ziemi, w tym gleb,
- przeciwdziałanie zagrożeniom środowiska oraz zapewnienie bezpieczeństwa biologicznego, jądrowego i ochrony radiologicznej,
- zarządzanie zasobami dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, w tym ochrona i poprawa stanu różnorodności biologicznej i krajobrazu,
- wspieranie wielofunkcyjnej i trwale zrównoważonej gospodarki leśnej,
- gospodarka odpadami, w kierunku zarządzania w obiegu zamkniętym,
- zarządzanie zasobami geologicznymi poprzez opracowanie i wdrożenie polityki surowcowej państwa,
- wspieranie wdrażania ekoinnowacji oraz upowszechnianie najlepszych dostępnych technik BAT,
- przeciwdziałanie zmianom klimatu,
- adaptacja do zmian klimatu oraz zarządzanie ryzykiem klęsk żywiołowych,
- edukacja ekologiczna, w tym kształtowanie wzorców zrównoważonej konsumpcji,
- usprawnienie systemu kontroli i zarządzania ochroną środowiska oraz doskonalenie systemu finansowania.

Do projektów strategicznych PEP2030 należą:

- czyste powietrze,
- audyty krajobrazowe,
- opracowanie i wdrożenie spójnej i kompleksowej polityki surowcowej państwa,
- *GreenEvo* – akcelerator zielonych technologii,
- leśne gospodarstwa węglowe,
- budownictwo drewniane,
- adaptacja do zmian klimatu,
- kompleksowy program adaptacji lasów i leśnictwa do zmian klimatycznych do 2020 r.,
- woda dla rolnictwa.

Rolą polityki ekologicznej jest więc zapewnienie bezpieczeństwa ekologicznego państwa. Powinno to znaleźć odzwierciedlenie w odpowiednich strukturach zarządzania państwem na szczeblu krajowym, wojewódzkim i lokalnym oraz w takim podziale kompetencji i zadań, który pozwoli na to, aby cele na każdym szczeblu były wyznaczane w oparciu o rozpoznanie potrzeb, zaś środki do ich osiągnięcia – dobierane z uwzględnieniem kryteriów efektywności ekologicznej i ekonomicznej. Szczególne znaczenie w osiągnięciu celów polityki ekologicznej przypisane jest jednostkom samorządu terytorialnego. W ich gestii leży racjonalne planowanie zagospodarowania przestrzennego, które pomaga chronić ludność przed zanieczyszczeniami powietrza i hałasem, suszami i powodzią oraz stratami przez nie powodowanymi, jak również przyrodę przed nadmierną presją.

Dążenie do poprawy jakości życia powoduje stałą potrzebę rozwoju, co jednak jest możliwe tylko dzięki zrównoważonemu korzystaniu z zasobów przyrodniczych, w tym zrównoważonemu korzystaniu z żywych zasobów morskich. Użytkowanie zasobów przyrodniczych to prawo obywateli, a jednocześnie obowiązek władz publicznych, polegający na tym, aby zapewnić trwały dostęp do tychże zasobów przyszłym pokoleniom (Piekarska, 2018). Żadna z form działalności człowieka nie powinna (o ile jest to możliwe w danych uwarunkowaniach społeczno-gospodarczych) powodować trwałego pogarszania stanu zasobów przyrodniczych. Jeżeli zaś to nastąpi, należy przeprowadzić działania kompensacyjne, remediacyjne lub rewitalizacyjne oraz odtworzeniowe w odniesieniu do odpowiednich elementów środowiska, których stan został pogorszony (Karpiuk, 2014).

Ekoterroryzm

Ekoterroryzm został zaliczony do terroryzmu millenarystycznego. Ideowo wywodzi się z ruchów pacyfistycznych, których przedstawiciele twierdzą, że współczesny świat jest zły i że zagraża mu kataklizm. Ich działania opierają się na realizacji koncepcji ideowych, decyzji politycznych. Przesłanką ideową ruchów

pacyfistycznych jest sprzeciw wobec wojny i militaryzacji. Jednym z głównych źródeł zła jest technika na potrzeby wojny. Swoje działania koncentrują na konieczności oczyszczania biosfery poprzez niwelowanie zagrożeń generowanych w ramach cywilizacji technicznej.

Działania ekoterrorystyczne można rozpatrywać w kilku ujęciach. Pierwszym z nich jest celowe wywołanie pandemii, klęsk żywiołowych, przy zastosowaniu mikroorganizmów chorobotwórczych. Działanie takie ma na celu dążenie do podjęcia decyzji przez rząd oraz zrealizowanie przedsięwzięć ideowych. Można także mieć do czynienia z antropopresją destrukcji, która prowadzi do zniszczenia środowiska naturalnego. Inny przykład to działalność ekologów, używających przepisów prawa, która nadaje organizacjom ekologicznym status strony w sprawach środowiska, w celu wpłynięcia na pewne zachowania inwestorów i rządów.

Ekoterroryzm według Shannona O'Leary uznawany jest za świadomą działalność grup dokonujących ataków na środowisko w celu wymuszenia zmiany postaw rządu lub korporacji. Autor ze względu na cele, ataki i źródła ideowej inspiracji wyróżnia dwa rodzaje ekoterroryzmu:

- instrumentalny pojmowany jako zachowania terrorysty będące przeciwieństwem idei ekologicznych. Działania te polegają na wywoływaniu przerażenia będącego następstwem ataku oraz skutkami powstałymi na dużym obszarze w środowisku naturalnym. Ekologiczne tło ma wymiar instrumentalny, ponieważ celem terrorystycznego ataku jest ekosystem. W przypadku tzw. superterroryzmu zagrożenie ma dużą skalę np. skażenia radioaktywne, użycie broni chemicznej i biologicznej, zniszczenie elektrowni jądrowej;
- millenarystyczny, gdy działanie wynika z wątków głębokiej ekologii, ekofaszysmu, neomaltuzjanizmu. W tym wypadku atak skierowany jest na całe populacje. Również zagrożenia dla środowiska są duże, gdyż cel ataku może być skierowany na urządzenia przemysłowe i obiekty. Może przybierać też formy łagodnego ekoterroryzmu jako ekosabotaż. Wtedy zniszczenia skierowane są na obiekty postrzegane jako symbole konsumpcjonizmu (Horgan, 2005).

Bioterroryzm polega na nielegalnym użyciu czynników biologicznych przeciwko ludziom w celu zastraszenia lub zmuszenia ludności i rządu do osiągnięcia osobistych celów religijnych, społecznych i politycznych. Do tego celu użyte mogą być bakterie, wirusy lub toksyny. Wyżej wymienione czynniki są niebezpieczne, ponieważ mogą ulegać mutacji, reprodukcji, które są trudne do powstrzymania i kontrolowania, bez względu na intencje organizacji przeprowadzającej atak. Wymaga to zatem działań o charakterze prewencyjnym. Nie można, ze względu na bezpieczeństwo, powstrzymać rozwijania się biotechnologii, ponieważ wpływa to pozytywnie na rozwój przemysłu oraz medycyny na świecie. Dla zachowania bezpieczeństwa narodowego należy jednak poświęcić więcej uwagi na zagrożenia i nie pozwolić, aby czynniki patogenne były bronią ofensywną. Przenoszeniu czynników zakaźnych sprzyjają częste i dalekie podróże oraz brak obiegu

powietrza w budynkach. W czasach transportu globalnego, połączeń lotniczych, umożliwiających rozprzestrzenianie się drobnoustrojów, niebezpieczeństw, bioterroryzm zmienia wymiar i percepcję takich pojęć, jak „wyłączna kompetencja państwa”, „granice”, „suwerenność”. W czasach zagrożeń bioterroryzmem żadne z państw nie jest bezpieczne, jeżeli nie są bezpieczni w pełni jego sąsiedzi. Następstwem epidemii globalnej może być naruszenie zasad, na których opierają się współczesne stosunki międzynarodowe. Nie ma skutecznej obrony przed atakiem bioterrorystycznym i jest on trudny do przewidzenia (Horgan, 2005).

Najbardziej skuteczną obroną przed tego typu atakiem jest poprawa funkcjonowania systemów zdrowia publicznego, szczególnie w krajach ubogich i rozwijających się. Państwa niewydolne instytucjonalnie, słabe, są przez terrorystów używane jako azyle schronienia przed aresztem. Grupy terrorystyczne mogą też się tam szkolić i werbować personel. Ważne jest promowanie skutecznych rządów państwa i praktyk, które są wspierane przez służby bezpieczeństwa, respektujące prawa człowieka. Duża odpowiedzialność ciąży na lokalnych systemach zdrowia, gdyż w razie wybuchu epidemii, to one będą walczyć z nią. Zagrożenia transnarodowe mają szeroki zasięg. Zaburzają normy ekonomiczne, prawne, polityczno-społeczne. Następstwa są zagrożeniem dla bezpieczeństwa światowego. Dlatego też ważne jest prowadzenie wspólnej polityki handlowej, integracyjnej i azylowej. Również należy określić zasady regulujące przekraczanie granic, walkę z nielegalną imigracją, z chorobami zakaźnymi, z handlem narkotykami, z przestępczością gospodarczą, przeciwdziałanie zagrożeniom środowiska naturalnego, rozprzestrzenianie broni masowego rażenia, współpracę sądową w sprawach karnych i cywilnych, policyjną i celną wymianę informacyjną. Istotne jest stworzenie skutecznych przeciwdziałań niebezpieczeństwom. Duże znaczenie ma również współpraca wywiadowcza między państwami, efektywnie działające siatki szpiegowskie, penetrujące organizacje terrorystyczne.

PODSUMOWANIE

Bezpieczeństwo ekologiczne w ciągu ostatnich trzech dekad zyskało na znaczeniu jako obszar badań w ramach bezpieczeństwa narodowego i stosunków międzynarodowych. Powszechnie obserwowane zmiany klimatyczne oraz cała gama zagrożeń dla środowiska naturalnego, generowanych przez działalność człowieka, skutkowały podjęciem szeregu działań politycznych oraz stworzeniem bogatego instrumentarium prawnego w obszarze miękkiego prawa międzynarodowego oraz regulacji krajowych. Rozbieżność celów poszczególnych aktorów (państw, instytucji międzynarodowych i korporacji) stawia jednak pod znakiem zapytania realne zapewnienie globalnego bezpieczeństwa ekologicznego. Brak postępu w tym zakresie stanowi w pewnym sensie pożywkę dla powstawania ruchów radykalnych, w tym organizacji stosujących przemoc – ekoterroryzm.

Sprzeczność celów biznesowych i środowiskowych może w najbliższej przyszłości powodować eskalowanie organizacji radykalnych zarówno w krajach Zachodu, jak też w państwach wkraczających na ścieżkę intensywniej industrializacji. W ostatnim czasie również w Polsce zaobserwować można w dyskursie publicznym dość radykalny zwrot w kierunku odwrótu od implementacji Zielonego Ładu UE. Przedstawiciele ekonomii radykalnej i ekonomii ekologicznej od dawna przewidywali narastające problemy, wynikające ze sprzeczności ideologii wolnego rynku (Spash, Asara, 2018). Najbliższe lata mogą okazać się przełomowe dla polityki ekologicznej państw, zwłaszcza w perspektywie rządów nowej administracji amerykańskiej oraz wielu pytań co do kierunków dalszego rozwoju Unii Europejskiej.

BIBLIOGRAFIA

- Barnett, J. (2010). Environmental Security. W: A. Collins (red.), *Contemporary Security Studies* (s. 25–43). Oxford: Oxford University Press.
- Bartkowiak, R. (2013). *Ekonomia rozwoju*. Warszawa: PWE.
- Bąk, I., Cheba, K. (2024). *Zielona gospodarka jako narzędzie zrównoważonego rozwoju*. Warszawa: CeDeWu.
- Brauch, H.G. (2008). Conceptualising the Environmental Dimension of Human Security in the UN. *International Social Science Journal*, 59, 19–48. DOI: 10.1111/j.1468-2451.2008.00631.x.
- Ciechanowicz-McLean, J. (red.). (2009). *Leksykon ochrony środowiska*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Chase, S. (1927). *The Tragedy of waste*. New York: The Macmillian Company.
- Czajka, S., Becla, A. (2007). *Ekologiczne podstawy procesów gospodarowania*. Wrocław: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.
- Czaputowicz, J. (2012). *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Współczesne koncepcje*. Warszawa: PWN.
- Dobrzańska, B., Dobrzański, G., Kielczewski, D. (2009). *Ochrona środowiska przyrodniczego*. Warszawa: PWN.
- Drosik, A., Heidrich, D., Ratjczak, M. (red.). (2022). *Wprowadzenie do zrównoważonego rozwoju*. Warszawa: Scholar.
- Frejtag-Mika, E., Sieradzka, K. (2015). Granice wzrostu gospodarczego – dylematy współczesności. W: E. Molendowski, A. Mroczek (red.), *Globalizacja i regionalizacja we współczesnym świecie. Wyzwania integracji i rozwoju* (s. 35–48). Warszawa: Wydawnictwo SGH.
- Halizak, E. (1997). Ekonomiczny wymiar bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego. W: D.B. Bobrow, E. Halizak, R. Zięba (red.), *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku* (s. 125–148). Warszawa: Scholar.
- Horgan, J. (2005). *The Psychology of Terrorism*. London – New York: Routledge.
- Izdebski, H. (2017). *Doktryny polityczno-prawne. Fundamenty współczesnych państw*. Warszawa: Wolters Kluwer.

- Kallis, G., March, H. (2015). Imaginaries of Hope: the dialectical utopianism of degrowth. *Annals of the Association of the American Geographers*, 105(2), 360–368. DOI: 10.1080/00045608.2014.973803.
- Karpiuk, M. (2014). *Miejsce samorządu terytorialnego w przestrzeni bezpieczeństwa narodowego*. Warszawa: Akademia Obrony Narodowej.
- Klein, N. (2017). *Doktryna szoku*. Warszawa: Wydawnictwo Muza.
- Kołodko, G. (2008). *Wędrujący świat*. Warszawa: Prószyński i S-ka.
- Księżopolski, K.M. (2016). Bezpieczeństwo ekonomiczne – przedmiot badań i praktyka. W: M. Gębska, M. Kubiak (red.), *Współczesne bezpieczeństwo ekonomiczne. Wymiar międzynarodowy* (s. 9–25). Warszawa: Akademia Sztuki Wojennej.
- Legutko-Kobus, P., Jastrzębowska, E. (2011). Bezpieczeństwo a ochrona środowiska przyrodniczego. W: K. Żukrowska (red.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Przegląd aktualnego stanu* (s. 427–451). Warszawa: Wydawnictwo IUSatTAX.
- Michalik, S., Zieliński, D. (2024). *Transformacja energetyczna w Polsce w świetle strategicznych dokumentów rządowych*. Warszawa: Sieć Badawcza Łukasiewicz – ITECH Instytut Innowacji i Technologii.
- O'Neill, D.W., Fanning, A.L., Lamb, W.F. (2018). A good life for all within planetary boundaries. *Nature Sustainability*, 1, 88–95. DOI: 10.1038/s41893-018-0021-4.
- Perzyński, M. (2023). *Scenariusze transformacji energetycznej w Polsce. Oto 4 główne ścieżki*. Pobrane z: <https://forsal.pl/gospodarka/artykuly/9378050,scenariusze-transformacji-energetycznej-w-polsce-oto-4-glowne-sciezki.html#scenariusz-ambitnego-rozwoju-oze-bez-atomu> (2025.05.12).
- Philips, L., Rozworski, M. (2019). *The People's Republic of Walmart*. New York: Verso.
- Piekarska, A. (red.). (2018). *Pomyśleć ekonomię od nowa. Przewodnik po głównych nurtach ekonomii heterodoksyjnej*. Poznań: Heterodox.
- Polityka ekologiczna państwa 2030 – strategia rozwoju. Pobrane z: <https://bip.mos.gov.pl/strategie-plany-programy/polityka-ekologiczna-panstwa/polityka-ekologiczna-panstwa-2030-strategia-rozwoju> (2025.02.08).
- Przyszłość polskiej energetyki: kierunki transformacji i wyzwania do roku 2050. Pobrane z: <https://www.chronmyklimat.pl/gospodarka/2098-przyszlosc-polskiej-energetyki-kierunki-transformacji-i-wyzwania-do-roku-2050> (2025.05.12).
- Robinson, J. (2016). *Szkice o ekonomii marksistowskiej*. Poznań: Heterodox.
- Rutkowski, W. (2016). Nierówności ekonomiczne a rozwój gospodarczy i dobrobyt społeczny. *Ekonomista*, 2, 161–179.
- Soroka, P. (2009). *Strategia bezpieczeństwa zewnętrznego Polski. Proces formułowania*. Warszawa: Aspra.
- Spash, C.L., Asara, V. (2018). Ekonomia ekologiczna, między naturą a społeczeństwem. W: A. Piekarska (red.), *Pomyśleć ekonomię od nowa. Przewodnik po głównych nurtach ekonomii heterodoksyjnej* (s. 65–83). Poznań: Heterodox.
- Statement of James F. Jarobe, Chief, Domestic terrorism/Counterterrorism planning section Federal Bureau of Investigation, before the United States Sentencing Commission, 25 kwietnia 2002. Pobrane z: <chrome-extension://efaidnbmninnibpcajpgclclefindmkaj/https://www.ussc.gov/sites/default/files/pdf/amendment-process/public-hearings-and-meetings/20020225-26/jarboe.pdf> (2025.02.08).

dr hab. Barbara Danowska-Prokop, prof. UE¹

Katedra Ekonomii

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

Problematyka handlu zagranicznego w rozważaniach polskich merkantylistów

Abstrakt

Przedstawiciele doktryny merkantylizmu (kapitalizmu kupieckiego) zaproponowali nowe spojrzenie na politykę gospodarczą, w tym na rolę handlu zagranicznego w tworzeniu i pomnażaniu bogactwa, w rozwoju sił wytwórczych. W ich ujęciu polityka gospodarcza powinna być prowadzona w duchu interwencjonizmu i protekcjonizmu celnego.

Merkantyliści, uzasadniając ekonomiczną i polityczno-militarystyczną ekspansję państwa, opowiadali się zarówno za ochroną handlu i rodzimej produkcji (zwłaszcza przemysłowej), jak i za ochroną własnego rynku przed konkurencją zewnętrzną. Dlatego też z jednej strony popierali politykę proeksportową, a z drugiej, wspierali politykę antyimportową.

Uwarunkowania gospodarczo-demograficzne w Europie Zachodniej zadecydowały o rozwoju gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej w XVI-wiecznej Polsce. Jednak zamiana wskaźnika *terms of trade* w XVII w. uruchomiła mechanizm odwrotny, opłacalność produkcji rolnej systematycznie malała i dlatego wzrosło zainteresowanie koncepcją „zwarcia granic”.

Słowa kluczowe: handel zagraniczny, eksport, import, merkantylizm.

The issue of foreign trade in the considerations of Polish mercantilists

Abstract

Representatives of the doctrine of mercantilism (merchant capitalism) proposed a new look at economic policy, including the role of foreign trade in the creation and multiplication of wealth, in the development of productive forces. In their view, economic policy should be conducted in the spirit of interventionism and customs protectionism.

The mercantilists, justifying the economic and political-militaristic expansion of the state, advocated both the protection of trade and domestic production (especially industrial), and the protection of their own market against external competition. Therefore, on the one hand, they supported a pro-export policy, and on the other hand, they supported an anti-import policy.

¹ Adres do korespondencji: e-mail: barbara.danowska-prokop@ue.katowice.pl. ORCID: 0000-0002-5030-9220.

Economic and demographic conditions in Western Europe determined the development of the manor and serf economy in Poland. The growing demand for agricultural products triggered the mechanism of wealth growth, which translated into improved farming conditions in agriculture. The change of the terms of trade index in the 17th century triggered the reverse mechanism, the profitability of agricultural production was systematically decreasing.

Keywords: foreign trade, exports, imports, mercantilism.

JEL: B1, B11, N0.

WPROWADZENIE

Narastający populizm i uruchomiony proces deglobalizacji przyczyniają się do zmiany postrzegania roli handlu zagranicznego we współczesnej gospodarce, w tym w oddziaływaniu na tempo wzrostu produkcji i dochodu narodowego. Rządzący, w dynamicznie zmieniających się realiach gospodarczych oraz polityczno-społecznych, realizując cele bieżącej polityki gospodarczej, coraz częściej odwołują się do koncepcji interwencjonizmu i protekcjonizmu, a tym samym do poglądów ekonomicznych merkantylistów.

Doktryna merkantylizmu rozwijała się we wszystkich krajach europejskich, przy czym w każdym przybierała odmienny charakter, który wynikał ze specyficznych uwarunkowań ekonomicznych i polityczno-społecznych. W przypadku Polski merkantylizm miał charakter szlachecki i nastawiony był na eksport płodów rolnych, co determinowało stosunek do handlu zagranicznego.

Celem niniejszego, teoretycznego, opracowania jest ukazanie stosunku polskich merkantylistów do problematyki handlu zagranicznego, do koncepcji „zwarcia granic”. Tak sformułowany cel wymusił wykorzystanie metody opisu i przeglądu literatury przedmiotu, metody badań źródłowych. Układ opracowania dostosowany jest do prezentowanej problematyki.

NARODZINY MERKANTYLIZMU

Na przełomie XV i XVI w. rozpoczął się w Europie oraz w Rzeczypospolitej proces przebudowy stosunków gospodarczych i polityczno-społecznych. Proces ten należy powiązać z upowszechnieniem gospodarki towarowo-pieniężnej, z ekspansją gospodarczą i polityczną państwa narodowego, a także z walką państwa narodowego o surowce i rynki zbytu. Postępujący proces utowarowienia przyczynił się do (Baszkiewicz, 2004, s. 196–205, 243, 259–261; Cameron, Neal, 2014, s. 104–139, 144–153; Skodlarski, 2012, s. 25–42; Szpak, 2003, s. 102–103, 106–107; Urban, 1988, s. 15–16; Weber, 1994, s. 152–171; Wickham, 2018, s. 308–309; Wójcik, 2003, s. 10–11, 25–28; Zagóra-Jonszta, 2000, s. 7–170):

- znoszenia przeżytków porządku feudalnego, tj. stanowej organizacji społeczeństwa i ekonomicznej dominacji wielkiej własności ziemskiej;
- uprzemysłowienia i przyspieszenia tempa rozwoju gospodarczego, który torował drogę kapitalistycznym stosunkom produkcji w Europie.

Wymienione powyżej przeobrażenia wiązały się z przebudową stosunków produkcji w rolnictwie oraz w rzemiośle, a tym samym stosunków własnościowych, co z kolei sprzyjało ekonomicznej, politycznej i prawnej emancypacji kupców, bogatego chłopstwa oraz przedstawicieli nowej szlachty (gentry). W tym miejscu należy nadmienić, że opisane przeobrażenia gospodarcze i polityczno-społeczne odpowiadały za dualizm gospodarczy w ówczesnej Europie (za narodziny Europy dwóch prędkości): uprzemysławiającej się Europy Zachodniej i rolniczo-surowcowej Europy Środkowo-Wschodniej.

Proces utowarowienia produkcji rolnej oraz rzemieślniczej pozytywnie oddziaływał zarówno na proces pierwotnej akumulacji kapitału, jak i na proces szybkiego bogacenia się. Bogacenie się stało się sposobem na życie, gdyż społeczną akceptację zyskało zarówno pobieranie procentu, jak i osiąganie wysokich zysków z handlu zagranicznego.

W nowych realiach gospodarczych i społecznych systematycznie wzrastała rola kapitału, czyli środków przeznaczanych na działalność gospodarczą oraz na cele inwestycyjne, przy czym jego źródłem była nieekwiwalentna wymiana międzynarodowa oraz ekonomiczna eksploatacja kolonii. W XVI w. rozpoczął się więc proces ekonomicznej i politycznej emancypacji kupców i przedsiębiorców kosztem wielkiej własności ziemskiej.

Próbę wyjaśnienia wpływu handlu zagranicznego na tempo wzrostu gospodarczego, tj. na tempo przyrostu potencjału produkcyjnego gospodarki narodowej, a tym samym na tempo wzrostu bogactwa narodowego, czyli zamożności państwa (absolutnego władcy) oraz społeczeństwa podjęli przedstawiciele doktryny merkantylizmu. Merkantyliści bogactwo narodowe utożsamiali z pieniądzem, ze szlachetnym kruszczem. Złoto i srebro stały się synonimami bogactwa. W ten sposób wyniesiono pieniądź do rangi jedyne go i prawdziwego bogactwa. Im więcej pieniądza kruszcowego znajdowało się w obiegu, tym kraj był bogatszy (kwitła produkcja i rozwijał się rynek). Dlatego też dążono do utrzymania dodatniego salda bilansu pieniężnego i zakazywano wywozu kruszców szlachetnych z kraju (Zagóra-Jonszta, 2000, s. 7–17).

Tak wyjątkowa rola pieniądza w życiu gospodarczym była następstwem rewolucji cenowej oraz wyodrębnienia jego nowej funkcji, tj. funkcji tworzenia kapitału. W tych okolicznościach merkantyliści aprobowali wszelkie działania zmierzające do osiągnięcia i utrzymania w pierwszej kolejności dodatniego bilansu pieniężnego, a w drugiej – dodatniego bilansu handlowego (Romanow, 1992, s. 17–18). Według nich import płodów rolnych i surowców powodował odpływ złota i srebra za granicę, a eksport wyrobów przemysłowych ich dopływ (twierdzono wręcz, że zagranica

płaciła nie tylko za surowce, ale i za pracę włożoną w ich produkcję). W tym miejscu należy nadmienić, że merkantyliści dopuszczali eksport złota tylko wówczas, gdy służył do zakupu surowców niezbędnych do zwiększenia produkcji przemysłowej nakierowanej na eksport (Romanow, 1992, s. 17–18). W takim ujęciu strata jednego państwa (rolno-surowcowego) była zyskiem drugiego (proindustrialnego). Nadwyżka eksportu nad importem przyczyniała się do powiększenia zasobów pieniądza kruszcowego (do osiągnięcia dodatniego bilansu pieniężnego) i w ten sposób do wzrostu bogactwa kraju. „I jeżeli eksport przewyższa import, to wnosi się, że naród zyskuje na tym ogólnym kierunku swego handlu; przyjmuje się bowiem, że nadwyżkę stanowi importowany kruszec, który zwiększa skarb królestwa” (Child, 1958, s. 244). Na podstawie powyższego założenia merkantyliści inicjowali działania wspierające i chroniące rodzimą produkcję przemysłową. I dlatego aprobowali nie tylko jej subwencjonowanie, ale także nakładanie wysokich ceł przywozowych na towary przemysłowe i zwalnianie z ceł wywozowych tychże towarów (aprobowali ulgi eksportowe i antyimportowe) (Galbraith, 1991, s. 43–51; Głapiński, 2005, s. 11–35; Stankiewicz, 2000, s. 92–117).

Mechanizm dodatniego bilansu pieniężnego oraz dodatniego bilansu handlowego warunkował założenia protekcyjnistycznej i interwencjonistycznej polityki gospodarczej państwa. Zgodnie z tą polityką państwo należy (Blaug, 2000, s. 35–36; Danowska-Prokop, 2016, s. 38–39; Landerth, Colander, 2005, s. 77–82; Miłaszewicz, 2004, s. 185; Stankiewicz, 2000, s. 101–106):

- wspierać rozwój krajowej produkcji wyrobów przemysłowych;
- wspierać rozwój produkcji proeksportowej;
- tworzyć kampanie handlowe i zbrojnie wspierać kupców;
- krępować import dóbr konsumpcyjnych za pomocą ceł, podatków i kontyngentów;
- ograniczać swobody gospodarcze i wprowadzać system przywilejów królewskich (nakazów i zakazów);
- ograniczać swobodę wyboru konsumentów;
- ustalać ceny administrowane;
- prowadzić politykę płacy i pracy²;
- wspierać kolonializm i krępować rozwój przemysłu w koloniach.

Dla merkantylistów nieekwiwalentny handel zagraniczny był źródłem bogactwa kraju, a tym samym determinantem wzrostu i rozwoju gospodarczego. Dominacja kapitału kupieckiego w Europie Zachodniej przyczyniała się do przyspieszenia procesu jej uprzemysłowienia i budowy nowego społeczeństwa. Natomiast jego niedostatek w Europie Środkowo-Wschodniej zadecydował o opóźnieniu gospodarczym tego regionu. W przypadku państw zachodnioeuropejskich proces

² Merkantyliści wspierali działania prodemograficzne w celu zwiększenia podaży siły roboczej i w ten sposób obniżki płacy. Obowiązujące wówczas uregulowania prawne narzucały płacę maksymalną i chroniły pracodawców.

uprzemysłowienia wspierał absolutny monarcha, prowadząc politykę protekcjonizmu przemysłowego i celnego.

SPECYFIKA SYTUACJI GOSPODARCZEJ W POLSCE JAKO PODSTAWA POLSKIEGO MEREANTYLIZMU

Na przełomie XIV i XV w. zakończył się w Polsce proces kształtowania stanu szlacheckiego i jednocześnie rozpoczęła się jego walka o polityczne oraz ekonomiczne przywileje, walka o państwo szlacheckie³ (Davies, 2001, s. 199–247; Kula, 1993, s. 35–136; Maciszewski, 1986, s. 55–57, 72; Samsonowicz, 1985, s. 98–100, 128–130; Samsonowicz, Wyczański, 2007, s. 182, 202–206, 214–223, 445–449; Skodlarski, 2012, s. 58–78).

Rozwój przywilejów szlacheckich odbywał się kosztem praw ekonomicznych oraz politycznych pozostałych stanów, tj. mieszczaństwa i chłopstwa. Ich stopniowa eliminacja z życia gospodarczego oraz społecznego utrudniała proces pierwotnej akumulacji kapitału, co niekorzystnie wpływało na tempo uprzemysłowienia ziem polskich i poziom sił wytwórczych oraz na kondycję finansową polskich miast. Dominacja stanu szlacheckiego w życiu gospodarczym i politycznym zaważyła na przyszłych losach Rzeczypospolitej.

Zmiany gospodarcze i demograficzne w Europie Zachodniej, a także w Polsce, pobudziły popyt na produkty rolne, zwłaszcza na zboża. Rosnący popyt na rynku europejskim i krajowym uruchomił mechanizm wzrostu ich cen, co przyczyniło się nie tylko do poprawy opłacalności produkcji i do wzrostu areału uprawianej ziemi, ale również do wzrostu kosztów utrzymania w kraju i narastania ubóstwa (Kula, 1993, s. 41–43, 93–98).

W nowych realiach gospodarczych na polskiej wsi dokonała się specyficzna rewolucja agrarna – narodził się folwark jako efekt szlacheckiego monopolu posiadania ziemi. „Żadne bogactwa nie są bardziej dostosowane do natury ludzi i kraju niż te, które pochodzą z rolnictwa. Nie ten może być uważany za bogatego, kto kopie złoto, lecz kto zbiera plody ziemi” (Górski, 1985, s. 42). Folwark produkował przede wszystkim na potrzeby zagranicznych odbiorców i dlatego specjalizował się w produkcji zbóż (żyta i owsa), w hodowli zwierząt (bydło) i ryb.

³ W XVI w. w środowisku szlacheckim toczyła się ostra debata o ustrój państwa szlacheckiego. Miała ona miejsce między przedstawicielami dwóch przeciwstawnych koncepcji, tj. zwolennikami koncepcji szlachecko-republikańskiej i koncepcji szlachecko-ziemiańskiej. Pierwsza z nich zakładała dominację stanu szlacheckiego w życiu publicznym i gospodarczym. Natomiast druga dotyczyła jedynie obrony bieżących interesów gospodarczych tego stanu. Do grona zwolenników pierwszej koncepcji należyć zaliczyć Andrzeja Frycza Modrzewskiego i Andrzeja Ciesielskiego; natomiast drugą reprezentowali: Stanisław Orzechowski, Szymon Starowolski, Andrzej Maksymilian Fredro. Ostatecznie zwyciężyła druga koncepcja, co zaważyło na przyszłych losach Rzeczypospolitej.

W folwarku stosowano mieszaną organizację pracy tj. feudalno-kapitalistyczną. Dlatego też prace wymagające kwalifikacji powierzano pracownikom najemnym, a prace proste chłopu pańszczyźnianemu. Poprawa opłacalności produkcji rolnej w XVI w. przyczyniła się przejściowo do poprawy opłacalności produkcji rzemieślniczej, co z kolei pobudzało import wyrobów metalowych (kos, sierpów, noży), sukna i dóbr luksusowych (jedwab, meble, lustra kryształowe). W XVI w. importowano przede wszystkim produkty niezbędne dla rozwoju rodzimej produkcji rolnej i rzemieślniczej. Natomiast w XVII w., przy pogorszeniu warunków eksportu zbóż i spadku wydajności, rósł przede wszystkim import dóbr luksusowych (Skodlarski, 2012 s. 46–54).

Na przełomie XVI i XVII w. doszło do załamania koniunktury na europejskim rynku zboża i do spadku cen (efekt spowolnienia tempa przyrostu naturalnego w Europie Zachodniej), co przyczyniło się do kryzysu gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej i wzrostu ucisku pańszczyźnianego, a w konsekwencji do (Górski, Lipiński, 1958, s. VI–XIII; Stankiewicz, 2000, s. 116):

- wzrostu kosztów produkcji i spadku opłacalności produkcji rolnej;
- spadku wydajności ziemi i poziomu produkcji;
- spadku dochodów właścicieli folwarków i wzrostu ich zadłużenia;
- spadku poziomu produkcji rzemieślniczej i pogorszenia jej rentowości;
- ubożenia rzemieślników i upadku miast;
- zmniejszenia eksportu i wzrostu importu, wpływu pieniądza kruszcowego;
- wzrostu kursu monety złotej i pełnowartościowego talara srebrnego;
- osłabienia władzy państwowej.

Niekorzystne trendy w gospodarce pogłębiały niestabilność polityczną, co znalazło potwierdzenie w wyniszczających wojnach drugiej połowy XVII w.

KONCEPCJA „ZWARCIA GRANIC”

Przedstawiciele merkantylizmu właściwego głosili pogląd, że bogactwo kraju pochodziło z eksportu wyrobów przemysłowych: „[...] eksport przemysłowy jest szczególnie korzystny, bo zagranica płaci za naszą pracę: zysk z eksportu przemysłowego wynika z różnicy wartości przerobionego surowca, z wartości gotowego produktu” (Górski, Lipiński, 1958, s. VII). W tym kontekście handel zagraniczny pełnił podwójną rolę:

- po pierwsze, zaopatrywał kraj w złoto i srebro (był źródłem bogactwa);
- po drugie, przyspieszał proces uprzemysłowienia i w ten sposób przyczyniał się do wzrostu potencjału produkcyjnego kraju.

W takim ujęciu handel zagraniczny, a zwłaszcza eksport wyrobów przemysłowych, uruchamiał mechanizm transformacji gospodarki: przejścia od gospodarki agrarnej do gospodarki przemysłowej.

W tak specyficznych uwarunkowaniach ekonomicznych do zadań państwa należało nie tylko wspieranie produkcji wyrobów proeksportowych i promowanie ich eksportu, ale także popieranie reeksportu; „[...] w niektórych wypadkach opłacalny jest wywóz kruszców za granicę, można bowiem za nie nabywać surowce lub towary niezbędne dla reeksportu, które zapewnią krajowi jeszcze większy przyrływ kruszców” (Górski, 1984, s. 56). Dlatego też polityka gospodarcza zmierzała do:

- zastępowania towarów importowanych własną produkcją (zakładała ograniczenie konsumpcji krajowej),
- wspierania eksportu złota wówczas, gdy służył do zakupu surowców niezbędnych do zwiększenia produkcji przemysłowej nakierowanej na eksport (promocja reeksportu),
- zwiększenia eksportu poprzez wspieranie rodzimej produkcji przemysłowej, a w realiach polskich produkcji rolnej i surowcowej.

Stosunek polskich merkantylistów do problemu bilansu handlowego zależał od zapotrzebowania Europy Zachodniej na płody rolne, zwłaszcza na zboża. Dlatego też XVI-wieczni merkantyliści nie interesowali się problematyką protekcjonizmu celnego, gdyż rosnący eksport płodów rolnych oraz leśnych pozytywnie oddziaływał nie tylko na dynamikę wzrostu produkcji rolnej, ale także na dynamikę wzrostu produkcji rzemieślniczej i na chłonność rynku wewnętrznego. W omawianym okresie wzrastał co prawda import artykułów luksusowych nieprodukowanych w kraju, ale dominacja eksportu nad importem zapewniała obfitość pieniądza i dodatni bilans pieniężny. Jednak nadmierna ilość pieniądza w obiegu, przy niedorozwoju produkcji rzemieślniczej, uruchamiała mechanizm jego deprecjacji i wzrostu ogólnego poziomu cen. Niekorzystnie na siłę nabywczą pieniądza oddziaływał drożący import wyrobów zbytku z krajów zachodnio-europejskich. Dlatego też formułowali postulat ograniczenia zbędnego importu dóbr luksusowych i powstrzymania wypływu kruszcu z kraju (Lipiński, 1956, s. 173–212; Skodlarski, 2012, s. 43–54).

Sytuacja gospodarcza uległa zmianie na przełomie XVI i XVII w. W Europie Zachodniej malał popyt na zboża, co w pierwszej kolejności przyczyniło się do spadku jego eksportu, a w drugiej do pogorszenia opłacalności produkcji rolnej. Niekorzystne trendy gospodarcze wymusiły wzrost pańszczyzny i spowolniły rozwój sił wytwórczych w rolnictwie oraz w rzemiośle, co ograniczyło pojemność rynku wewnętrznego (Górski, 1958, s. 42, 72–73; Skodlarski, 2012, s. 54–57). W tych okolicznościach wśród polskich merkantylistów coraz większą popularnością cieszyła się koncepcja „zwarcia granic”, z którą powiązany był postulat redukcji monety oraz zakazu wywozu pieniądza.

Koncepcja „zwarcia granic” propagowała działania sprzyjające wzrostowi bogactwa (obfitości pieniądza) poprzez poprawę relacji eksportowo-importowych. Zwolennicy powyższego poglądu optowali za kontrolą podaży pieniądza,

za ograniczeniem jego wywozu za granicę, za zakazem wyjazdu kupców z towarami za granicę i za powstrzymaniem psucia pieniądza (za reformą pieniądza – redukcją monety). „Czy nie lepiej mieć małą ilość dobrego pieniądza niż większą jak najgorszego i o wiele więcej kupować za mniejszą sumę rzetelnych pieniędzy, niż mniej za większą sumę złotych” (Górski, Lipiński, 1958, s. 5). Według zwolenników powyższej koncepcji narastające problemy gospodarcze przyczyniały się do chaosu pieniężnego. W tych okolicznościach powrót do dobrego pieniądza, podwyższenie kursu krajowego pieniądza i pozyskanie kruszcu z zagranicy zwiększy bogactwo kraju. Zatem reforma pieniądza była lekarstwem i na malejące ceny płodów rolnych, i na postępujące ubożenie kraju.

Horącym orędownikiem koncepcji „zwarcia granic” był Andrzej Ciesielski (pisarz polityczny). Ciesielski opowiadał się za zakazem wyjazdu kupców polskich za granicę, co uzasadniał ich dobrem: „[...] ze strony rozbójników, łupieżców, wskutek istnienia zastawów, opłat karnych, aresztów, podatków i nadzwyczajnych opłat rynkowych oraz zdzierstw w zajazdach, a także ze strony jawnych zdzierców, wierzycieli cieszących się publicznym zaufaniem, dobrze prosperującymi interesami i żelaznymi glejtami swoich władców. Niemniejszą krzywdę i szkodę [...] sprawia im to, że skutek zмовы cudzoziemców muszą sprzedawać towary za dużo niższą cenę niż je tu nabyli, to znaczy za taką, jaką podoba się ustalić nabywcom” (Ciesielski, 1958, s. 8). Według niego eksportem polskich produktów, ale i importem, powinni zajmować się tylko zagraniczni kupcy. „Z punktu widzenia szlachty wytwarzającej na eksport, miast składowych, do których przyjeżdżaliby kupcy zagraniczni z towarami i po towary, wydawała się ideą najbardziej dla kraju korzystną, korzystna również dla miast i mieszczan, którzy bogaciliby się, zaopatrując obcych w potrzebne im przedmioty” (Górski, Lipiński, 1958, s. XI). Zatem scedowanie wymiany międzynarodowej na kupców z zagranicy pobudziłoby rozwój miast składowych, zagwarantowałoby obfitość pieniądza (dodatni bilans handlowy) oraz ożywiłoby wymianę handlową i gospodarkę agrarną, gdyż „[...] będą oni budować okazałe domy, przywiozą dobry pieniądz, powstanie obfitość złota i srebra w miastach i [...] wśród szlachty, zwiększy się zbyt płodów rolnych do miast, ceny będą bardziej sprawiedliwe, mieszczanie zaś bogacić się będą, odprzedając płody rolne innym” (Górski, Lipiński, 1958, s. XII). Zdaniem Ciesielskiego zagraniczni kupcy, przyjeżdżając do Polski z towarami i po towary, nie tylko płaciliby podatki, ale i posługiwaliby się dobrą monetą, co w bezpośredni sposób przyczyniałoby się do wzrostu bogactwa kraju.

Zwolennikiem koncepcji „zwarcia granic” był także Stanisław Cikowski (arianin, szlachecki ideolog oraz doradca króla Zygmunta III). Cikowski akceptował pogląd, że „zwarcie granic” i prawo składu dla kupców zagranicznych przyczyniałoby się do wzrostu eksportu płodów rolnych, a tym samym do (Cikowski, 1958 s. 113–127; Lipiński, 1968, s. 143–145; Lipiński, 1975, s. 172–173):

- spowolnienia tempa wypływu pieniądza kruszcowego (wzrostu bogactwa i przyrostu potencjału produkcyjnego);
- obniżenia cen dóbr importowanych;
- zwiększenia rodzimej produkcji rzemieślniczej;
- poprawy kondycji finansowej polskich miast;
- wzmocnienia politycznego państwa.

Do grona zwolenników koncepcji „zwarcia granic” zalicza się także Szymona Starowolskiego (autor opublikowanej w 1692 r. pracy pt. *Reformacyja obyczajów polskich*) i Wojciecha Gostkowskiego (autora wydanej w 1622 r. rozprawy pt. *Sposoby, jakim góry złote, srebrne w przezacnym Królestwie zepsowane naprawić*). Starowolski w pierwszej kolejności poruszał problem systematycznie pogarszającej się sytuacji gospodarczej w kraju, która negatywnie oddziaływała i na stosunki polityczne, i na jego pozycję na arenie europejskiej. W ramach koncepcji zalecał wysyłanie towarów przeznaczonych na eksport do pogranicznych miast posiadających prawo składu. W tym miejscu należy nadmienić, że dopuszczał swobodę nabywania towarów przez zagranicznych kupców, ale pod warunkiem uiszczania należnych opłat, cel granicznych. Według Starowolskiego „zwarcie granic” powstrzymałoby wypływ pieniądza kruszcowego z kraju, podwyższałoby kurs krajowej drobnej monety, a także poprawiałoby opłacalność produkcji rolno-hodowlanej i rzemieślniczej (manufakturowej). I dalej, poprawa opłacalności produkcji rolnej przyczyniałaby się do wzrostu bogactwa i wzmocnienia państwa. „[...] żaden kupiec ani szlachcic, ani pan wielki nie ważył się towaru żadnego do sąsiednich narodów za granicę wywozić [...]. Ale te wszystkie rzeczy, kto co ma sprzedać, niech zasyłają do pogranicznych miasteczek, kędy cudzoziemcom wolno będzie przyjechać i kupować te rzeczy, co się komu podoba. [...] bo cła wszystkie z cudzego, a nie z naszego mieszkają pójdą do skarbu, a to co byśmy my mieli od naszych towarów we Wrocławiu albo gdzie indziej płacić za granicą, w naszym mieszkaniu zostanie. [...] cudzoziemcy do nas dla handlu przyjechawszy, trawić się muszą i od towarów, które z sobą przywiozły myta płacić będą” (Starowolski, 1958, s. 234).

Według Gostkowskiego celem polityki gospodarczej było osiągnięcie dodatniego bilansu handlowego, co w praktyce oznaczało pobudzenie eksportu płodów rolnych i ograniczenie importu dóbr zbytku. Jednak rzeczywistość gospodarcza odbiegała od założeń. Malejący eksport i rosnący import przyczyniał się do spadku kursu grubej monety, tj. dukata i talara, a więc do spadku siły nabywczej pieniądza i do wzrostu poziomu cen. W tym miejscu należy nadmienić, że dynamika wzrostu cen wyrobów importowanych (dobra przemysłowe i konsumpcyjne) była wyższa od dynamiki wzrostu cen dóbr eksportowanych (płodów rolnych i surowców). Niekorzystna relacja cenowa wpływała na bilans handlowy, a więc i na bogactwo kraju (Gostkowski, 1958, s. 154–191). Dlatego też Gostkowski opowiadał się za:

- reformą pieniądza, tj. za redukcją grubej monety, a więc za przywróceniem dawnej ceny dukatom i talarom oraz dawnej relacji cen;
- „zwarcie granic”, w swej koncepcji postulował kontrolę eksportu i importu w celu powstrzymania nadmiernego wywozu i przywozu pieniądza, kontrolę cel i poborów oraz kontrolę składów koronnych i celników;
- zwiększeniem kompetencji i praw władzy centralnej poprzez: usprawnienie systemu podatkowego, ograniczenie immunitetu celnego i podatkowego szlachty.

Niekorzystne trendy w wymianie zagranicznej wywołały wzrost ceny pieniądza, tzw. grubej monety (dukata i talara), co pogorszyło saldo bilansu handlowego. W tym miejscu należy nadmienić, że wzrost ceny pieniądza był efektem psucia drobnej monety. Dlatego też polscy merkantyliści domagali się reformy pieniądza, czyli redukcji monety poprzez zmianę relacji cen. Według nich powrót do wcześniejszej ceny pieniądza przywróciłby poprzednią relację cen w handlu zagranicznym, tj. wyższe ceny zbóż i bydła oraz niższe ceny dóbr importowanych.

PODSUMOWANIE

Polscy przedstawiciele merkantylizmu stali na straży interesów ekonomicznych i politycznych stanu szlacheckiego. Dlatego też bronili gospodarki agrarnej i folwarku opartego na pańszczyźnie kosztem innych stanów.

Dominacja gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej zadecydowała nie tylko o ubożeniu chłopstwa i mieszczan, ale także o upadku polskich miast. W konsekwencji gospodarka folwarczno-pańszczyźniana doprowadziła do bankructwa koncepcji państwa szlacheckiego i upadku Rzeczypospolitej Szlacheckiej.

Pogorszenie warunków wymiany zagranicznej na przełomie XVI i XVII w. przyczyniło się do spadku produkcji rolnej, co pobudziło zainteresowanie koncepcją „zwarcia granic”. Pogląd ten zakładał w sposób utopijny, że zakaz wyjazdu kupców z towarami za granicę uratuje gospodarkę folwarczno-pańszczyźnianą.

BIBLIOGRAFIA

- Baszkiewicz, J. (2004). *Historia Francji*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Ossolineum.
- Blaug, M. (2000). *Teoria ekonomii. Ujęcie retrospektywne*. Warszawa: PWN.
- Cameron, R., Neal, L. (2004). *Historia gospodarcza świata. Od paleolitu do czasów najnowszych*. Poznań: Książka i Wiedza.
- Ciesielski, A. (1958). Ad equites legatos ad convetionem Varsoviensem publice designatos et declaratos, de regni defensione et iustitiae administratione. W: J. Górski, E. Lipiński (wybór), *Merkantylistyczna myśl ekonomiczna w Polsce XVI i XVII wieku. Wybór pism* (s. 3–9). Warszawa: PWN.

- Cikowski, S. (1958). W sprawach celnych, odpis J.M. Pana Stanisława Ciskowskiego z Wojsławic. W: J. Górski, E. Lipiński (wybór), *Merkantylistyczna myśl ekonomiczna w Polsce XVI i XVII wieku. Wybór pism* (s. 111–127). Warszawa: PWN.
- Child, J. (1958). Nowa rozprawa o handlu. W: *Merkantylizm i początki szkoły klasycznej. Wybór pism ekonomicznych XVI i XVII wieku, koncepcja wyboru i wstęp E. Lipińskiego* (s. 243–316). Kraków: PWN.
- Danowska-Prokop, B. (2016). Państwo w poglądach polskich merkantylistów. *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, 270, 38–47.
- Davies, N. (2001). *Boże igrzyska. Historia Polski*. Warszawa: Znak.
- Galbraith, J.K. (1991). *Ekonomia w perspektywie. Krytyka historyczna*. Warszawa: PWE.
- Glapiński, A. (2005). Doktryna europejskiego merkantylizmu. *Kwartalnik Historii Myśli Ekonomicznej*, 1, 11–35.
- Gostkowski, W. (1958). Sposób, jakim góry złote, srebrne w przeznaczym Królestwie Polskim zepsowane naprawić. W: J. Górski, E. Lipiński (wybór), *Merkantylistyczna myśl ekonomiczna w Polsce XVI i XVII wieku. Wybór pism* (s. 129–191). Warszawa: PWN.
- Górski, J. (1958). *Poglądy merkantylistyczne w polskiej myśli ekonomicznej XVI i XVII wieku*. Wrocław – Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN.
- Górski, J. (1984). *Zarys historii ekonomii politycznej*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Górski, J. (1985). *Z historii myśli ekonomicznej*. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie.
- Górski, J., Lipiński, E. (1958). *Merkantylistyczna myśl ekonomiczna w Polsce XVI i XVII wieku. Wybór pism*. Warszawa: PWN.
- Kula, W. (1993). *Rozwój gospodarczy Polski XVI–XVIII w.* Warszawa: PWN.
- Landerth, H., Colander, D.C. (2005). *Historia myśli ekonomicznej*. Warszawa: PWN.
- Lipiński, E. (1975). *Historia polskiej myśli społeczno-ekonomicznej do końca XVIII w.* Wrocław – Warszawa: Narodowy Zakład im. Ossolińskich.
- Lipiński, E. (1968). *Historia powszechnej myśli ekonomicznej do roku 1870*. Warszawa: PWN.
- Lipiński, E. (1956). *Studia nad historią polskiej myśli ekonomicznej*. Warszawa: PWN.
- Maciszewski, J. (1986). *Szlachta polska i jej państwo*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Miłaszewicz, D. (2004). Retrospektywne ujęcie roli państwa w gospodarce w myśli ekonomicznej. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 3, 181–203.
- Romanow, Z. (1992). *Merkantylistyczne doktryny ekonomiczne w polityce gospodarczej*. Poznań: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej.
- Samsonowicz, H. (1985). *Historia Polski do 1795*. Warszawa: WSiP.
- Samsonowicz, H., Wyczański, A. (red.). (2007). *Historia Polski, t. 1. Polska do 1586*. Warszawa: PWN.
- Skodlarski, J. (2012). *Historia gospodarcza*. Warszawa: PWN.
- Stankiewicz, W. (2000). *Historia myśli ekonomicznej*. Warszawa: PWE.
- Starowolski, S. (1958). Reformacja obyczajów polskich. W: J. Górski, E. Lipiński (wybór), *Merkantylistyczna myśl ekonomiczna w Polsce XVI i XVII wieku. Wybór pism*. Warszawa: PWN.
- Szpak, J. (2003). *Historia gospodarcza powszechna*. Warszawa: PWE.

- Urban, W. (1988). *Epizod reformacyjny, t. II–30, Dzieje narodu i państwa polskiego*. Warszawa: Prasa – Książka – Ruch.
- Weber, M. (1994). *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*. Lublin: Test.
- Wickham, Ch. (2018). *Średniowieczna Europa*. Warszawa: Wydawnictwo RM.
- Wójcik, Z. (2003). *Historia powszechna, XVI–XVII wiek*. Warszawa: PWN.
- Zagóra-Jonszta, U. (2000). Wpływ reformacji na rozwój merkantylizmu. *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Katowicach*, 11, 7–17.

*mgr Krzysztof Rajtarski*¹

Katedra Ekonomii Politycznej / Zakład Teorii Ekonomii
Uniwersytet w Białymstoku

Podaż pieniądza a nierówności dochodowe na przykładzie Stanów Zjednoczonych w latach 1959-2019

Abstrakt

W 1971 r. decyzją ówczesnie urzędującego prezydenta Stanów Zjednoczonych została zawieszona wymienialność dolara na złoto. Otworzyło to szerokie pole bankom centralnym do znaczącego zwiększania podaży pieniądza. Jednocześnie od końca lat siedemdziesiątych obserwuje się znaczący oraz systematyczny wzrost nierówności dochodowych. Celem artykułu jest sprawdzenie, czy istnieje współwystępowanie podaży pieniądza oraz nierówności dochodowych. Autor wykorzystuje analizę literatury do ustalenia teoretycznego związku między badanymi zmiennymi. Okazuje się, że wzrost podaży pieniądza może przyczynić się do wzrostu nierówności dochodowych poprzez: efekt Cantillona, niedoskonały rynek kredytowy oraz inflację. Dokonano również analizy empirycznej na przykładzie gospodarki Stanów Zjednoczonych w latach 1959–2019. Badanie wykazało bardzo silną korelację między podażą pieniądza oraz nierównościami dochodowymi.

Słowa kluczowe: standard złota, podaż pieniądza, nierówności dochodowe, efekt Cantillona.

Money supply and income inequality in the United States, 1959-2019

Abstract

In 1971, then powered by the president of the United States, was suspended for exchange for gold. This opened a wide field for central banks to additionally expand the functionality of money. Access to the end of the 70s takes place and a systematic increase in income inequality. The purpose of the article is to apply whether there is a coexistence of money withdrawal and income inequality. The author uses theoretical literature from the range between the studied variables. It will appear that the increase in the withdrawal of the withdrawal can occur through: the Cantillon effect, imperfect

¹ Adres korespondencyjny: Uniwersytet w Białymstoku, ul. Warszawska 63, p. 221, 15-062 Białystok; e-mail: k.rajtarski@uwb.edu.pl. ORCID: 0000-0002-1458-1008.

credit market and inflation. An empirical analysis was also made in the early United States in the years 1959-2019. A study on the very application of the correlation between money withdrawal and income inequality.

Keywords: gold standard, money supply, income inequality, Cantillon effect.

JEL: E31, E51, E58, D31.

WPROWADZENIE

Od połowy lat siedemdziesiątych widoczne jest znaczące przyspieszenie wzrostu podaży pieniądza w Stanach Zjednoczonych. Główną przyczyną zdaje się być zawieszenie w 1971 r. wymienialności dolara na złoto. Tym samym dokonano się odejście od systemu waluty złotej ku walucie fiducjarnej. Jednocześnie obserwuje się względnie stały wzrost poziomu nierówności dochodowych w gospodarce amerykańskiej. Dlatego celem artykułu jest zbadanie relacji między podażą pieniądza a nierównościami dochodowymi na przykładzie gospodarki Stanów Zjednoczonych, na gruncie teorii ekonomii oraz empirii. Postawiona w pracy główna hipoteza badawcza brzmi: „Wraz ze wzrostem podaży pieniądza rośnie poziom nierówności dochodowych, *ceteris paribus*”. Do weryfikacji tak postawionej hipotezy badawczej wykorzystano krytyczną analizę literatury oraz podstawowe metody ilościowe.

KONSEKWENCJE ODEJŚCIA OD SYSTEMU WALUTY ZŁOTEJ

System z Bretton Woods powstał w 1944 r. jako propozycja uporządkowania części stosunków gospodarczych między państwami po II wojnie światowej (Bordo, 2019, s. 217). Odejście od gospodarki wojennej ku gospodarce rynkowej, w większości europejskich państw zaangażowanych w konflikt, wiązało się z bardzo wysoką inflacją, gwałtownym spadkiem PKB czy wzrostem bezrobocia (Dooley, Folkerts-Landau, Garber, 2004, s. 309). Celem systemu z Bretton Woods było stworzenie warunków do stabilnego i trwałego wzrostu gospodarczego oraz przywrócenie handlu międzynarodowego. W związku z tym nowy system został oparty na trzech filarach, a mianowicie na uregulowaniu rynku walutowego; zapewnieniu płynności na rynku walutowym poprzez oparcie dolara o system waluty złotej jako waluty rezerwowej; oraz przywróceniu zaufania do globalnego systemu walutowego (Williamson, 1985, s. 75).

Z punktu widzenia niniejszego opracowania szczególnie istotnym jest przywrócenie wymienialności dolara na złoto, co uczyniono w 1947 r. Opracowano parytet, zgodnie z którym 35 dolarów amerykańskich można było wymienić na uncję złota. W związku z tym podmioty międzynarodowe pragnące pozyskać rezerwy złota musiały posiadać odpowiednio wysokie rezerwy dolara. Rezultatem

okazał się wzrost znaczenia dolara, który stał się główną walutą rezerwową oraz rozliczeniową świata (Eichengreen, 1993, s. 622).

Zdobycie tak wysokiego statusu przez dolara umożliwiło Amerykanom realizację wielu kosztownych projektów, jak np. programu kosmicznego, programu socjalnego prezydenta Johnsona czy prowadzenie zimnej wojny. Kosztami tych projektów Amerykanie współdzielili się ze światem, co było możliwe dzięki statusowi dolara (Bordo, Simard, White, 1995, s. 153). Realizacja tak wielu projektów przekraczała możliwości finansowania ich jedynie z budżetu państwa – koniecznym było również zwiększenie podaży dolara. Doprowadziło to do podwyższenia stopy inflacji. Do połowy lat sześćdziesiątych kraje uczestniczące w systemie z Bretton Woods nie dokonywały wymiany waluty na złoto. Obdarzyły one Stany Zjednoczone zaufaniem co do możliwości przeprowadzenia takiej operacji w każdym momencie. Obserwując jednak dynamiczny wzrost podaży pieniądza oraz stopy inflacji w Stanach Zjednoczonych, postanowiły zacząć weryfikować to zaufanie (Garber, 1993, s. 461). W 1947 r. zapasy złota złożone w Forcie Knox pokrywały około 250% wartości zagranicznych zobowiązań Stanów Zjednoczonych (Morawski, 2002, s. 132–146). W 1971 r. pokrywały one zaledwie 19%. W rezultacie prezydent Nixon zawiesił wymienialność dolara na złoto 15 sierpnia 1971 r. (Eichengreen, 1993, s. 622).

Decyzja prezydenta Nixona stworzyła możliwość znacznego wzrostu podaży pieniądza. System waluty złotej pełnił między innymi rolę „złotej kotwicy”. Fizycznie istniejąca, ograniczona ilość złota stanowiła rezerwę. W oparciu o nią możliwe było zwiększanie podaży pieniądza. Ze względu na istniejący parytet wymiany waluty na złoto dynamiczne zwiększanie podaży pieniądza było ryzykowne – bank centralny musiał na żądanie być w stanie wypłacić określoną ilość złota (Timberlake, 2007, s. 327–333). Zawieszenie wymienialności dolara na złoto w praktyce zniosło to ograniczenie. Dolar stał się walutą fiducyjną, czyli opartą na zaufaniu społecznym. Od tego momentu banki centralne mogły swobodnie manipulować bazą monetarną, oddziałując w znacznie większym stopniu na podaż pieniądza (Mikita, 2016, s. 93).

PODAŻ PIENIĄDZA A NIERÓWNOŚCI DOCHODOWE W ŚWIECIE TEORII EKONOMII

Podaż pieniądza może oddziaływać na nierówności dochodowe za pomocą trzech kanałów wpływu: efektowi Cantillona, niedoskonałego rynku kredytowego oraz inflacji. Efekt Cantillona polega na nierównomiernym wzroście sald gotówkowych podmiotów gospodarczych w przypadku wzrostu podaży pieniądza w całej gospodarce. Konsekwencją jest nierównomierna zmiana cen poszczególnych dóbr. Jak zauważa sam Cantillon, „Wszyscy się zgadzają na to, że obfitość pieniądza albo powiększenie jego ilości przy wymianie podraża ceny wszystkich rzeczy. Wielka

ilość srebra, przywieziona w ciągu ostatnich dwóch stuleci z Ameryki do Europy, daje dowód doświadczalny tej prawdy. Pan Locke stawia, jako podstawowe twierdzenie, że stosunek ilości dóbr i towarów do ilości srebra reguluje ceny rynkowe. Starałem się wyjaśnić tę myśl jego w poprzedzających rozdziałach: odczuł on dobrze, że obfitość pieniądza czyni wszystko droższym, ale nie starał się określić sposobu, w jaki się to odbywa. Wielka trudność tych poszukiwań polega na ustaleniu, jaką drogą i w jakim stosunku zwiększenie się ilości pieniądza podnosi ceny wszystkich rzeczy” (Cantillon, 1938, s. 140, 141).

Gospodarka składa się z bardzo wielu podmiotów. Każdy z nich dysponuje w określonym czasie pewnym saldem gotówkowym. Posiadają one określone preferencje i potrzeby, w wyniku czego w krótkim okresie zgłaszany przez nich popyt na dobra i usługi jest względnie stabilny. Prowadzi to do ustalenia się określonej struktury cen w gospodarce. Zwiększona podaż pieniądza trafia do gospodarki określonymi kanałami (Sieroń, 2016, s. 18, 19). Nowy pieniądz zawsze musi trafić do konkretnego podmiotu, w wyniku czego rośnie jego poziom salda gotówkowego. Dodatkowy pieniądz umożliwia nabycie przez ten podmiot więcej dóbr i usług. Należy zaznaczyć, że transakcja dokonuje się po dotychczasowych cenach. Sprzedawcy dopiero po pewnym czasie dostrzegają zwiększony popyt na ich dobra, co prowadzi do wzrostu ich ceny. Jednocześnie na skutek transakcji sprzedawcy w tym momencie dysponują nowo wykreowanymi, dodatkowymi środkami. Oni również dokonują zwiększonych zakupów na rynku, przyczyniając się do wzrostu cen dóbr przez nich nabywanych. Dodatkowy pieniądz trafia do kolejnych podmiotów gospodarczych, powodując wzrost cen kolejnych dóbr lub usług, aż do momentu ustabilizowania się nowej struktury gospodarczej (von Mises, 2011, s. 357). Warto jednak zauważyć, że na wroście podaży pieniądza w największym stopniu skorzystał pierwszy posiadacz dodatkowego pieniądza. On jako pierwszy miał możliwość nabyć dobra i usługi po cenach jeszcze niezmiennych. Każdy kolejny posiadacz dodatkowych środków miał coraz mniej dóbr dostępnych po niezmiennych cenach. Ostatni posiadacz nowych środków nabywa już dobra po wyższych cenach. Prowadzi to do wniosku, że w przypadku zwiększenia się podaży pieniądza następuje realna redystrybucja w gospodarce – od ostatniego posiadacza dodatkowych środków pieniężnych do pierwszego posiadacza tychże środków (Hülsmann, 2014, s. 22).

Podaż pieniądza może również oddziaływać na nierówności dochodowe poprzez niedoskonały rynek kredytowy. Doskonały rynek kredytowy cechuje się istnieniem jednej stopy procentowej, która obowiązuje wszystkich uczestników rynku, zaś podmioty gospodarcze mogą pożyczać kapitał na dowolnie wielką skalę. W rzeczywistości rynek kredytowy nie jest doskonały. Podmioty gospodarcze nie posiadają pełnej informacji o rynku, na którym istnieje niepewność oraz ryzyko. W związku z tym istnieją przynajmniej dwie stopy procentowe: inna (wyższa) dla pożyczkobiorców oraz inna (niższa) dla oszczędzających (Galor, Zeira, 1993, s. 36–43). Ponadto osoby o niższych dochodach i majątkach są w stanie pozyskać

z rynku mniej kapitału niż osoby majątne, o wysokich dochodach. Wynikać to może z istnienia regulacji, takich jak np. wkład własny. Różnica występuje również w koszcie kapitału – podmioty zamożne mają większą siłę przetargową i płacą niższe odsetki niż podmioty względnie ubogie. Jest to rezultat niższego ryzyka spłaty kapitału przez podmioty zamożne (Banerjee, Newman, 1993, s. 276).

Wzrost podaży pieniądza prowadzi do spadku stóp procentowych, *ceteris paribus*. Kredyt staje się tańszy i łatwiej dostępny, na czym korzystają głównie zamożne oraz dochodowe podmioty gospodarcze. Pozyskany kapitał, z wykorzystaniem dźwigni finansowej, inwestują na rynkach dóbr i usług bądź rynkach finansowych. W rezultacie wzrost podaży pieniądza zwiększa ich dochody oraz majątek (Gall, Schiffbauer, Kubny, 2014, s. 1797–1801). Z drugiej strony, spadek stóp procentowych w znacznie niższej mierze oddziałuje na osoby względnie ubogie. W dalszym ciągu trudno jest im uzyskać finansowanie na realizację potencjalnych projektów, takich jak np. otworzenie lub rozwój działalności gospodarczej czy powiększanie kapitału ludzkiego. Jeśli część biedniejszych podmiotów uzyska finansowanie, koszt kredytu będzie zapewne wyższy niż w przypadku podmiotów zamożnych. W rezultacie dochody i majątek osób ubogich nie zmieniają się lub rosną nieznacznie (Tabassum, Majeed, 2008, s. 730). Wzrost podaży pieniądza, w warunkach istnienia niedoskonałego rynku kredytowego, prowadzi do nasilenia się presji na wzrost nierówności dochodowych (Bhattacharaya, 1998, s. 195).

Trzecim kanałem wpływu podaży pieniądza na nierówności dochodowe jest inflacja. Jak podkreślał M. Friedman, „Inflacja jest zawsze i wszędzie zjawiskiem monetarnym [...] i istnieje tylko wówczas, gdy bardziej gwałtownie rośnie ilość pieniądza niż produkcja” (Friedman, 1996, s. 13). Znaczenie inflacji w zmianie nierówności dochodowych jest dość dobrze opisane w literaturze przedmiotu, czego przykładem może być hipoteza opóźnionych płac (Laidler, Parkin, 1975, s. 786, 787) czy praca Fishera i Modiglianiego (Fisher, Modigliani, 1978, s. 823, 824). Inflacja może, choć nie zawsze musi, prowadzić do wzrostu nierówności dochodowych. Najbardziej bezsporne redystrybucyjne efekty inflacyjne to (Grabia, 2007, s. 554):

- od podatników płacących podatek dochodowy do budżetu państwa,
- od podmiotów mających słabą siłę przetargową do podmiotów posiadających silną pozycję w „walce” o przyrost dochodów,
- od nabywców do producentów,
- od producentów wytwarzających dobra o względnie niskiej dynamice cen do producentów wytwarzających dobra o względnie wysokiej dynamice cen,
- od właścicieli kont i lokat oszczędnościowych do właścicieli aktywów, których realna wartość wzrasta w czasie inflacji.

Podsumowując, w świetle zaproponowanych koncepcji wzrost podaży pieniądza prowadzi do wzrostu nierówności dochodowych. Majętne i dochodowe podmioty gospodarcze przeważnie otrzymują dodatkowy pieniądź w pierwszej kolejności, co pozwala im nabywać dobra i usługi przed wzrostem cen. Pozyskują one tani kapitał

w większej ilości, dzięki czemu rosną ich dochody oraz majątek. Wzrost dochodów odnotowują również pracownicy tych podmiotów oraz ich kontrahenci. Z kolei relatywnie ubogie podmioty w dalece mniejszym stopniu (bądź w żadnym) korzystają ze wzrostu podaży pieniądza, co prowadzi do powiększenia nierówności dochodowych.

METODA BADAWCZA

Celem ilustracji przeprowadzonych rozważań teoretycznych przeprowadzono badanie współwystępowania podaży pieniądza oraz nierówności dochodowych w Stanach Zjednoczonych w latach 1959–2019. Zakres czasowy wynika z dostępności i ciągłości metodologicznej danych. Pomimo możliwości włączenia do analizy najnowszych okresów nie zdecydowano się na to ze względu na wyjątkowość sytuacji gospodarczej podczas pandemii COVID-19. Z kolei zakres geograficzny wynika z unikatowej roli dolara oraz możliwości jego wymiany na złoto w pewnym okresie historycznym. Podobne badanie można również wykonać na przykładzie innych gospodarek.

W pierwszej kolejności dokonano analizy podaży pieniądza w badanym okresie, z podziałem na trzy fazy: lata 1959–1970 (funkcjonowanie systemu waluty złotej), lata 1972–2008 (zawieszenie wymienialności dolara na złoto, początek kryzysu finansowego), lata 2009–2019 (od kryzysu finansowego do ostatniego roku przed pandemią COVID-19). Źródło danych stanowi baza danych Rezerwy Federalnej (The Federal Reserve System, [http](http://www.federalreserve.gov/)). Publikowane dane są przedstawione w mld dolarów amerykańskich na ostatni dzień kalendarzowy każdego miesiąca. Uzyskanie danych rocznych nastąpiło w wyniku obliczenia średniej arytmetycznej podaży pieniądza ze wszystkich miesięcy w roku. Zdecydowano się przedstawić jedynie kształtowanie się agregatu M0. Pozostałe agregaty monetarne (M1, M2 oraz M3) są ściśle skorelowane z agregatem M0 (patrz tabela 1), więc ich analiza nie dostarcza dodatkowej wiedzy.

Tabela 1. Współczynnik korelacji Pearsona dla agregatów monetarnych w Stanach Zjednoczonych w latach 1959–2019

R	M0	M1	M2	M3
M0	1			
M1	0,95	1		
M2	0,94	0,99	1	
M3	0,99	0,96	0,99	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie The Federal Reserve System, [http](http://www.federalreserve.gov/) (2024.11.24).

Następnie przeanalizowane zostały dane o nierównościach dochodowych w Stanach Zjednoczonych. Podobnie analizy dokonano z podziałem na dwa okre-

sy: 1959–1970 (funkcjonowanie systemu waluty złotej) oraz 1972–2019 (zawieszenie wymienialności dolara na złoto). Przedstawione dane pochodzą z World Income Inequality Database (WIID, [http](http://www.wiid.org/)). Zdecydowano się na analizę nierówności dochodów pierwotnych, celem wykluczenia działania redystrybucyjnego państwa. Ów rozkład dochodów pokazuje tylko rynkowy sposób dystrybucji dochodów. Do pomiaru nierówności dochodowych wykorzystano wskaźnik Giniego, ze względu na największą kompletność oraz największą liczbę danych. Wskaźnik Giniego obliczono na podstawie rozkładu dochodów pierwotnych (brutto – przed opodatkowaniem oraz dokonaniem transferów społecznych) ze wszystkich rodzajów aktywności gospodarczej. Dochody zostały przeliczone na rodzinę lub gospodarstwo domowe (do lat dziewięćdziesiątych dochód przeliczano na rodzinę; w kolejnych latach dochód przelicza się na gospodarstwo domowe). Nowoczesne metody przeliczania dochodu (np. dochód na osobę ważoną w gospodarstwie domowym) stosuje się od kilku lat. Pomimo dostępnych danych o lepszej jakości zdecydowano się na zastosowanie ciągłości metodycznej.

Na koniec dokonano analizy współwystępowania nierówności dochodowych oraz podaży pieniądza w Stanach Zjednoczonych w latach 1959–2019. Jej celem jest sprawdzenie zgodności zachowania rzeczywistych agregatów z teorią ekonomiczną. Celem autora nie jest budowa modelu, który wyjaśniałby szczegółową relację między zmiennymi. W związku z tym nie dokonuje się oceny jakości modelu. Stosowane równania regresji podczas analizy poszczególnych zmiennych w czasie mają głównie dać informację o średniorocznym przyroście absolutnym zmiennej w badanym okresie. Natomiast celem wygenerowanej funkcji regresji podczas analizy obu zmiennych jest jedynie sprawdzenie zgodności kierunku oraz siły korelacji danych z teorią ekonomii.

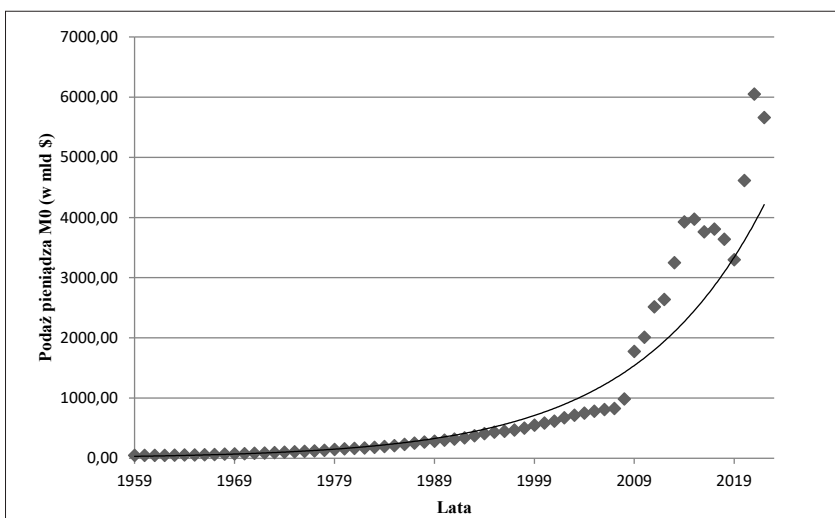
WYNIKI BADANIA

Rysunek 1 przedstawia kształtowanie się bazy monetarnej w Stanach Zjednoczonych w latach 1959–2019. Wynika z niego, że podaż pieniądza M0 w badanym okresie rosła w tempie wykładniczym. Od 1959 r. do około 2008 r. tempo wzrostu pozostawało stosunkowo niewielkie. Znaczące przyrosty bazy monetarnej występują od roku 2009.

Rysunek 2 prezentuje podaż pieniądza M0 w Stanach Zjednoczonych w latach 1959–1970, rysunek 3 w latach 1972–2008, zaś rysunek 4 w latach 2009–2019. Poziom bazy monetarnej wzrósł z około 50 mld dolarów w 1959 r. do ponad 75 mld dolarów w 1970 r. Wzrost na przestrzeni 12 lat wyniósł więc nieco ponad 50%, zaś średniorocznie podaż bazy monetarnej zwiększała się o około 2,5 mld dolarów. Chociaż wzrost bazy monetarnej może wydawać się znaczny, w porównaniu do kolejnych analizowanych okresów zdaje się być stosunkowo niewielki.

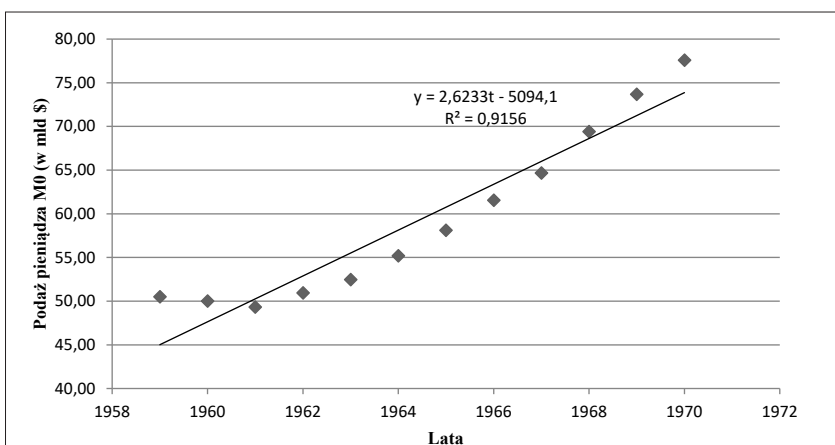
W 1972 r. baza monetarna kształtowała się na poziomie niecałych 90 mld dolarów. W 2008 r. niemalże osiągnęła pułap 1000 mld dolarów.

Na przestrzeni niespełna czterdziestu lat poziom bazy monetarnej powiększył się około dziesięciokrotnie. Średnioroczny wzrost bazy monetarnej wyniósł niespełna 22,5 mld dolarów. Po zawieszeniu wymienialności dolara na złoto średnioroczny wzrost podaży pieniądza powiększył się prawie dziesięciokrotnie. Oznacza to, że decyzja prezydenta Nixona spowodowała znaczący wzrost podaży pieniądza.

Rysunek 1. Podaż pieniądza M0 w Stanach Zjednoczonych w latach 1959–2019

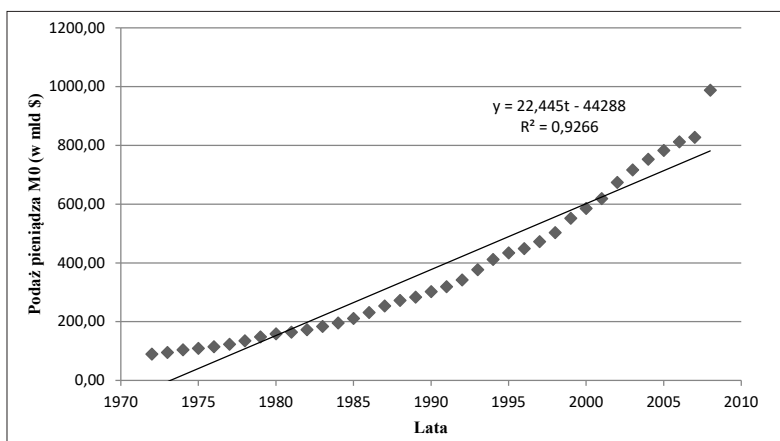
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych The Federal Reserve System, [http](http://www.federalreserve.gov) (2024.11.24).

Rysunek 2. Podaż pieniądza M0 w Stanach Zjednoczonych w latach 1959–1970

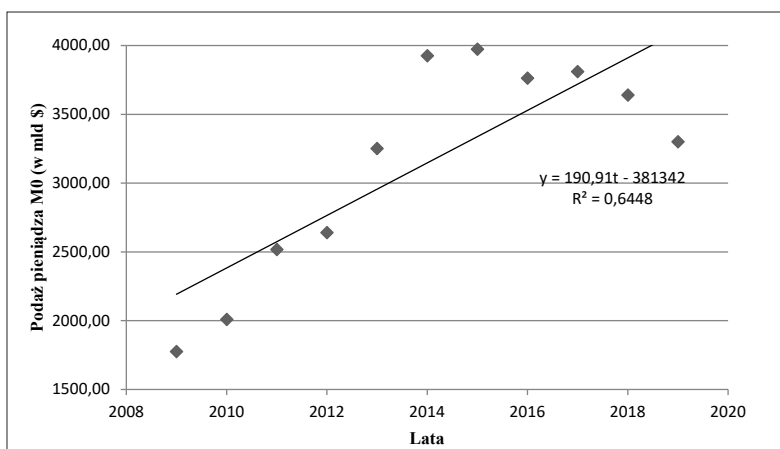
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych The Federal Reserve System, [http](http://www.federalreserve.gov) (2024.11.24).

W reakcji na kryzys finansowy z 2008 r. banki centralne stosowały politykę luzowania ilościowego. Rezultat ilustruje rysunek 4. W 2009 r. baza monetarna wynosiła około 1800 mld dolarów, by w 2015 r. niemalże osiągnąć pułap 4000 mld dolarów. W kolejnych latach baza monetarna się stopniowo obniżała. W rezultacie w 2019 r. oscylowała w okolicach 3300 mld dolarów. Średnioroczny przyrost pieniądza M0 w analizowanym okresie wyniósł około 190 mld dolarów, choć należy zauważyć, że do 2015 r. z pewnością był wyższy. Średnioroczny wzrost bazy monetarnej w ostatnich latach objętych analizą jest blisko stukrotnie wyższe niż w okresie funkcjonowania systemu waluty złotej.

Rysunek 3. Podaż pieniądza M0 w Stanach Zjednoczonych w latach 1972–2008

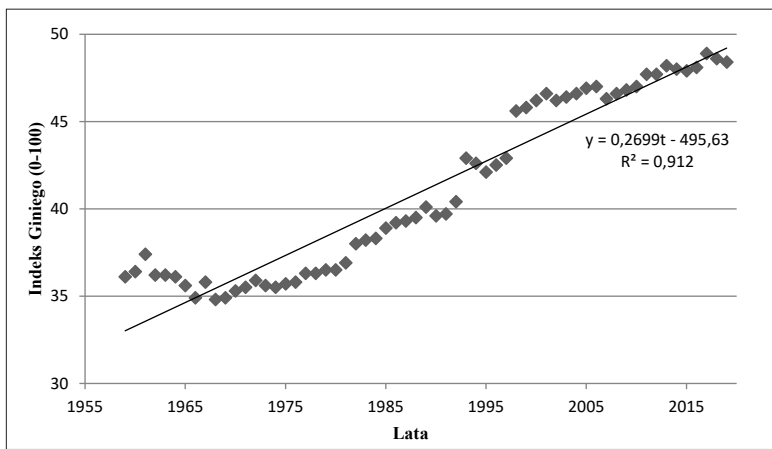
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych The Federal Reserve System, <http> (2024.11.24).

Rysunek 4. Podaż pieniądza M0 w Stanach Zjednoczonych w latach 2009–2019

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych The Federal Reserve System, <http> (2024.11.24).

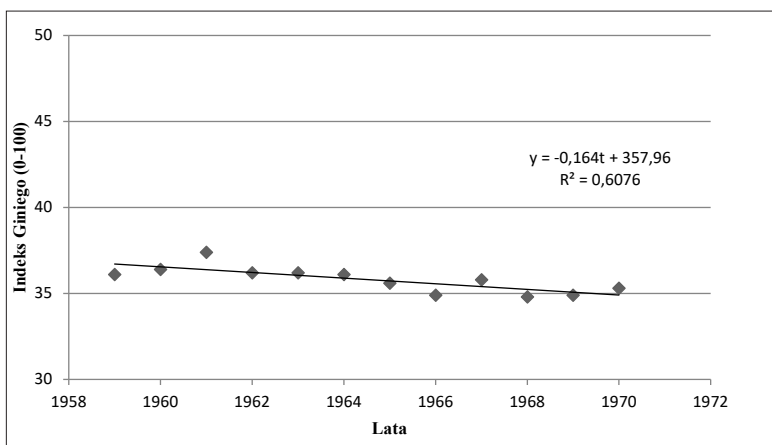
Rysunek 5 przedstawia nierówności dochodów pierwotnych w Stanach Zjednoczonych w latach 1959–2019. Wynika z niego, że w latach 1959–1970 poziom nierówności dochodowych był względnie stały, fluktuował w przedziale 35–37. Od końca lat sześćdziesiątych widoczny jest rosnący trend nierówności, który szczególnie przyspieszył w latach dziewięćdziesiątych. W ostatnim analizowanym dziesięcioleciu osiągnął poziom prawie 50 punktów w skali Giniego.

Rysunek 5. Nierówności dochodów pierwotnych w Stanach Zjednoczonych w latach 1959–2019

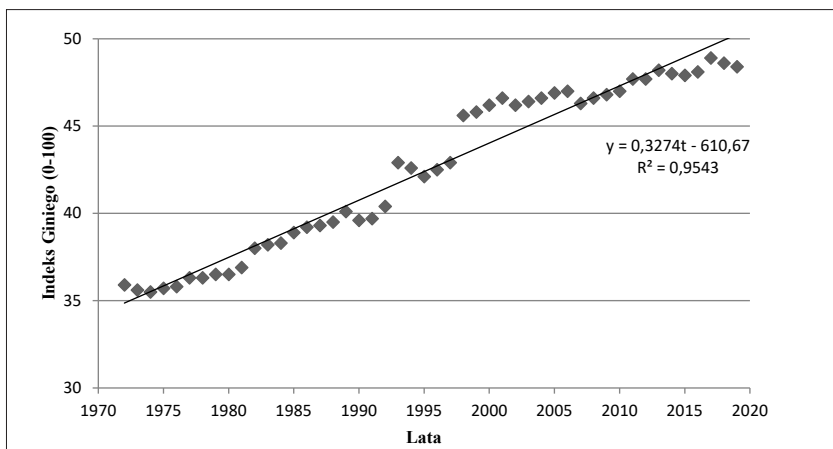
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych World Income Inequality Database, [http](http://www.wiid.org/) (2024.11.24).

Rysunki 6 oraz 7 przedstawiają poziom nierówności w Stanach Zjednoczonych w latach 1959–1970 oraz 1972–2019.

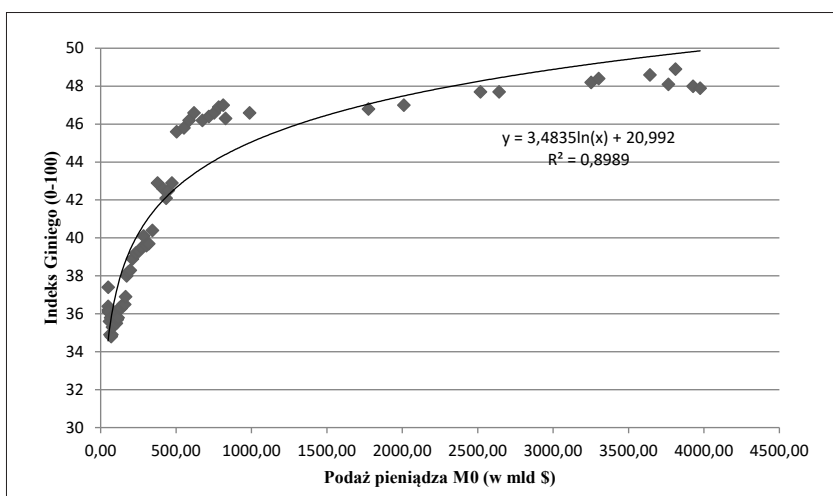
Rysunek 6. Nierówności dochodów pierwotnych w Stanach Zjednoczonych w latach 1959–1970

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych World Income Inequality Database, [http](http://www.wiid.org/) (2024.11.24).

Rysunek 7. Nierówności dochodów pierwotnych w Stanach Zjednoczonych w latach 1972–2019

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych World Income Inequality Database, [http](http://www.wiid.org/) (2024.11.24).

Rysunek 8. Podaż pieniądza M0 a nierówności dochodów pierwotnych w Stanach Zjednoczonych w latach 1959–2019

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych The Federal Reserve System, [http](http://www.federalreserve.gov/) (2024.11.24) oraz World Income Inequality Database, [http](http://www.wiid.org/) (2024.11.24).

Bardziej szczegółowa analiza nierówności w latach 1959–1970 wskazuje, iż ich poziom cechował się delikatną tendencją malejącą. Średniorocznie poziom nierówności spadał o 0,16 punktu w skali Giniego. Oznacza to, iż w czasie obowiązywania standardu waluty złotej poziom nierówności dochodowych brutto utrzymywał się na względnie stałym poziomie z lekkim trendem spadkowym. Z kolei

w latach 1972–2019 nierówności dochodów pierwotnych rosły niemal nieprzerwanie. Średnioroczny wzrost wynosił około 0,33 punktu w skali Giniego.

Na koniec zestawiono ze sobą dane o nierównościach dochodów pierwotnych oraz podaży bazy monetarnej w Stanach Zjednoczonych w latach 1959–2019, co przedstawia rysunek 8. Najlepiej dopasowany model do danych zawiera następujące równanie regresji:

$$y = 3,48 \ln x + 20,99$$

Współczynnik determinacji na poziomie blisko 90% wskazuje na bardzo silną korelację zmiennych. Logarytmiczna funkcja regresji zdaje się być również uzasadniona pod względem merytorycznym. W latach stosunkowo niewielkiego corocznego przyrostu podaży pieniądza poziom nierówności dochodów brutto kształtował się niemal proporcjonalnie. Opisane mechanizmy teoretyczne miały czas przełożyć wzrost podaży pieniądza na zwiększenie się nierówności dochodów. Z kolei w latach bardzo dużego corocznego przyrostu podaży pieniądza opisane mechanizmy nie mogły w pełni przełożyć nowej masy pieniądza na proporcjonalny wzrost nierówności dochodowych. Gdyby owe mechanizmy działały w takim samym stopniu w latach 2008–2019 jak w latach poprzednich, to poziom nierówności dochodów pierwotnych na koniec analizowanego okresu oscylowałby wokół 100 punktów w skali Giniego.

WNIOSKI

Obowiązywanie standardu waluty złotej ustanawiało „złotą kotwicę”, dzięki której banki centralne posiadały solidne ograniczenia w możliwości dowolnie dużego zwiększania podaży pieniądza. Decyzja prezydenta Nixona o zawieszeniu wymienialności dolara na złoto usunęła tę barierę. W rezultacie podaż pieniądza od lat siedemdziesiątych dynamicznie się zwiększała, zwłaszcza od czasów ostatniego kryzysu finansowego. Gdyby w dalszym ciągu system waluty złotej funkcjonował, polityka luzowania ilościowego banków centralnych nie mogłaby być stosowana.

Od lat siedemdziesiątych również obserwujemy wzrost nierówności dochodów pierwotnych w Stanach Zjednoczonych. Jest to konsekwencja działania wielu czynników. Zgodnie z teorią ekonomii wzrost dyspersji dochodów można wyjaśnić wzrostem podaży pieniądza, która odbywa się poprzez funkcjonowanie efektu Cantillona, niedoskonałego rynku kredytowego oraz redystrybucyjnych efektów inflacji. Przeprowadzona analiza wskazuje na bardzo silną korelację podaży pieniądza oraz nierówności dochodowych w Stanach Zjednoczonych w latach 1959–2019.

W związku z powyższym należy pozytywnie zweryfikować główną hipotezę badawczą, zaś cel pracy – uważa się za zrealizowany. Z pewnością warto podobne bada-

nie powtórzyć na przykładzie innych gospodarek. Może się okazać, że podaż pieniądza nie współwystępuje tak silnie na nierówności dochodów pierwotnych w Europie, która cechuje się nieco innym modelem kapitalizmu. Podobnie w innych państwach, o różnych systemach instytucjonalnych i innych modelach rynków finansowych, owa relacja może być różna. Należy więc sprawdzić, czy zbadana w tej pracy relacja ma charakter uniwersalny, czy może zależeć od konkretnych uwarunkowań.

BIBLIOGRAFIA

- Banerjee, A.V., Newman, A.F. (1993). Occupational Choice and the Process of Development. *Journal of Political Economy*, 101(2), 274–298. DOI: 10.1086/261876.
- Bhattacharya, J. (1998). Credit market imperfections, income distribution, and capital accumulation. *Economic Theory*, 11, 171–200. DOI: 10.1007/s001990050183.
- Bordo, M.D. (2019). The Operation and Demise of the Bretton Woods System; 1958 to 1971. W: N. Lamoreaux, I. Shapiro (red.), *Bretton Woods Agreements: Together with Scholarly Commentaries and Essential Historical Documents* (s. 217–235). New Haven: Yale University Press. DOI: 10.2307/j.ctvk8vz01.13.
- Bordo, M.D., Simard, D., White, E.N. (1995). France and the Bretton Woods international monetary system 1960 to 1968. W: J. Reis, *International Monetary Systems in Historical Perspective* (s. 153–180). Londyn: Palgrave Macmillan. DOI: 10.1007/978-1-349-24220-7_8.
- Cantillon, R. (1938). *Ogólne rozważania nad naturalnymi prawami handlu*. Warszawa: Nakład Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie.
- Dooley, M.P., Folkerts-Landau, D., Garber, P.M. (2004). The Revived Bretton Woods System. *International Journal of Finance and Economics*, 9(4), 307–313. DOI: 10.1002/ijfe.250.
- Eichengreen, B. (1993). Epilogue: three perspectives on the Bretton Woods system. W: M.D. Bordo, B. Eichengreen (red.), *A retrospective on the Bretton Woods system: Lessons for international monetary reform* (s. 621–658). Chicago: University of Chicago Press. DOI: 10.1017/S0022050700013632.
- Fisher, S., Modigliani, F. (1978). Towards an Understanding of the Real Effects and Costs of Inflation. *World Economic Archive*, 4, 823–824. DOI: 10.1007/BF02696381.
- Friedman, M. (1996). The Counter-Revolution in Monetary Theory. W: G.E. Wood (red.), *Explorations in Economic Liberalism* (s. 3–21). Londyn: Palgrave Macmillan. DOI: 10.1007/978-1-349-24967-1_1.
- Gall, T., Schiffbauer, M., Kubny, J. (2014). Dynamic Effects of Foreign Direct Investment When Credit Markets Are Imperfect. *Macroeconomic Dynamics*, 8, 1797–1801. DOI: 10.1017/S1365100513000175.
- Galor, O., Zeira, J. (1993). Income Distribution and Macroeconomics. *The Review of Economic Studies*, 1, 36–43. DOI: 10.2307/2297811.
- Garber, P.M. (1993). The collapse of the Bretton Woods fixed exchange rate system. W: M.D. Bordo, B. Eichengreen (red.), *A retrospective on the Bretton Woods system: Lessons for international monetary reform* (s. 461–494). Chicago: University of Chicago Press.

- Grabia, T. (2007). Wpływ inflacji na poziom życia i nierówności społeczne. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 11, 547–563. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Hülsmann, J.G. (2014). *Etyka produkcji pieniądza*. Warszawa: Instytut Ludwiga von Misesa.
- Laidler, D., Parkin, M. (1975). Inflation: A Survey. *The Economic Journal*, 340, 786–787. DOI: 10.2307/2230624.
- Mikita, M. (2016). Międzynarodowy system walutowy przyszłości. *Optimum. Studia Ekonomiczne*, 1(79), 85–99. DOI: 10.15290/ose.2016.01.79.06.
- Mises L. von (2011). *Ludzkie działanie. Traktat o ekonomii*. Warszawa: Instytut Ludwiga von Misesa.
- Morawski, W. (2002). *Zarys powszechnej historii pieniądza i bankowości*. Warszawa: Trio.
- Sieroń, A. (2016). Znaczenie efektu Cantillona w teorii ekonomii. *Wroclaw Economic Review*, 3, 18–19. DOI: 10.19195/2084-4093.22.3.1.
- Tabassum, A., Majeed, M.T. (2008). Economic Growth and Income Inequality Relationship: Role of Credit Market Imperfection. *Pakistan Development Review*, 4, 727–743. DOI: 10.30541/v47i4Ipp.727-743.
- The Fedreal Reserve System. Pobrane z: <https://www.federalreserve.gov/data.html> (2024.11.24).
- Timberlake, Jr. R. (2007). Gold Standards and the Real Bills Doctrine in U.S. Monetary Policy. *Independent Review*, 11(3), 327–333.
- Williamson, J. (1985). On the system in Bretton Woods. *The American Economic Review*, 75(2), 74–79.
- World Income Inequality Database. Pobrane z: <https://www.wider.unu.edu/database/world-income-inequality-database-wiid> (2024.11.24).

*dr Arkadiusz Przybyłka*¹

Katedra Analiz i Prognozowania Rynku Pracy
Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

Starzenie się populacji wyzwaniem dla polskiego systemu ochrony zdrowia i pomocy społecznej

Abstrakt

W artykule podjęto próbę wskazania skutków starzenia się populacji dla polskiego systemu ochrony zdrowia i pomocy społecznej. Wskazano możliwe kierunki działań, które mogą poprawić efektywność i dostępność tych usług w najbliższych latach.

Starzenie się społeczeństwa niesie ze sobą liczne konsekwencje, szczególnie istotne dla systemu zabezpieczenia społecznego, w tym ochrony zdrowia i pomocy społecznej. Wraz ze wzrostem liczby osób starszych rosną wydatki na świadczenia medyczne, socjalne oraz opiekę długoterminową. Już dziś obserwuje się trudności w dostępie do świadczeń zdrowotnych – długie kolejki do specjalistów i ograniczona dostępność usług są codziennością wielu pacjentów. W przyszłości te problemy mogą się nasilić, zwłaszcza w kontekście zwiększonego zapotrzebowania na lekarzy geriatrów, rehabilitantów i personel pielęgniarstwa. Z tego względu warto rozważyć wprowadzenie obowiązkowych ubezpieczeń pielęgnacyjnych, które mogłyby wspierać finansowanie długoterminowej opieki nad seniorami. Równolegle należy pamiętać, że prognozy dotyczące przyszłych świadczeń emerytalnych wskazują na ich niski poziom, co może ograniczyć możliwości finansowe osób starszych. Dlatego kluczowe staje się promowanie zdrowego stylu życia i profilaktyki zdrowotnej już na wcześniejszych etapach życia, aby ograniczyć ryzyko chorób przewlekłych i zmniejszyć obciążenie systemów opieki zdrowotnej i pomocy społecznej w przyszłości.

Słowa kluczowe: ochrona zdrowia, pomoc społeczna, starzenie się populacji.

Ageing population as a challenge for the Polish healthcare and social welfare system

Abstract

The article attempts to identify the effects of population aging on the Polish healthcare and social welfare system. Possible directions of actions that can improve the efficiency and availability of these services in the coming years are indicated.

¹ Adres korespondencyjny: Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, ul. 1 Maja 47, 40-228 Katowice; e-mail: arekp@ue.katowice.pl. ORCID: 0000-0001-9427-6232.

Population aging has numerous consequences, especially important for the social security system, including health care and social assistance. As the number of elderly people increases, expenditures on medical and social benefits and long-term care are rising. Already today there are difficulties in accessing health services - long queues to specialists and limited availability of services are a daily reality for many patients. These problems are likely to intensify in the future, especially in the context of increased demand for geriatricians, rehabilitation specialists and nursing staff. For this reason, it is worth considering the introduction of mandatory nursing insurance, which could support the financing of long-term care for seniors. At the same time, it should be borne in mind that projections for future retirement benefits indicate their low level, which could limit the financial capacity of the elderly. Therefore, it becomes crucial to promote healthy lifestyles and preventive health care earlier in life in order to reduce the risk of chronic diseases and reduce the burden on health care and social assistance systems in the future.

Keywords: health care, social assistance, ageing population.

JEL: I15.

WPROWADZENIE

Proces starzenia się społeczeństwa stanowi jedno z najważniejszych wyzwań demograficznych, społecznych i ekonomicznych, z jakimi borykać się będzie Polska. Według prognoz Głównego Urzędu Statystycznego w nadchodzących dekadach odsetek osób w wieku 65 lat i więcej będzie systematycznie wzrastał, co spowoduje liczne implikacje w funkcjonowaniu instytucji publicznych, zwłaszcza systemu ochrony zdrowia oraz pomocy społecznej. Wydłużająca się długość życia, spadek liczby urodzeń oraz migracje młodych ludzi przyczyniają się do zmian w strukturze demograficznej kraju. W tym kontekście niezbędne staje się nie tylko zwiększenie nakładów finansowych, ale także przeprowadzenie reform, które pozwolą sprostać rosnącemu zapotrzebowaniu na usługi medyczne i opiekuńcze dla osób starszych.

Artykuł podejmuje próbę wskazania skutków starzenia się populacji dla polskiego systemu ochrony zdrowia i pomocy społecznej oraz wskazuje możliwe kierunki działań, które mogą poprawić efektywność i dostępność tych usług w najbliższych latach. Przedstawiona zostanie konsumpcja świadczeń zdrowotnych i opiekuńczych i ich konsekwencji dla systemów ochrony zdrowia i pomocy społecznej. W głównej mierze oparto się na danych statystycznych oraz prognozach dla określonej grupy ludności. Niniejsza praca to analiza danych statystycznych oraz ich konsekwencji w nadchodzących latach dla osób starszych pod kątem możliwości korzystania z analizowanych systemów. W artykule zamiennie używane są terminy „osoby starsze” i „osoby w wieku senioralnym”. Pojęcie pierwsze dotyczy osób po 60. roku życia, aczkolwiek często ta granica jest dość labilna; natomiast w drugim przypadku to najczęściej są osoby, które uzyskały określone uprawnienia emerytalne lub inne ulgi z tym związane.

STARZENIE SIĘ LUDNOŚCI POLSKI

Zwiększanie odsetka osób starszych przy jednoczesnym zmniejszaniu odsetka dzieci określane jest jako starzenie się ludności. Od 2013 r. obserwowany jest w naszym kraju ubytek naturalny wynikający z nadal niskiej liczby urodzeń przy jednoczesnym niewielkim, ale systematycznym zwiększaniu się liczby zgonów wynikających ze wzrostu liczby i odsetka osób w starszym wieku (Cierniak-Piotrowska, Dąbrowska, Stelmach, 2024, s. 8). Mediana wieku mieszkańców Polski wyniosła w 2023 r. prawie 43 lata. Wiek środkowy dla mężczyzn to ponad 41 lat, a dla kobiet 44 lata (w 2000 r. odpowiednio: ponad 33 i 37 lat). Mieszkańcy wsi są młodszy o dwa lata od mieszkających w miastach, gdzie mediana wynosi 44 lata. Natomiast niezmiennie rośnie grupa osób w wieku 65 lat i więcej – w 2023 r. zwiększyła się o 197 tys. osób do wielkości ponad 7,5 mln, co stanowi 20,1% ogólnej liczby ludności. Wynika to z przesuwania do populacji w starszym wieku coraz liczniejszych roczników osób urodzonych w latach pięćdziesiątych XX w. (Cierniak-Piotrowska, Dąbrowska, Kowalik, Potocka, Stelmach, Waśkiewicz, 2024, s. 29–30).

Przyspiesza więc proces starzenia się ludności Polski. Wskazują na to tendencje zmian dotyczące udziału ludności w wieku poprodukcyjnym (kobiety – 60 lat i więcej, mężczyźni – 65 i więcej). W latach 2000–2023 liczebność tej subpopulacji zwiększyła się o ponad 3 mln do wielkości 8,8 mln, a jej odsetek wzrósł w tym okresie z niespełna 15% do ponad 23%. W przypadku tej grupy wieku różnica udziałów w ogólnych populacjach miast i wsi wynosi aż 5,1 p. proc. W 2023 r. w miastach odsetek ludności w wieku poprodukcyjnym zwiększył się do 25,4%, a na terenach wiejskich do 20,3%. Nieznacznie mniejsze jest zróżnicowanie regionalne – najstarsze w 2023 r. było woj. świętokrzyskie z ponad 26% udziałem osób w wieku poprodukcyjnym, a najmniejszy odsetek (ok. 21%) odnotowano w woj. małopolskim, pomorskim i wielkopolskim (Cierniak-Piotrowska, Dąbrowska, Kowalik, Potocka, Stelmach, Waśkiewicz, 2024, s. 31).

Prognozy ludności pokazują, że proces starzenia się ludzi jeszcze się pogłębi i staniemy się jednym z najstarszych społeczeństw w Europie. Wszystkie przewidywania demograficzne wskazują, że do 2060 r. liczba osób w wieku 65 lat i więcej wzrośnie w porównaniu do 2022 r. Największy wzrost szacowany jest w scenariuszu wysokim – o połowę; w średnim o blisko 37%, natomiast w niskim o 22%. Kobiety w wieku 60 lat i więcej w 2060 r. będą stanowiły 21,7% ogółu ludności kraju, a mężczyźni – 16,7%. Udział kobiet w wieku 60 lat i więcej w populacji kobiet wzrośnie z 29,5% w 2023 r. do 41,7% w 2060 r., w przypadku mężczyzn wskaźnik ten wzrośnie z 22,8% w 2023 r. do 34,7% w 2060 r. (Potyra, Góral-Radziszewska, Waśkiewicz, Gawińska-Drużba, 2023, s. 36). Osoby starsze, podobnie jak ogół ludności, częściej zamieszkują miasta niż wsie. W 2060 r., w porównaniu z 2023 r., zmniejszy się udział trzech najmłodszych grup wieku w populacji ludzi starszych. Osoby w wieku 60–64 lata będą stanowiły 15,1% osób w wieku senioralnym (o 8,6 p. proc.

mniej niż w 2023 r.). Udział osób w wieku 65–69 lat zmniejszy się o 8,1 p. proc. i osiągnie w 2060 r. poziom 17,3%, natomiast osób w wieku 70–74 lata – o 2,7 p. proc. do poziomu 18,6%. Odsetek pozostałych grup wieku zwiększy się, osiągając 18,7% w przypadku 75–79 lat (wzrost o 5,3 p. proc.) oraz 14,6% w grupie 80–84 lata (wzrost o 6,7 p. proc.). Najwyższy przyrost (o 7,5 p. proc.) będzie dotyczył grupy najstarszej obejmującej osoby w wieku 85 lat i więcej. Według prognozy odsetek osób z tej grupy wieku, w populacji osób w wieku 60 lat i więcej, ukształtuje na poziomie 15,7% (Wyszkowska, Gabińska, Romańska, 2024, s. 27). Przewidywane jest również znaczne zwiększenie się liczby osób w wieku 80 lat i więcej, a mianowicie do 2060 r. wzrośnie ona ponad dwukrotnie (w porównaniu do 2022 r.) (*Prognoza ludności rezydującej dla Polski na lata 2023–2060*, 2023). Powiększać się również będzie liczba gospodarstw domowych z osobami starszymi mieszkającymi samotnie, co niewątpliwie spowoduje wzrost popytu na usługi opiekuńcze.

Procesy starzenia się społeczeństwa będą istotnie zróżnicowane terytorialnie, co będzie wpływało na zakres działalności poszczególnych podstawowych jednostek samorządu terytorialnego odpowiedzialnych za zapewnienie zaspokajania najważniejszych potrzeb lokalnych społeczności osób starszych (Kamińska-Gawryluk, 2022, s. 25). Wydłużanie się przeciętnego trwania życia oraz rosnąca populacja osób w starszym wieku sprawiają, że problem realizacji potrzeb opiekuńczych starszej ludności jest coraz bardziej widoczny i powszechny.

Mimo relatywnej poprawy stanu zdrowia seniorów w Polsce w ostatnich dwóch dekadach rośnie populacja osób starszych doświadczających różnorodnych ograniczeń wynikających ze złego stanu zdrowia (Sowa-Kofta, 2023, s. 202). Wśród kwestii związanych z postępującym starzeniem się najczęściej wskazywane są problemy zdrowotne, które charakteryzują się wielochorobowością i zniedołężnieniem, stopniowo prowadzącym do inwalidztwa, zmniejszeniem mobilności i doświadczaniem barier, np. architektonicznych, koniecznością korzystania z pomocy innych (Miszczak, 2015, s. 9). Ma to istotny wpływ na świadczenia z systemu ochrony zdrowia i pomocy społecznej, o czym w dalszej części artykułu.

SYSTEM OCHRONY ZDROWIA WOBEC PROBLEMÓW OSÓB STARSZYCH

Celem systemu ochrony zdrowia jest umożliwienie obywatelom długiego i zdrowego życia. Obowiązujący w Polsce system opieki zdrowotnej znajduje swoje podstawy w przepisach Konstytucji RP, mianowicie w jej art. 68 znajduje się zapis, iż każdy ma prawo do ochrony zdrowia. Ustawa zasadnicza gwarantuje każdemu prawo do ochrony zdrowia oraz do świadczeń opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych. W powołanym artykule zapisano również, iż władze publiczne są zobowiązane do zapewnienia szczególnej opieki zdrowotnej m.in. osobom w podeszłym wieku (Konstytucja RP, art. 68). System

ubezpieczenia zdrowotnego ma na celu możliwie jak najlepsze zabezpieczenie opieki zdrowotnej osobom ubezpieczonym oraz innym niż ubezpieczeni, uprawnionym do świadczeń opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych. Należy podkreślić, iż ustawodawca potraktował w Polsce geriatricę jako jedną z priorytetowych dziedzin medycyny (Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 27 grudnia 2022 r. w sprawie określenia priorytetowych dziedzin medycyny). Jest to związane z tym, iż wraz z wiekiem pogłębiają się długotrwałe problemy zdrowotne.

Ze starzeniem się populacji, jak wspomniano, nieodłącznie jest związany problem pogarszania się kondycji zdrowotnej. Dlatego też osoby starsze stanowią grupę szczególnej troski w zakresie ochrony zdrowia. Znaczna część seniorów ocenia ogólnie swoje zdrowie „tak sobie, ani dobrze, ani źle”. W 2023 r. w ten sposób określiło swoje zdrowie 47,9% osób w wieku 60 lat i więcej. W tej grupie wiekowej lepiej swój stan zdrowia ocenili mężczyźni niż kobiety. Dobrym lub bardzo dobrym zdrowiem według własnej oceny cieszyło się 34,5% mężczyzn i 29,8% kobiet. Znaczne różnice w samoocenie kondycji zdrowotnej osób w wieku 60 lat i więcej można również dostrzec, biorąc pod uwagę miejsce zamieszkania. Dobrze lub bardzo dobrze swój stan zdrowia oceniało 33,1% mieszkańców miast oraz 29,5% mieszkańców wsi (Wyszkowska, Gabińska, Romańska, 2024, s. 51).

W 2023 r. na długotrwałe problemy zdrowotne lub choroby przewlekłe trwające przez sześć miesięcy lub dłużej (albo przewidywane, że będą tyle trwały) uskarżało się blisko 35,9% osób w wieku 16 lat i więcej. Wśród seniorów na tego rodzaju dolegliwości wskazało aż 63,2%, czyli prawie dwukrotnie więcej. Kobiety częściej niż mężczyźni sygnalizowały tego typu problemy (odpowiednio 64,9% i 60,6%). Natomiast biorąc pod uwagę miejsce zamieszkania osób starszych, można stwierdzić, że częściej takie problemy wskazywali mieszkańcy miast (63,9%) niż wsi (61,9%).

Ograniczoną zdolność wykonywania czynności z powodu problemów zdrowotnych, trwającą co najmniej ostatnie sześć miesięcy, miała w 2023 r. ponad jedna czwarta mieszkańców Polski w wieku 16 lat i więcej. Wśród osób starszych odsetek ten był prawie dwukrotnie wyższy i wyniósł 45,1%. W 2023 r. poważnie ograniczona zdolność wykonywania czynności dotyczyła 13,6% seniorów, natomiast ograniczona, ale niezbyt poważnie – 31,5% (Wyszkowska, Gabińska, Romańska, 2024, s. 51). Odsetek osób z ograniczeniami wzrasta wraz z wiekiem. W grupie 80 lat lub więcej ponad połowa populacji (53,9%) posiadała takie ograniczenia (*Ochrona zdrowia w gospodarstwach domowych w 2023 r.*, 2024, s. 3).

U osób z niepełnosprawnością częściej występują długotrwałe problemy zdrowotne czy choroby przewlekłe, przeważnie też muszą korzystać one z pomocy medycznej. Osoby starsze znacznie częściej, niż młodsze, sygnalizują obecność chorób przewlekłych. Niemal 70% pięćdziesięciolatków zgłaszało wystąpienie takich problemów, wśród sześćdziesięciolatków odsetek ten wyniósł 82%,

a w grupie osób najstarszych – niemal 96%. Kobiety relatywnie częściej niż mężczyźni wskazywały na długotrwałe problemy zdrowotne (odpowiednio 53% i 45%). Wraz z wiekiem pogłębiały się problemy z kręgosłupem, a także wysokim ciśnieniem krwi. Wśród osób w wieku co najmniej 60 lat najczęściej występowały problemy z nadciśnieniem, w tym przypadku odsetek wskazań wynosił od 50% w grupie wiekowej 60–69 lat do 69% u osób w wieku 80 lat lub starszych. Ponadto co najmniej 1/4 osób w wieku 70 lat lub starszych zapadła na przynajmniej jedną z chorób: cukrzycę lub chorobę wieńcową, a niespełna 1/3 mężczyzn na choroby prostaty (*Stan zdrowia ludności Polski w 2019 r.*, 2021, s. 34).

Częstość korzystania z usług medycznych jest uzależniona zarówno od przyjętego sposobu dbałości o swoje zdrowie, jak i od kondycji zdrowotnej człowieka w przypadku usług o charakterze leczniczym. Osoby mające problemy zdrowotne, stałe i tymczasowe, potrzebują pomocy medycznej, częściej więc korzystają z niej niż ludzie cieszący się dobrym zdrowiem. Dlatego też seniorzy stanowią stosunkowo liczną grupę pacjentów zarówno w placówkach ambulatoryjnej, jak i stacjonarnej opieki zdrowotnej.

Opieka nad niepełnosprawnymi w podeszłym wieku wchodzi w zakres działania opieki długoterminowej. Według definicji OECD jest ona sprawowana nad osobami wymagającymi stałej opieki osób trzecich z powodu przewlekłych schorzeń oraz zmniejszonego stopnia samodzielności i co za tym idzie, mniejszej możliwości samoobsługi (Kujawska, 2015, s. 70).

Rosnący popyt na usługi opieki długoterminowej to trend w każdym starzejącym się społeczeństwie na świecie, jednakże w Polsce należy się spodziewać szczególnie dynamicznego wzrostu. Wpływają na to wskazane wcześniej trendy związane ze starzeniem się społeczeństwa. Dlatego też istotną formą stacjonarnej opieki zdrowotnej, skierowanej w szczególności do osób starszych, jest opieka długoterminowa, która wobec postępującego procesu starzenia się ludności odgrywa coraz istotniejszą rolę. Zakładami opieki długoterminowej są zakłady opiekuńczo-lecznicze oraz pielęgnacyjno-opiekuńcze o profilu ogólnym oraz o profilu psychiatrycznym. W 2023 r. funkcjonowało ich łącznie 624 (*Zdrowie i jego ochrona w 2023 r.*, 2024, s. 34).

Kolejną formą pomocy dla osób starszych są hospicja i oddziały opieki paliatywnej zapewniające interdyscyplinarną opiekę nad pacjentem w schyłkowej fazie jego życia. Świadczenia opieki paliatywnej i hospicyjnej to wszechstronna, całościowa opieka i leczenie objawowe świadczeniobiorców chorujących na nieuleczalne, niepoddające się leczeniu przyczynowemu, postępujące, ograniczające życie choroby. Opieka ta jest ukierunkowana na poprawę jakości życia, ma na celu zapobieganie bólowi i innym objawom somatycznym oraz ich uśmierzanie, łagodzenie cierpień psychicznych, duchowych i socjalnych (Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 29 października 2013 r. w sprawie świadczeń gwarantowanych z zakresu opieki paliatywnej i hospicyjnej).

W 2023 r. opieka hospicyjno-paliatywna była realizowana w 138 hospicjach stacjonarnych oraz na 50 oddziałach paliatywnych i hospicyjnych działających w szpitalach ogólnych. Łącznie dysponowały one 4,8 tys. łóżek. Zakłady opieki hospicyjno-paliatywnej udzieliły pomocy ponad 47,9 tys. pacjentów, przy czym ponad połowa z nich – 56,2% – przebywała w hospicjach stacjonarnych. Pozostali podopieczni skorzystali z oddziałów opieki paliatywnej działających poza strukturą szpitali (18,2% pacjentów) lub z oddziałów funkcjonujących w ramach szpitali ogólnych (25,6% ogółu korzystających z tej formy opieki). Analiza działalności placówek opieki hospicyjno-paliatywnej w latach 2019–2023, czyli w okresie sprzed i po pandemii COVID-19, wskazuje na powiększanie się zarówno bazy łóżkowej, jak i liczby pacjentów korzystających z tej formy opieki (*Zdrowie i jego ochrona w 2023 r.*, 2024, s. 79). W kolejnych latach ich liczba będzie z pewnością rosła.

W czynnościach opiekuńczych nad osobami starszymi zasadniczą rolę spełnia jednak podstawowa opieka zdrowotna. Lekarz pierwszego kontaktu, znając pacjentów oraz warunki ich życia i funkcjonowania, ma możliwość właściwego pokierowania opieką nad nimi, która z kolei powinna mieć charakter czynny. Lekarz POZ powinien przeprowadzać okresowe badania kontrolno-profilaktyczne pacjentów w starszym wieku oraz współpracować ze specjalistycznymi placówkami geriatrycznymi. W 2023 r. przeciętna liczba porad udzielonych w ambulatoryjnej opiece zdrowotnej w przeliczeniu na jednego mieszkańca wyniosła 9,2 porady. Pacjenci w wieku 65 lat i więcej korzystali z porad zdecydowanie częściej niż osoby młodsze. W 2023 r. starsi ludzie skorzystali średnio z 14,6 porady, tj. prawie z dwukrotnie większej liczby porad niż osoby w grupie wieku 0–64 lata. W strukturze porad udzielonych osobom w wieku 65 lat i więcej dominowały te z zakresu podstawowej opieki zdrowotnej. W grudniu 2023 r. w Polsce działało 195 poradni geriatrycznych, tj. o 31 więcej niż rok wcześniej. Najwięcej z nich zlokalizowanych było w województwie śląskim – 40. Według danych Narodowego Funduszu Zdrowia w podstawowej opiece zdrowotnej lekarze udzielili osobom w wieku 65 lat i więcej 63,4 mln porad, tj. ponad jedną trzecią ogólnej liczby porad tego rodzaju. W opiece specjalistycznej odnotowano 39,7 mln porad udzielonych osobom we wskazanym wieku, tj. 30,3% wszystkich porad specjalistycznych. W 2023 r. w poradniach geriatrycznych udzielono łącznie 85,5 tys. porad lekarskich, w tym kobietom – 60,5 tys. (70,7%) (Wyszkowska, Gabińska, Romańska, 2024, s. 46–47).

Z kolei analiza pacjentów korzystających z usług szpitalnych z uwzględnieniem wieku wykazała, że osoby starsze zdecydowanie częściej i dłużej podlegają hospitalizacji. W opiece stacjonarnej oddziałami szpitalnymi zapewniającymi kompleksową opiekę medyczną i usługi pielęgniarstwa starszym pacjentom są te o charakterze geriatrycznym. W 2023 r. liczba tych oddziałów wyniosła 62 i dysponowały one 1225 łózkami, na których w ciągu roku leczono 31,4 tys. osób. Jeśli chodzi o dorosłych, liczba hospitalizacji wzrasta wraz z wiekiem i w starszych grupach wiekowych jest większa wśród mężczyzn niż kobiet (Wyszkowska, Gabińska,

Romańska, 2024, s. 48–49). Wśród mężczyzn w wieku 70 lub więcej lat w 2023 r. 18,2% przebywało w szpitalu lub innym zakładzie opieki stacjonarnej. Jeżeli chodzi o kobiety, w analogicznej grupie wieku, odsetek był niższy i wyniósł 13,5%.

Lecznictwo uzdrowiskowe stanowi istotną część systemu ochrony zdrowia przeznaczoną dla seniorów. Prowadzone jest w zakładach lecznictwa uzdrowiskowego zlokalizowanych w kurortach, czyli na terenach o szczególnych walorach geologiczno-klimatycznych, wydzielonych w celu wykorzystania i ochrony znajdujących się tam naturalnych surowców leczniczych. W 2023 r. odnotowano 495,6 tys. kuracjuszy lecznictwa uzdrowiskowego w wieku 65 lat i więcej, którzy stanowili 54,8% ogółu korzystających z tego typu kuracji. Polscy kuracjusze w wieku 65 lat lub więcej (471,2 tys. osób) stanowili 6,3% mieszkańców kraju w tym wieku, natomiast osoby młodsze, poniżej 65. roku życia (392,4 tys. osób) – 1,3% ogółu ludności w tym wieku (*Zdrowie i jego ochrona w 2023 r.*, 2024, s. 92). Najwięcej pacjentów w wieku 65 lat i więcej korzystało z lecznictwa uzdrowiskowego w województwie kujawsko-pomorskim – 24,3% oraz zachodniopomorskim – 23,1% ogólnej ich liczby, najmniej zaś w województwie łódzkim – 0,2%. W 2023 r. 65,4% kuracjuszy w wieku 65 lat i więcej otrzymało finansowanie lub dofinansowanie NFZ, a 32,4% osób samodzielnie opłacało swoje leczenie. Pozostałe 2,2% seniorów skorzystało z finansowania lub dofinansowania pobytu przez ZUS, KRUS, PFRON lub inne instytucje (Wyszkowska, Gabińska, Romańska, 2024, s. 50). Wydatki tych instytucji będą systematycznie rosły wraz ze starzeniem się populacji.

Znaczną część wydatków na opiekę zdrowotną stanowią wydatki ponoszone na rzecz pacjentów w wieku 60 lat i więcej. Analizując refundację kosztów leczenia szpitalnego osób starszych, należy zauważyć, że wśród nich dominowały świadczenia skierowane do pacjentów w wieku 70–74 lata, których udział w 2023 r. wyniósł 24,1%. Najwyższe wydatki NFZ na refundację leczenia szpitalnego osób w wieku 60 lat i więcej były ponoszone na leczenie w oddziałach kardiologicznych i chorób wewnętrznych. Stanowiły one odpowiednio 77,9% i 79,6% ogólnej kwoty refundacji świadczeń na tych oddziałach, a w odniesieniu do ogólnej wartości refundacji leczenia szpitalnego seniorów – 13,5% i 10,1%. Wartość refundacji leczenia szpitalnego osób starszych na oddziale geriatrycznym ukształtowała się na poziomie 260,1 mln zł, co stanowiło 0,6% ogólnej kwoty refundacji leczenia szpitalnego osób w wieku senioralnym (Wyszkowska, Gabińska, Romańska, 2024, s. 54).

Konsekwencje starzenia się społeczeństwa dla systemu ochrony zdrowia są wieloaspektowe i będą miały istotny wpływ na jego funkcjonowanie. Najważniejsze to z pewnością:

- wzrost zapotrzebowania na świadczenia zdrowotne,
- wydłużenie kolejek i ograniczony dostęp do specjalistów,
- rosnące koszty funkcjonowania systemu ochrony zdrowia,

- potrzeba rozwoju opieki długoterminowej i paliatywnej,
- większy nacisk na profilaktykę i opiekę środowiskową,
- potrzeba wprowadzenia nowych form finansowania.

Jak wykazano, osoby starsze to znaczna grupa konsumentów świadczeń zdrowotnych. Z perspektywy zmian demograficznych i starzenia się społeczeństwa ich liczba będzie systematycznie rosła. Ponadto wskazane występujące ograniczenia zdrowotne wpływają również na możliwość prowadzenia własnego gospodarstwa domowego. Nie pozwalają one często osobom starszym przede wszystkim na wykonywanie okazjonalnie cięższych prac domowych, ale także robienie zakupów, przygotowywanie posiłków czy zajmowanie się sprawami administracyjno-finansowymi. Dlatego też coraz większe znaczenie będzie miało dla nich korzystanie z usług pomocy społecznej.

SYSTEM POMOCY SPOŁECZNEJ WOBEC OSÓB STARSZYCH

System pomocy społecznej oferuje szereg różnorodnych form wsparcia, dedykowanych osobom, które z powodu wieku, choroby lub niepełnosprawności wymagają opieki w codziennym życiu. Jeżeli chodzi o wsparcie dla osób starszych, jest ono skierowane szczególnie do ludzi samotnych, w gorszej sytuacji finansowej, ale również do tych, którzy z różnych przyczyn nie mogą liczyć na wsparcie najbliższych. Pomoc ta może być udzielana w miejscu zamieszkania, podczas dziennego pobytu w ośrodkach wsparcia albo pobytu w placówce całodobowej (*Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za 2023 r.*, 2024, s. 15). Jeżeli wymaga tego indywidualna sytuacja, ludziom samotnym, którzy z powodu wieku, choroby lub innych przyczyn potrzebują pomocy innych, a są jej pozbawieni, przysługuje pomoc w formie usług opiekuńczych lub specjalistycznych usług opiekuńczych. Usługi opiekuńcze obejmują pomoc w zaspokajaniu codziennych potrzeb życiowych, opiekę higieniczną, zaleconą przez lekarza pielęgnację oraz w miarę możliwości zapewnienie kontaktów z otoczeniem (Ustawa z dnia 12 marca 2024 r. o pomocy społecznej, art. 50). Usługi świadczone są w mieszkaniu osoby, która potrzebuje wsparcia, i dotyczą pomocy w codziennych zajęciach, takich jak zakupy, sprzątanie, gotowanie, mycie, ubieranie, podawanie lekarstw, ślanie łóżka, karmienie, zapobieganie odleżynom i odparzeniom. Osobom, które ze względu na wiek, chorobę lub niepełnosprawność wymagają częściowej opieki i pomocy w zaspokajaniu niezbędnych potrzeb życiowych, mogą być przyznane usługi opiekuńcze, specjalistyczne usługi opiekuńcze lub posiłek, świadczone w ośrodku wsparcia.

Dla osób starszych szczególne znaczenie mają specjalistyczne usługi opiekuńcze, które obejmują: fachowe formy pielęgnacji, rehabilitację fizyczną i terapię. Są one dostosowane do rodzaju schorzenia lub niepełnosprawności i są świadczone przez specjalistów: pielęgniarki, rehabilitantów, terapeutów, psycho-

logów. Ośrodek pomocy społecznej, przyznając usługi opiekuńcze, ustala ich zakres, okres i miejsce świadczenia. Praca socjalna z ludźmi starszymi powinna być oparta o tzw. system nieformalny lub naturalny (jak np. rodzina, opiekunowie, przyjaciele, sąsiedzi), układy formalne, czyli specjalistyczną pomoc, oraz systemy społeczne. Obejmuje ona ocenę potrzeb i zapotrzebowania na pracę socjalną z jednostką i rodziną, poradnictwo i terapię, działania nastawione na radzenie sobie ze stresem, rzecznictwo indywidualne i grupowe, pracę z grupą i społecznością lokalną. Należy podkreślić, że praca socjalna z ludźmi starszymi opiera się głównie na stworzeniu optymalnych warunków do ich pełnego rozwoju. Do szczegółowych celów zalicza się utrzymanie samodzielności życiowej lub usamodzielnienie seniorów, zachowanie ich aktywności, przygotowanie do starości jako fazy życia, zapobieganie osamotnieniu i izolacji społecznej oraz marginalizacji i wykluczeniu, integrację społeczną oraz zapewnienie im korzystnego środowiska życia (dopasowanego do ich potrzeb) (Kanos, 2018, s. 212). Ciekawym i korzystnym rozwiązaniem dla osób starszych jest łączenie opieki sąsiedzkiej i asystenckiej z działaniami o charakterze aktywności społecznej. Pomoc asystentów i sąsiadów wykorzystywana jest bowiem nie tylko w celu zaspokojenia podstawowych (w zakresie obsługi osobistej) i instrumentalnych (w gospodarstwie domowym) czynności dnia codziennego, ale również umożliwia uczestniczenie w innych działaniach projektowych o charakterze kulturalnym i społecznym (Sowa-Kofta, 2023, s. 216).

Usługi opiekuńcze świadczone w miejscu zamieszkania przysługują osobie, która jest samotna i z powodu wieku, choroby lub innych przyczyn wymaga pomocy innych, a jest jej pozbawiona. Mogą być przyznane również jednostce, która potrzebuje wsparcia otoczenia, a rodzina, a także niezamieszkujący wspólnie małżonek, wstępni, zstępni nie mogą takiej pomocy zapewnić. Usługi opiekuńcze obejmują wsparcie w zaspokajaniu codziennych potrzeb życiowych, opiekę higieniczną, zaleconą przez lekarza pielęgnację oraz w miarę możliwości utrzymanie kontaktów z otoczeniem. W szczególnie uzasadnionych przypadkach, zwłaszcza gdy doszło do nagłego pogorszenia stanu zdrowia lub gdy objęcie osób usługami opiekuńczymi wynika z konieczności zapewnienia im odpowiedniej opieki, usługi te mogą być przyznane w trybie pilnym. W 2023 r. 109 079 osób w wieku senioralnym skorzystało z usług opiekuńczych (*Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za 2023 r.*, 2024, s. 15). Od 2023 r. wprowadzono również usługi opiekuńcze w miejscu zamieszkania w formie usług sąsiedzkich, które obejmują pomoc w zaspokajaniu podstawowych potrzeb życiowych, podstawową opiekę higieniczno-pielęgnacyjną. Od listopada do grudnia 2023 r. z tej formy usług skorzystały 124 osoby.

Ponadto osobom, które ze względu na wiek, chorobę lub niepełnosprawność wymagają częściowej opieki i pomocy w realizacji niezbędnych potrzeb życiowych, mogą być przyznane usługi opiekuńcze, specjalistyczne usługi opiekuńcze

lub posiłek, świadczone w ośrodku wsparcia. W ramach działalności ośrodków wsparcia poprzez prowadzenie treningów indywidualnych i grupowych świadczone są różnego rodzaju usługi (całodzienny pobyt, posiłki, podstawowe świadczenia opiekuńcze, rekreacyjno-kulturalne, edukacyjne, rehabilitacyjne) dostosowane do specyficznych potrzeb osób korzystających z tej formy pomocy. Według sprawozdania MRiPS-06 za 2023 r. liczba ośrodków wsparcia wynosiła 2633, liczba miejsc w tych jednostkach – 89 181, a liczba osób korzystających – 111 128, w tym 868 środowiskowych domów samopomocy z liczbą miejsc 33 690, z których skorzystało 37 216 osób (*Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za 2023 r.*, 2024, s. 16).

Natomiast w razie niemożności zapewnienia usług opiekuńczych w miejscu zamieszkania przez rodzinę i gminę osoba wymagająca opieki całodobowej może ubiegać się o skierowanie do domu pomocy społecznej. W 2023 r. funkcjonowały 904 takie ośrodki oraz 652 placówki zapewniające całodobową opiekę osobom niepełnosprawnym, przewlekle chorym lub osobom w podeszłym wieku. W końcu 2023 r. w zakładach stacjonarnych pomocy społecznej przebywało blisko 121,9 tys. osób, w tym w wieku 60 lat i więcej – 82,9 tys., co stanowiło 68,0% ogólnej liczby mieszkańców tych placówek. W stosunku do roku poprzedniego odsetek osób starszych wśród mieszkańców stacjonarnych zakładów pomocy społecznej zwiększył się o 0,6 p. proc (Wyszkowska, Gabińska, Romańska, 2024, s. 60).

Istnieje również możliwość wsparcia całodobowego osób starszych w małych i kameralnych podmiotach, jakimi są rodzinne domy pomocy. Stanowią one formę usług opiekuńczych i bytowych świadczonych całodobowo przez osobę fizyczną lub podmiot uprawniony dla nie mniej niż trzech i nie więcej niż ośmiu zamieszkujących wspólnie podopiecznych wymagających z powodu wieku lub niepełnosprawności wsparcia w tej formie. Rodzinne domy pomocy mogą stanowić alternatywę dla domów pomocy społecznej jako forma wsparcia osób w podeszłym wieku. Według sprawozdania MRiPS-06 za 2023 r. liczba rodzinnych domów pomocy wynosiła 59, z liczbą miejsc 435 i liczbą osób korzystających 396 (*Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za 2023 r.*, 2024, s. 18).

Trzeba pamiętać, by osoby starsze mogły uzyskiwać w pierwszej kolejności pomoc środowiskową, dopiero gdy staje się to niemożliwe, należy zapewnić pomoc instytucjonalną. Popyt zarówno na jedno, jak i drugie usługi będzie systematycznie rósł. Konsekwencje starzenia się społeczeństwa dla systemu pomocy społecznej również będą znaczące i wymuszą zmiany tak organizacyjne, jak i finansowe. Można tu wskazać:

- wzrost zapotrzebowania na usługi opiekuńcze i wsparcie środowiskowe,
- niedobór pracowników socjalnych oraz opiekunów,
- rosnące wydatki samorządów,
- wzrost znaczenia domów pomocy społecznej oraz innych form opieki instytucjonalnej,

- zwiększenie się liczby osób zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym,
- większy nacisk na aktywizację seniorów.

PODSUMOWANIE

Starość, starzenie się nie jest chorobą, lecz naturalnym etapem w życiu człowieka, który może dożyć wieku podeszłego, starczego i sędziwego. Starzenie to postępujące wraz z wiekiem zmiany społeczne i biologiczne; osłabienie sił, odporności, zmiany na gorsze w kondycji zdrowotnej, utrata sprawności fizycznej i umysłowej, które może być traktowane jako pogorszenie zdrowia. Proces starzenia się nie wymaga leczenia, lecz odpowiedniej opieki (Hryniewicz, 2022, s. 52). Dynamika zmian demograficznych niesie ze sobą konsekwencje dla systemów ochrony zdrowia i pomocy społecznej. W tym drugim przypadku jest to dodatkowo związane z rosnącą liczbą gospodarstw domowych jednoosobowych. Konieczne wydaje się więc zwiększanie wydatków na ochronę zdrowia i pomoc społeczną. Warto rozważyć wprowadzenie obowiązkowego ubezpieczenia pielęgnacyjnego oraz zwiększyć wsparcie samorządów w zakresie finansowania usług opiekuńczych. Nacisk powinien być położony na diagnostykę, gdyż wiele chorób wykrytych we wczesnych stadiach jest tańszych w leczeniu oraz wydłuża dalsze trwanie życia w dobrym zdrowiu. To z kolei przekłada się na rzadsze korzystanie z świadczeń zdrowotnych i opiekuńczych.

Oprócz tego ważne są działania informacyjne i edukacyjne skierowane do osób w wieku produkcyjnym na temat zdrowego starzenia się. Poza tym wszystkim jednak trzeba myśleć o kompleksowych rozwiązaniach tych kwestii, które w najbliższych latach będą się nasilać. Warto zatem rozważyć tworzenie lokalnych centrów usług dla seniorów (opieka zdrowotna + pomoc społeczna + aktywizacja). Istotna jest również lepsza koordynacja działań między ochroną zdrowia, pomocą społeczną, organizacjami pozarządowymi i rodziną.

BIBLIOGRAFIA

- Cierniak-Piotrowska, M., Dąbrowska, A., Kowalik, M., Potocka, M., Stelmach, E., Waśkiewicz, K. (2024). *Sytuacja demograficzna Polski do 2023 r.* Warszawa: ZWS GUS.
- Cierniak-Piotrowska, M., Dąbrowska, A., Stelmach, E. (2024). *Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2024 r.* Warszawa: ZWS GUS.
- Hryniewicz, H. (2022). Niesamodzielna starość jako nowe ryzyko socjalne. W: J. Hryniewicz, M. Halicka (red.), *Niesamodzielna starość* (s. 46–70). Warszawa: ZWS.
- Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za 2023 r.* (2024). Warszawa: Minister ds. Polityki Senioralnej.
- Kamińska-Gawryluk, E. (2022). Osoby starsze w ujęciu statystycznym i terytorialnym. W: J. Hryniewicz, M. Halicka (red.), *Niesamodzielna starość* (s. 9–23). Warszawa: ZWS.

- Kanios, A. (2018). Praca socjalna z osobami starszymi i opieka geriatryczna jako wyzwanie współczesności. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, 31(1), 209–218. DOI: 10.17951/j.2018.31.1.209-218.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. nr 78, poz. 483).
- Kujawska, J. (2015). Organizacja i zarządzanie opieką nad osobami starszymi. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego*, 885, *Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia*, 74(1), 709–722. DOI: 10.18276/frfu.2015.74/1-62.
- Miszcza, M. (2015). Starość i starzenie się społeczeństw – przyczyny, uwarunkowania oraz prognozy na przyszłość. *Edukacja Etyczna*, 9, 5–16.
- Ochrona zdrowia w gospodarstwach domowych w 2023 r. Wyniki wstępne.* (2024). Warszawa: ZWS GUS.
- Potyra, M., Góral-Radziszewska, K., Waśkiewicz, K., Gawińska-Družba, E. (2023). *Prognoza ludności na lata 2023–2060*. Warszawa: ZWS GUS.
- Prognoza ludności rezydującej dla Polski na lata 2023–2060.* (2023). Warszawa: ZWS GUS.
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 29 października 2013 r. w sprawie świadczeń gwarantowanych z zakresu opieki paliatywnej i hospicyjnej (Dz.U. z 2022 r., poz. 262).
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 27 grudnia 2022 r. w sprawie określenia priorytetowych dziedzin medycyny (Dz.U. z 2024 r., poz. 791).
- Sowa-Kofta, E. (2023). Rozwój usług pomocy i wsparcia dla seniorów oraz opiekunów osób niesamodzielnych. W: E. Bojanowska, R. Czekalski (red.), *Pandemia a seniorzy. Wyzwania – działania – rozwiązania* (s. 197–216). Warszawa: WKS.W.
- Stan zdrowia ludności Polski w 2019 r.* (2021). Warszawa: ZWS GUS.
- Ustawa z dnia 12 marca 2024 r. o pomocy społecznej (Dz.U. z 2024 r., poz. 1283).
- Wyszkowska, D., Gabińska, M., Romańska, S. (2024). *Sytuacja osób starszych w Polsce w 2023 r.* Warszawa, Białystok: ZWS GUS.
- Zdrowie i jego ochrona w 2023 r.* (2024). Warszawa: ZWS GUS.

*dr Ewa Baran*¹

Katedra Polityki Gospodarczej
Uniwersytet Rzeszowski

*dr Ewa Kubejko-Polańska*²

Katedra Polityki Gospodarczej
Uniwersytet Rzeszowski

*dr Jadwiga Pawłowska-Mielech*³

Katedra Finansów i Rachunkowości
Uniwersytet Rzeszowski

Potrzeby seniorów na tle zmian sytuacji demograficznej gmin wiejskich Podkarpacia⁴

Abstrakt

Starzenie się społeczeństwa i świadomość potrzeby aktywizacji osób starszych skłaniają do intensyfikacji działań na rzecz poprawy ich jakości życia, szczególnie na obszarach wiejskich, które wymagają dostosowanej lokalnej polityki senioralnej. Procesy demograficzne i rosnące niezadowolenie seniorów uczyniły ich istotnym podmiotem polityki społecznej na różnych szczeblach. Celem artykułu była identyfikacja potrzeb seniorów zamieszkujących obszary wiejskie Podkarpacia oraz wskazanie przemian demograficznych na tym obszarze jako istotnego uwarunkowania planowania działań odpowiadających na aktualne wyzwania w obszarze lokalnej polityki senioralnej. Dla zrealizowania założonego celu badawczego sformułowano następujące hipotezy badawcze: 1) seniorzy zamieszkujący obszary wiejskie województwa podkarpackiego dostrzegają słaby rozwój gospodarczy gmin, a wraz z wiekiem ich opinie w tym zakresie stają się coraz bardziej krytyczne; 2) seniorzy zgłaszają deficyty w obszarze zaspokojenia zróżnicowanych potrzeb, a zmienność ich poglądów determinowana jest płcią, wiekiem, wykształceniem i sytuacją materialną.

W badaniu potrzeb seniorów w gminach wiejskich w województwie podkarpackim, wykorzystano technikę ankiety papierowej (PAPI). Posłużono się specjalnie przygotowanym narzędziem, tj. kwestionariuszem ankiety, który składał się z dwóch części. Pierwszą część stanowiły pytania opi-

¹ Dane kontaktowe: e-mail: ebaran@ur.edu.pl. ORCID: 0000-0002-0105-6183.

² Dane kontaktowe: e-mail: ekubejko@ur.edu.pl. ORCID: 0000-0002-8271-153X.

³ Dane kontaktowe: e-mail: jpawlowska@ur.edu.pl. ORCID: 0000-0002-6936-7850.

⁴ Źródło finansowania: środki na działalność naukową.

sujące respondentów. Druga część zawierała pytania dotyczące lokalnych warunków i potrzeb seniorów mieszkających na obszarach wiejskich.

Analiza odpowiedzi respondentów wykazała, że osoby starsze przeciętnie oceniają rozwój gmin, a ich opinie pogarszają się wraz z wiekiem. Wysoko natomiast oceniają obsługę administracyjną, lecz wskazują w największym stopniu na deficyty w zakresie ochrony zdrowia i opieki społecznej. Młodszy seniorzy podkreślają potrzebę rozwoju oferty rekreacyjnej, natomiast kobiety zwracają uwagę na znaczenie integracji międzypokoleniowej. Obserwuje się również spadek zainteresowania seniorów aktywnością publiczną i społeczną.

Słowa kluczowe: polityka senioralna, rozwój lokalny, obszary wiejskie, demografia, starzenie się społeczeństwa.

The needs of seniors in the context of changing demographic situation in rural areas of Podkarpacie

Abstract

The ageing of society and the growing awareness of the need to activate older people encourage the intensification of activities aimed at improving their quality of life, especially in rural areas, which require adapted local senior policy. Demographic processes and the growing dissatisfaction of seniors have made them an important subject of social policy at various levels. The aim of this article was to identify the needs of seniors living in rural areas of the Podkarpacie Voivodeship and to highlight demographic changes in this area as a significant determinant of planning actions to address current challenges in local senior policy. To achieve the research objective, the following research hypotheses were formulated: 1. Seniors living in rural areas of the Podkarpacie Voivodeship perceive the poor economic development of municipalities, and with age, their opinions in this regard become increasingly critical; 2. Seniors report deficits in meeting diverse needs, and the variability of their views is determined by gender, age, education, and financial situation.

In the study of the needs of seniors in rural communes in the Podkarpackie Province, the paper survey technique (PAPI) was used. A specially prepared tool was used, i.e. a survey questionnaire, which consisted of two parts. The first part consisted of questions describing the respondents. The second part contained questions regarding local conditions and the needs of seniors living in rural areas.

Analyses of the respondents' responses showed that older people have an average assessment of the development of communes, and their opinions deteriorate with age. Seniors highly evaluate administrative services, but most of all indicate deficits in the area of health care and social care. Younger seniors emphasize the need to develop recreational opportunities, while women draw attention to the importance of intergenerational integration. A decline in seniors' interest in public and social activity is also observed.

Keywords: senior policy, local development, rural areas, demography, population ageing.

JEL: J180, R110, R500.

WPROWADZENIE

Intensyfikacja działań na rzecz poprawy jakości życia osób starszych wynika w głównej mierze z powszechnie występującego zjawiska starzenia się społeczeństwa.

czeństwa. Nie bez znaczenia jest również stale wzrastająca świadomość potrzeby włączania osób starszych w procesy rozwoju społeczno-gospodarczego jednostek terytorialnych. Obszary wiejskie stanowią szczególne wyzwanie w kwestii kształtowania lokalnej polityki senioralnej z uwagi na specyfikę i różnorodność uwarunkowań funkcjonowania ich społeczności. Wiek XXI staje się czasem działań na rzecz starzejącego się społeczeństwa, aktywizacji osób starszych, angażowania ich w różne formy działań o charakterze społecznym i obywatelskim (Pikuła, 2021, s. 127).

Procesy demograficzne i rosnące niezadowolenie osób starszych z ich sytuacji spowodowały, że seniorzy stali się przedmiotem polityki społecznej na szczeblu międzynarodowym, regionalnym, krajowym i lokalnym (Wieczorkowska, 2020, s. 126). Starzenie się społeczeństwa jako zjawisko o skutkach społeczno-gospodarczych jest obszarem analiz w ramach wielu dyscyplin nauki. Przygotowane raporty (*Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za 2022 r.*, 2023; *Jakość życia osób starszych w Polsce*, 2020; *Sytuacja osób starszych w Polsce w 2022 r.*, 2023) stanowią podstawę monitoringu zmieniającej się sytuacji osób starszych dla realizacji strategii, projektów i różnych działań likwidujących problemy tej grupy społecznej.

Interdyscyplinarny charakter tego obszaru badań determinuje konieczność analizy na przykład wpływu starzenia się społeczeństwa na zmiany popytu konsumencyjnego w różnych sektorach gospodarki (Iparraguirre, 2019), uwarunkowań wykluczenia cyfrowego w starzejącym się społeczeństwie (Adamczyk, Betlej, 2021) czy też edukacji, pracy i wolontariatu osób starszych, który jest bardzo ważnym aspektem aktywnego starzenia się (Morrow-Howell, 2010; Słabiak 2023, s. 138; Pikuła, 2021, s. 132–133; Wieczorkowska, 2020, Raport..., 2024). Ważnym obszarem badawczym jest również kwestia problemów, wyzwań i zakresu działań jednostek samorządu terytorialnego oraz sposobu, w jaki lokalne władze mogą wykorzystać potencjał srebrnej gospodarki (Maj-Waśniowska, Jedynek, 2020, s. 19).

W dyskusjach nad realizacją polityki senioralnej Ł. Jurek podkreśla potrzebę jej doskonalenia, dostrzegając problem ograniczenia działań publicznych w głównej mierze do zabezpieczenia socjalnego (świadczeń pieniężnych, opieki zdrowotnej, usług opiekuńczych), które kształtuje poziom życia osób starszych. Współcześnie od polityki społecznej oczekuje się, że wyjdzie ona poza ten wąski krąg i obejmie nowe dziedziny, takie jak: aktywizacja, integracja, edukacja, rozrywka, kultura. Autor podkreśla, iż chodzi o stworzenie takich warunków, by ludzie starzy „wyszli z cienia”, by mogli stać się aktywnymi i zaangażowanymi podmiotami życia społecznego. Celem polityki społecznej powinno być zatem kreowanie nie tylko poziomu, ale również jakości życia seniorów (2015, s. 44).

W Polsce pierwszym dokumentem, który szeroko podejmował problematykę osób starszych, były *Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej w Polsce na lata 2014–2020*, gdzie w sposób holistyczny wskazywano obszary wymagające podjęcia konkretnych działań w celu podniesienia jakości życia najstarszych mieszkańców (Uchwała nr 238 RM..., 2013). Następnie powstał nowy akt prawny, który określił

działalność polityki senioralnej w Polsce do 2030 r., o nazwie *Polityka społeczna wobec osób starszych do 2030* (Uchwała nr 161 RM..., 2018; *Polityka społeczna...*, 2018). Zawarta w tym dokumencie definicja polityki senioralnej wskazuje na „celowe, długofalowe i systemowe oddziaływanie państwa oraz innych podmiotów publicznych i niepublicznych na kształtowanie warunków prawnych, ekonomicznych oraz społecznych w celu tworzenia osobom starszym korzystnej dla nich sytuacji życiowej, dostosowanej do zmieniających się wraz z wiekiem potrzeb społecznych, ekonomicznych oraz opieki i ochrony zdrowia w każdym okresie życia osoby w starszym wieku” (*Polityka społeczna...*, 2018, s. 5). Zwraca się uwagę na fakt, że w założeniach polityki senioralnej do roku 2030 wprowadzono podział działań na te skierowane do ogółu seniorów oraz na te wobec niesamodzielnych osób starszych. Podział ten jasno wskazuje, iż stan zdrowia i stopień samodzielności determinują odczuwany dobrostan, jakość życia oraz potrzeby (Słabiak, 2023, s. 98).

Województwo podkarpackie wyróżnia się na tle kraju odmiennością procesów demograficznych, charakteryzowanych m.in. przez wyższe i rosnące wskaźniki udziału ludności wiejskiej i przeciętne dalsze trwanie życia osób w wieku 65+. Wobec powszechnych procesów starzenia się powstają pytania o kondycję tej części społeczeństwa i jej perspektywę w kontekście potrzeby podejmowania działań wpisujących się w realizację polityki senioralnej – szczególnie wspierającej aktywność seniorów. Dlatego też w 2023 r. podjęto badania, których celem było rozpoznanie lokalnych warunków i potrzeb seniorów mieszkających na obszarach wiejskich Podkarpacia.

Celem niniejszego artykułu jest identyfikacja potrzeb seniorów zamieszkujących obszary wiejskie Podkarpacia oraz wskazanie przemian demograficznych na tym obszarze jako istotnego uwarunkowania planowania działań odpowiadających na aktualne wyzwania w obszarze lokalnej polityki senioralnej. Dla zrealizowania założonego celu badawczego sformułowano następujące hipotezy badawcze: 1) seniorzy zamieszkujący obszary wiejskie województwa podkarpackiego dostrzegają słaby rozwój gospodarczy gmin, a wraz z wiekiem ich opinie w tym zakresie stają się coraz bardziej krytyczne; 2) seniorzy zgłaszają deficyty w obszarze zaspokojenia zróżnicowanych potrzeb, a zmienność ich poglądów determinowana jest płcią, wiekiem, wykształceniem i sytuacją materialną.

METODYKA I ZAKRES BADAŃ

W badaniu potrzeb seniorów w gminach wiejskich w województwie podkarpackim wykorzystano powszechną w obszarze metod sondażowych technikę ankiety papierowej (PAPI). Posłużono się specjalnie przygotowanym na potrzebę tego badania narzędziem, tj. kwestionariuszem ankiety, który składał się z dwóch części. Pierwszą część stanowiły pytania opisujące respondentów. Druga – zawierała pytania dotyczące lokalnych warunków i potrzeb seniorów mieszkających na obszarach wiejskich.

W niniejszym opracowaniu omówiono te pytania, które służyły identyfikacji sfery życia społecznego w środowisku lokalnym, gdzie osoby starsze dostrzegają deficyty w stosunku do ich własnych potrzeb oraz oceny sytuacji gminy i aktywności władz lokalnych w zakresie stworzenia dogodnych warunków życia mieszkańców.

Zbiorowość generalną stanowili mieszkańcy obszarów wiejskich województwa podkarpackiego w wieku 60+. Doboru próby dokonano w sposób nielosowy (nieprobabilistyczny) o charakterze celowym, a podstawą doboru była dostępna wiedza na temat istotnych dla badania cech charakteryzujących respondentów, tj. wiek (60–69, 70–79, 80 i więcej), płeć (K, M) i miejsce zamieszkania (gmina wiejska lub obszar wiejski w gminie miejsko-wiejskiej).

Podczas przeprowadzonego, w okresie od 1 marca 2023 r. do 30 kwietnia 2023 r., badania sondażowego wśród mieszkańców obszarów wiejskich województwa podkarpackiego uwzględniono osoby z różnych grup społecznych i środowiskowych. Ostatecznie przyjęta do analizy liczebność próby wyniosła 431, obejmując respondentów z 251 wsi w 133 gminach (tabela 1).

Tabela 1. Charakterystyka respondentów według płci, wieku i wykształcenia

Płeć	Wiek/Wykształcenie	Liczba osób	Odsetek [%]
Kobiety	60–69	101	43
	70–79	95	41
	80 i więcej lat	38	16
	Razem	234	54
Mężczyźni	60–69	83	42
	70–79	73	37
	80 i więcej lat	41	21
	Razem	197	46
Kobiety	gimnazjalne lub niższe	41	18
	zawodowe	106	45
	średnie	63	27
	wyższe	24	10
Mężczyźni	gimnazjalne lub niższe	34	17
	zawodowe	109	55
	średnie	41	21
	wyższe	13	7
Ogółem		431	100

Źródło: opracowanie własne.

Wyniki uzyskane w przeprowadzonym badaniu sondażowym stworzyły bazę informacji pozwalającą na zastosowanie analiz statystycznych. Eksploracja da-

nych miała na celu uchwycenie prawidłowości występujących pomiędzy opiniami i ocenami respondentów a cechami charakteryzującymi zbiorowość próbną, do których zaliczono płeć, wiek, wykształcenie oraz sytuację materialną ankietowanych seniorów.

Dla zobrazowania przemian demograficznych ludności wiejskiej Podkarpacia wykorzystano ogólnodostępne dane Banku Danych Lokalnych GUS prezentowane na tle regionu i kraju dla lat 2019–2023.

STARZENIE SIĘ LUDNOŚCI WIEJSKIEJ PODKARPACIA NA TLE SYTUACJI DEMOGRAFICZNEJ W KRAJU

Proces starzenia się mieszkańców Polski jest zjawiskiem dotyczącym zarówno miasta, jak i obszary wiejskie, a jego nasilenie w obu zbiorowościach zarysowało się w drugiej dekadzie XXI w. Jest on postrzegany jako zjawisko powszechne i nieodwracalne (Wrzochalska, 2024, s. 12). Biorąc pod uwagę prognozy demograficzne dla naszego kraju, należy wnioskować, iż zmiany dokonujące się w grupie osób starszych będą stanowić wyzwanie dla polityki senioralnej. Dane statystyczne GUS dotyczące zmiany liczby ludności w latach 2019–2023 wskazują, że przy ogólnym spadku populacji wzrost liczby seniorów⁵ na poziomie kraju wyniósł 2 p.p. (o ponad 189 tys.), a na Podkarpaciu blisko 5 p.p. (o ponad 23 tys.)⁶. Skutkiem tego są zmiany struktury wieku ludności – szczególnie przyrost udziału osób 60+, w Polsce o 1 p.p. i odpowiednio na Podkarpaciu o 1,8 p.p. przedstawione na rysunku 1.

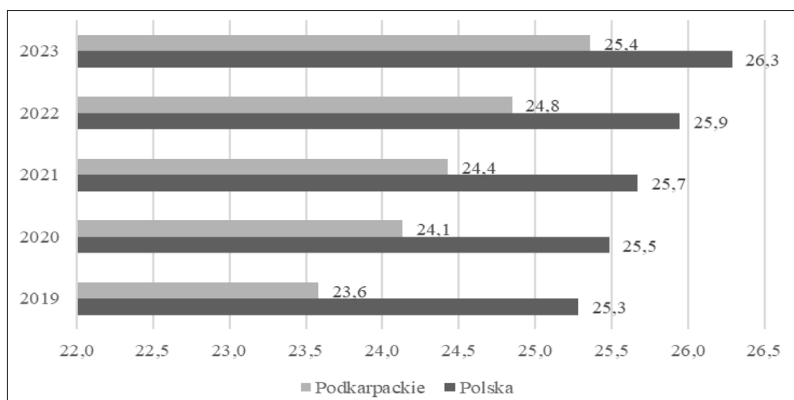
Oznacza to, że korzystniejsza struktura wieku wyróżniająca Podkarpacie na tle kraju we wcześniejszych latach upodabnia region do przeciętnych wartości dla kraju przez przyśpieszenie tempa starzenia się ludności. Taką tendencję zmian potwierdzają szczególnie informacje GUS o stanie ludności wsi. Uwzględniając liczbę ludności w wieku 65 lat i więcej, zauważa się jej wzrost w analizowanych latach (w Polsce o 10,5 p.p., a na Podkarpaciu o 7,5 p.p.).

Pamiętając, że Podkarpacie wyróżnia się w kraju najwyższym wskaźnikiem udziału ludności wiejskiej, zauważa się zbliżone do średnich krajowych udziały osób w wieku poprodukcyjnym w ludności wsi i podobne tempo wzrostu tego udziału (tabela 2).

Znaczenie polityki senioralnej i konieczność podejmowanych działań na rzecz osób starszych będzie wzrastać w przyszłości w związku z wydłużaniem się życia ludności. Sięgając do prognoz demograficznych, należy spodziewać się dalszego wzrostu liczby seniorów w kolejnych dekadach (rysunek 2).

⁵ W Polsce za starszą uznaje się osobę, która ukończyła 60 lat; zob. Ustawa z dnia 11 września 2015 r. o osobach starszych (Dz.U. z 2015 r., poz. 1705).

⁶ W 2019 r. ludności w wieku 60 lat i więcej było w Polsce 9 703 745, a w 2023 r. – 9 893 721, zaś na Podkarpaciu odpowiednio: w 2019 r. – 501 590, a w 2023 r. – 525 356.

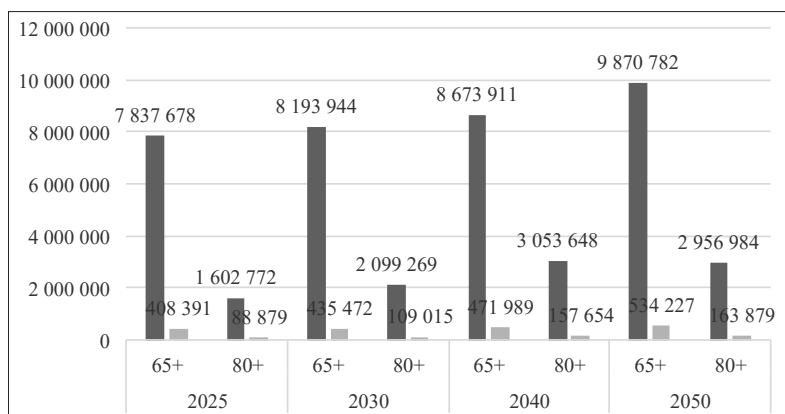
Rysunek 1. Udział osób w wieku 60 lat i więcej w ogólnej liczbie ludności w latach 2019–2023 [%]

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Tabela 2. Ludność w wieku poprodukcyjnym na wsi w Polsce i na Podkarpaciu w latach 2019–2023

Wyszczególnienie	2019	2020	2021	2022	2023
liczba osób [w tys.]					
Polska	2 371 735	2 437 094	2 477 154	2 543 709	2 621 583
Podkarpackie	194 687	197 178	198 727	203 318	209 227
odsetek ludności wsi [%]					
Polska	15,45	15,92	16,21	16,65	17,18
Podkarpackie	15,62	15,98	16,20	16,60	17,11

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Rysunek 2. Prognoza stanu ludności na Podkarpaciu w wieku 65 lat i więcej oraz 80 i więcej w perspektywie do 2050 r. na tle kraju

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Według informacji GUS⁷ w 2023 r. przeciętne dalsze trwanie życia osób w wieku 65 lat, żyjących na wsi w kraju, wynosiło dla mężczyzn 15,7 roku, a dla kobiet 20 lat. Na Podkarpaciu było dłuższe o rok zarówno dla mężczyzn, jak i dla kobiet – wynosiło odpowiednio 16,7 oraz 21 lat. Interesujący jest fakt ogólnego wzrostu tych wskaźników dla ludności wiejskiej względem 2022 r.: ogólnie w kraju o 0,8 roku – dla mężczyzn (z 14,9) i kobiet (z 19,2), natomiast na Podkarpaciu wzrost dla mężczyzn był wyższy i wyniósł 1,2 roku (z 15,5), zaś dla kobiet o 0,9 roku (z 20,1). Przy tendencji spadku ogólnej liczby ludności i wydłużaniu się życia w perspektywie do roku 2050 przewidywany jest wzrost liczebny subpopulacji osób starszych powyżej 65. roku życia. Jednocześnie wzrastać ma także do 2040 r. liczebność najstarszych seniorów – w wieku ponad 80 lat. Szczegółowe dane zestawione na rysunku 2 wskazują, że pomiędzy 2025 a 2050 r. przybędzie w Polsce o 26% osób po 65. roku życia i aż o 84% – w wieku ponad 80 lat. Odpowiednie zmiany dla Podkarpacia mają oznaczać wzrost najstarszych seniorów o 31% i 84%, co stanowi poważne wyzwanie dla realizacji polityki senioralnej w tym regionie. Przemiany związane ze sprostaniem wyzwaniom i możliwościom XXI w., przed którymi stoją obszary wiejskie, dotyczą również poprawy jakości życia ich mieszkańców (Stanny, Komorowski, Rosner, Mróz, 2022, s. 6)⁸, wśród których wzrasta udział osób starszych. Jest to istotne w kontekście obserwowanego w naszym kraju zjawiska upodabniania się aspiracji i potrzeb ludności wiejskiej do potrzeb mieszkańców miast (Wrzochalska, 2024, s. 5).

POTRZEBY SENIORÓW OBSZARÓW WIEJSKICH PODKARPACIA

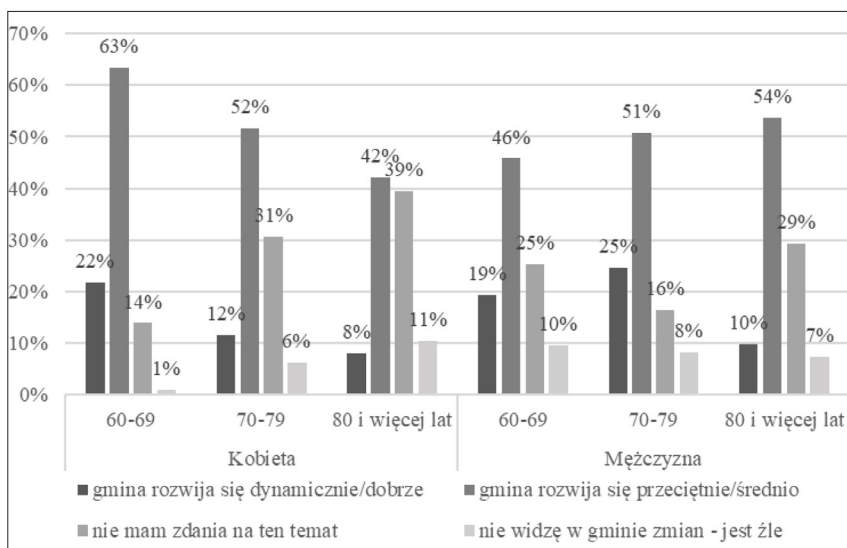
Aktywność osób starszych rozumiana zgodnie z rekomendacjami Światowej Organizacji Zdrowia, która propaguje koncepcję aktywnego starzenia się, oznacza jak najdłuższą samodzielność seniorów w codziennym funkcjonowaniu oraz aktywne uczestnictwo w życiu społecznym i gospodarczym. Brak odpowiedniego przygotowywania środowisk lokalnych oraz brak zapewnienia optymalnych warunków dla osób starszych ogranicza możliwości wychodzenia z domu i spotykania się z innymi ludźmi. W konsekwencji tego seniorzy stają się coraz mniej samodzielni i przedwcześnie uzależniają się od pomocy osób trzecich (Kubejko-Polańska, Szpyrka, 2022, s. 85). W celu przeciwdziałania temu powszechnemu zjawisku niezbędne jest zastosowanie konkretnych rozwiązań w środowiskach lokalnych, w których stan zagospodarowania i wyposażenia w trwałe elementy infrastruktury należy do zadań władz samorządowych.

⁷ Dane Banku Danych Lokalnych GUS, <https://bdl.stat.gov.pl/bdl>.

⁸ „Lepsza polityka wiejska dla lepszego życia” to motyw zasad kształtowania polityki wiejskiej *Principles on Rural Policy* sformułowanych w Paryżu przez OECD w 2019 r.

Analizy poziomu rozwoju gmin, opierające się na społeczno-ekonomicznych i przestrzennych wskaźnikach jakości życia na obszarach wiejskich, mogą się jednak znacznie różnić od tego, jak sytuację w danej gminie postrzegają jej mieszkańcy. Coraz częściej zwraca się uwagę na potrzebę prowadzenia badań sondażowych, dzięki którym można poznać poglądy społeczeństwa (Pasek, 2019, s. 55–56).

W związku z powyższym respondenci z obszarów wiejskich województwa podkarpackiego zostali poproszeni o dokonanie subiektywnej oceny sytuacji gospodarczej gminy, w której mieszkają. Wyniki przeprowadzonych badań różnicuje zarówno płeć, jak i wiek ankietowanych (rysunek 3).

Rysunek 3. Ocena sytuacji gospodarczej gminy z uwzględnieniem płci i wieku respondentów

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

W każdym z analizowanych przedziałów wiekowych, zarówno kobiety, jak i mężczyźni najczęściej wskazywali, że ich zdaniem gmina, w której mieszkają, rozwija się przeciętnie. Odpowiedzi takich udzieliło ponad 63% kobiet w wieku 60–69 lat, 52% w wieku 70–79 lat oraz 42% w wieku powyżej 80. roku życia. W przypadku mężczyzn na przeciętny rozwój gminy wskazywało 46% ankietowanych w wieku 60–69 lat, 51% w wieku 70–79 lat i 54% w wieku powyżej 80 lat. Zauważyć można jednak, iż wraz z wiekiem zdanie respondentów istotnie się zmienia. Opinie te różnicują się również dla poszczególnych płci. Kobiety wraz z wiekiem tracą zainteresowanie sprawami gospodarczymi gminy, co można pośrednio wnioskować z rosnącej liczby wskazań „nie mam zdania”. Odpowiednio do analizowanych przedziałów wiekowych zdanie takie deklaruje 14%, 31% i 39% kobiet. Może to świadczyć o sukcesywnym wycofywaniu się osób starszych z aktywnego życia

społeczno-gospodarczego w swoich miejscowościach, co jest częstym zjawiskiem społecznym. Dla mieszkanki obszarów wiejskich zauważalny jest również spadek opinii pozytywnych, iż gmina rozwija się dynamicznie i dobrze (od 22% wskazań dla osób w wieku 60–69 do 8% dla przedziału wiekowego powyżej 80. roku życia). Koreluje z tym wzrost negatywnych opinii, tj. „nie widzę w gminie zmian, w gminie jest źle”. Zdanie takie ma tylko 1% respondentek w wieku 60–69, natomiast w wieku powyżej 80. roku życia jest to już 11% wszystkich opinii. Zatem ocena kobiet sytuacji gospodarczej gminy wraz z wiekiem spada, przy jednoczesnym wzroście braku zainteresowania tym obszarem życia.

W przypadku mężczyzn pozytywna ocena sytuacji gospodarczej gminy wraz z wiekiem respondentów początkowo rośnie (od 19% wskazań w wieku 60–69 lat do 25% w wieku 70–79 lat), a następnie maleje do 10% wskazań dla przedziału wiekowego powyżej 80. roku życia. Jednocześnie, wraz z wiekiem, nieznacznie spada udział opinii negatywnych wśród mężczyzn. Złą sytuację gospodarczą w gminie zamieszkania dostrzega 10% respondentów w wieku 60–69 lat, 8% w wieku 70–79 lat oraz 7% w wieku powyżej 80 lat. Mężczyźni, rzadziej niż kobiety, udzielali odpowiedzi, iż nie mają zdania na temat sytuacji gospodarczej zamieszkiwanej gminy, różnicę tę najbardziej widać w przedziałach wiekowych 70–79 lat (w porównaniu z kobietami mniej o 15 p.p.) oraz w wieku ponad 80 lat (w porównaniu z kobietami mniej o 10 p.p.). Również, odmiennie niż w przypadku kobiet, mężczyźni wraz z wiekiem częściej wskazywali, iż rozwój swojej gminy uważają za przeciętny. Odpowiedzi takich udzieliło 46% mężczyzn w wieku 60–69 lat, 51% w wieku 70–79 oraz 54% w wieku powyżej 80. roku życia.

Oczekiwanie przez seniorów pozytywnych zmian w rozwoju gmin związane jest z dążeniem do zaspokojenia ich potrzeb. Potrzeby poszczególnych osób mogą być definiowane m.in. jako obszary, których zaspokojenie lub realizacja są niezbędne do utrzymania określonego standardu funkcjonowania jednostki (*Encyklopedia Socjologii*, 2000, s. 160–163). Niejednorodność grupy społecznej, którą stanowią seniorzy, oznacza również różnicę w odczuwanych i realizowanych przez nich potrzebach. Zaspokojenie oraz zakres potrzeb osoby starszej są kształtowane w dużym stopniu przez jej sytuację: zdrowotną, ekonomiczną oraz społeczną (Miszczuk, 2024, s. 63–64). Klasyfikacje potrzeb seniorów obejmują zarówno potrzeby podstawowe, tj. związane przede wszystkim z sytuacją ekonomiczną, stanem zdrowia i korzystaniem z usług ochrony zdrowia, mieszkaniem oraz sytuacją rodzinną, jak i potrzeby psychiczne m.in. przynależności, bezpieczeństwa, uznania oraz potrzeby kulturalno-edukacyjne (Spyrka-Chlipała, 2014, s. 239–245). Osoby starsze mogą oczekiwać od kręgu swoich najbliższych oraz od społeczeństwa, że pomogą im w ich realizacji (Strzelec, 2008, s. 179).

Zgodnie z definicją Globalnej Sieci Miast i Gmin Przyjaznych Starzeniu Światowej Organizacji Zdrowia (*The WHO Global Age-friendly Cities and Communities Network*) miasta i gminy przyjazne seniorom to te, które wspierają ak-

tywne starzenie się. Możliwe jest to poprzez zapewnienie optymalnych warunków ochrony zdrowia, bezpieczeństwa i partycypacji w celu podniesienia jakości życia osób starzejących się. W praktyce dostosowuje się struktury i usługi tak, aby były dostępne ludziom starszym i odpowiadały na potrzeby mieszkańców ze zróżnicowanymi potrzebami i możliwościami (World Report..., 2015, [http](http://)). Zatem kolejnym analizowanym obszarem opinii respondentów były zagadnienia związane z oceną działalności samorządu w zakresie stwarzania dogodnych warunków obsługi mieszkańców w placówkach urzędów gmin, dbania o infrastrukturę dla przemieszczania się na terenie gminy, dbania o infrastrukturę rekreacyjno-sportową oraz reagowania na potrzeby mieszkańców.

Biorąc pod uwagę wszystkie opinie, respondenci (niezależnie od płci, wykształcenia i sytuacji materialnej) najlepiej ocenili w swoich gminach działania władz lokalnych związane z obsługą mieszkańców w placówkach urzędów gmin; następnie dbałość o infrastrukturę transportową oraz infrastrukturę rekreacyjno-sportową. Najslabiej mieszkańcy obszarów wiejskich w województwie podkarpackim oceniają zdolność władzy lokalnej do reagowania na potrzeby mieszkańców (tabela 3).

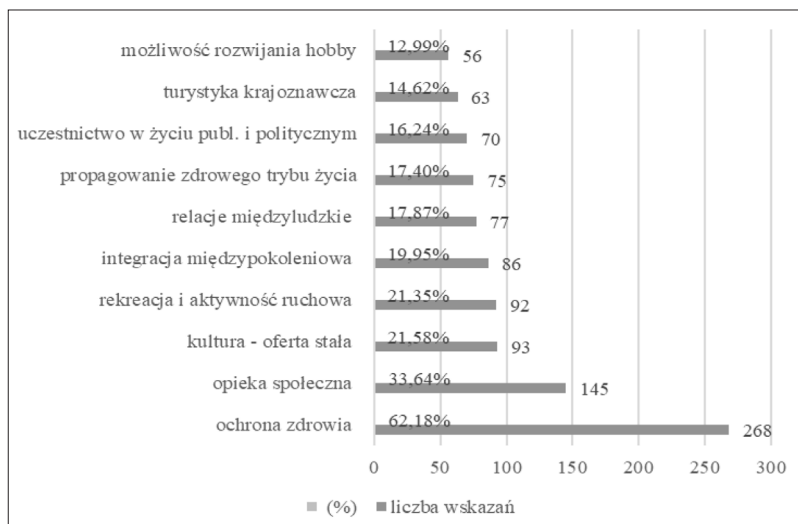
Tabela 3. Średnia ocena działalności samorządu gminy w opinii respondentów

Wyszczególnienie	Stopień, w jakim samorząd gminy*:			
	stwarza dogodne warunki obsługi mieszkańców w placówkach urzędu	dba o infrastrukturę dla przemieszczania się na terenie gminy	dba o infrastrukturę rekreacyjno-sportową	reaguje na potrzeby mieszkańców
Ogółem	3,25	3,17	3,14	3,02
Płeć:				
kobiety	3,21	3,16	3,20	2,99
mężczyźni	3,29	3,18	3,07	3,06
Wykształcenie:				
gimnazjalne lub niższe	3,11	3,24	3,27	3,11
zawodowe	3,25	3,17	3,09	3,00
średnie	3,35	3,13	3,10	3,02
wyższe	3,24	3,14	3,27	3,00
Sytuacja materialna – żyje mi się:				
bardzo dobrze	3,19	3,38	3,81	3,22
dobrze	3,31	3,24	3,15	3,08
przeciętnie	3,20	3,07	3,04	2,92
skromnie	3,23	3,16	3,05	3,02

* ocena w skali 1–5, gdzie 1 oznacza bardzo mały stopień, 5 – bardzo duży stopień

Źródło: opracowanie własne.

Odpowiednie zdefiniowanie potrzeb seniorów oraz zaspokajanie ich poprzez stosowanie narzędzi polityki senioralnej w środowiskach lokalnych może w znacznym stopniu przyczynić się do poprawy warunków życia osób starszych (tym samym całego społeczeństwa). W tym kontekście, do obszarów deficytowych sfer życia, respondenci na pierwszym miejscu zaliczyli ochronę zdrowia. Jest to najważniejszy aspekt dla 62,2% ogółu ankietowanych. Zarówno kobiety, jak i mężczyźni są zgodni w swoich opiniach, iż jest to dla nich priorytet. Jeśli chodzi o zróżnicowanie tej opinii w poszczególnych przedziałach wiekowych seniorów zauważyć można, że potrzeba dostępu do wystarczającej oferty z zakresu ochrony zdrowia jest najsilniejsza dla osób powyżej 80. roku życia. Związane jest to zarówno z rosnącymi potrzebami w tym zakresie starszych seniorów, jak i z faktem bardzo częstego wycofywania się z życia społecznego, tym samym inne potrzeby stają się mniej istotne (rysunek 4, tabela 4).

Rysunek 4. Sfery życia z największymi deficytami w stosunku do potrzeb seniorów (liczba wskazań i %)

Źródło: opracowanie własne.

Na drugim miejscu znalazła się potrzeba dostępu do opieki społecznej (33,6% ogółu wskazań). Jest to istotne niezależnie od płci i wieku. Zauważyć można jednak, że najczęściej zwracają na to uwagę osoby o trudniejszej sytuacji materialnej – żyjący ich zdaniem przeciętnie lub skromnie. Kolejne wskazania dotyczyły dostępu do stałej oferty kulturalnej (21,6% ogółu ankietowanych) oraz tych związanych z rekreacją i aktywnością ruchową (21,3%). Te potrzeby zgłaszali najczęściej seniorzy, którzy swoją sytuację materialną określili jako bardzo dobrą. Zainteresowanie tym obszarem aktywności społecznych spadało wraz ze spadkiem odczuwalnego,

subiektywnego poziomu życia ankietowanych mieszkańców obszarów wiejskich województwa podkarpackiego. Dla żyjących skromnie osób wartości te wynosiły 16,6% dla oferty kulturalnej oraz 14,8% dla aktywności ruchowej.

Tabela 4. Sfery życia społecznego z największymi deficytami w stosunku do potrzeb seniorów (% wskazań)

Wyszczególnienie	Płeć (%)		Wiek (%)			Sytuacja materialna, żyje mi się (%):			
	K	M	60–69	70–79	80 i więcej	bardzo dobrze	dobrze	przeciętnie	skromnie
odsetek w grupie (%)	54	46	43	39	18	7	39	39	14
ochrona zdrowia	66,7	56,9	58,7	58,2	67,1	78,1	54,7	66,1	63,9
opieka społeczna	33,3	34,0	32,6	32,6	31,6	25,0	28,2	41,1	32,8
kultura – oferta stała	19,2	24,4	21,2	20,7	20,3	28,1	22,4	21,4	16,4
rekreacja i aktywność ruchowa	21,8	20,8	25,5	18,5	13,9	25,0	22,9	21,4	14,8
integracja międzypokoleniowa	17,9	22,3	23,4	15,8	17,7	18,8	27,6	14,9	13,1
relacje międzyludzkie (w tym relacje rodzinne)	22,2	12,7	16,8	17,9	16,5	25,0	15,9	18,5	18,0
propagowanie zdrowego trybu życia i edukacja zdrowotna	19,7	14,7	15,8	17,9	16,5	9,4	17,6	17,9	19,7
uczestnictwo seniorów w życiu publicznym i politycznym	14,5	18,3	15,8	14,1	19,0	15,6	16,5	16,1	16,4
turystyka krajoznawcza	12,8	16,8	17,4	13,6	7,6	21,9	14,1	14,3	13,1
możliwość rozwijania hobby	12,8	13,2	13,6	14,1	6,3	21,9	12,9	12,5	9,8

Źródło: opracowanie własne.

Istotnym z punktu widzenia zachowania jak najdłuższej aktywności i samodzielności seniorów są kwestie integracji i relacji z młodszymi pokoleniami oraz akceptacji seniorów w ich środowiskach lokalnych. Na deficyty w obszarze integracji międzypokoleniowej zwraca uwagę 20% ogółu ankietowanych. Natomiast poprawy w kwestiach relacji międzyludzkich (w tym relacji rodzinnych) oczekuje 17,9% respondentów. W tym wypadku występuje różnica pomiędzy kobietami i mężczyznami (odpowiednio 22,2% i 12,7% wskazań). Na dalszych pozycjach znalazły się potrzeby seniorów w obszarze: propagowania zdrowego trybu życia i edukacji zdrowotnej (17,4%), uczestnictwa seniorów w życiu publicznym i politycznym (16,2%), turystyki krajoznawczej (14,6%) oraz możliwości rozwijania hobby (13,0%).

WNIOSKI

Obserwowane powszechnie zjawisko starzenia się społeczeństwa wyraża się wzrostem liczby seniorów oraz ich udziału w strukturze ludności Polski. Na Podkarpaciu zjawisko to ma szczególne znaczenie na obszarach wiejskich. Proces ten ulega nasileniu i będzie stanowił cechę struktury demograficznej w przyszłości, będąc istotnym uwarunkowaniem zmian rozwoju społeczno-gospodarczego. Tym samym staje się szczególnym wyzwaniem dla strategii działań władz regionalnych i lokalnych województwa podkarpackiego oraz podmiotów odpowiedzialnych za realizację polityki rozwoju obszarów wiejskich. Dotyczy to zarówno poprawy warunków życia ludności, z uwzględnieniem potrzeb coraz liczniejszej grupy seniorów, jak i tworzenia oferty miejsc i usług pozwalających na ich aktywność w lokalnym środowisku. W planowaniu strategicznym rozwoju poszczególnych gmin Podkarpacia koncepcja wykorzystania potencjału osób starszych powinna zajmować ważne miejsce w obszarze celów, priorytetów i działań zmierzających do poprawy jakości życia ludności oraz rozwoju gospodarczego. Istotne jest również różnicowanie inicjatyw lokalnych i przedsięwzięć inwestycyjnych z uwagi na odmienne potrzeby i możliwości samodzielnego funkcjonowania seniorów.

W dokonanej przez osoby starsze ocenie poziomu rozwoju zamieszkiwanej przez nich gminy dominowały przekonania, że rozwija się ona przeciętnie, a wraz z wiekiem respondentów opinia ta pogarszała się zarówno wśród kobiet, jak i mężczyzn. Jednocześnie zauważono zdecydowany spadek zainteresowania sprawami rozwoju gminy wraz z wiekiem, zwłaszcza wśród kobiet. Zatem potwierdziła się pierwsza hipoteza badawcza, iż seniorzy zamieszkujący obszary wiejskie województwa podkarpackiego dostrzegają słaby rozwój gospodarczy gmin, a wraz z wiekiem ich opinie w tym zakresie stają się coraz bardziej krytyczne, dlatego też w działaniach samorządów lokalnych należy zwracać uwagę zarówno na inwestycje i inicjatywy wspierające ogólny rozwój gminy, jak i te odpowiadające specyficznym potrzebom osób starszych. Zróżnicowanie opinii wśród wyodrębnionych grup wiekowych seniorów wskazuje, iż szczególną grupą wymagającą uwagi stają się osoby powyżej 80. roku życia, których liczebność będzie wzrastać w kolejnych latach.

Jakość życia ludności determinowana jest m.in. aktywnością samorządów lokalnych, które dbają zarówno o dogodne warunki obsługi mieszkańców, jak i o rozwój infrastruktury. Wyniki badań wskazują, iż seniorzy najwyżej oceniali obsługę mieszkańców w placówkach urzędów gmin, jednocześnie podkreślając słabą zdolność reagowania władz na ich potrzeby.

Respondenci, określając deficyty swych potrzeb, potwierdzili drugą hipotezę zakładającą, że seniorzy zgłaszają deficyty w obszarze zaspokojenia zróżnicowanych potrzeb, a zmienność ich poglądów determinowana jest płcią, wiekiem, wykształceniem i sytuacją materialną. Zdecydowanie potrzeby w zakresie ochrony zdrowia okazały się dominującymi. Największy deficyt w tym zakresie częściej wskazywały kobiety

niż mężczyźni, natomiast biorąc pod uwagę wiek – problem ten zgłaszali głównie najstarsi seniorzy. Dotyczyło to osób zarówno w bardzo dobrej, jak i w trudnej sytuacji materialnej. Na deficyt w zakresie opieki społecznej w większym stopniu wskazywali mężczyźni. Wyniki porównywalne były we wszystkich grupach wiekowych, natomiast w największym stopniu obszar ten wskazywały osoby oceniające swoją sytuację materialną jako przeciętną. Należy podkreślić, iż dla seniorów ważne są również inne obszary ich codziennego funkcjonowania w gminie. Dostrzegają m.in. większe potrzeby dostosowania oferty związanej z rekreacją i aktywnością ruchową oraz oferty kulturalnej. Zgłaszali to głównie młodszy seniorzy oraz ci, którzy dobrze lub bardzo dobrze oceniają swoją sytuację materialną. Ponadto ważnym aspektem, głównie dla kobiet, jest budowanie relacji międzyludzkich i integracja międzypokoleniowa. Konieczne jest zatem dostosowanie działań lokalnych, szczególnie na rzecz najstarszych seniorów, poprzez podejmowanie zarówno inicjatyw zmierzających do udoskonalania oferty usług z zakresu ochrony zdrowia i opieki społecznej, jak też pozostałych obszarów funkcjonowania gmin wiejskich w analizowanym województwie.

Zdecydowanie niekorzystnym zjawiskiem jest spadek zainteresowania seniorów życiem społecznym i udziałem w kształtowaniu priorytetów rozwoju lokalnego. W obliczu przemian demograficznych to właśnie ich aktywność oraz jak najdłuższe zaangażowanie w tym zakresie pozwalają wpływać na rodzaj inwestycji lokalnych, większą dostępność usług senioralnych oraz lepsze ich dostosowanie do potrzeb rosnącej liczby osób starszych, a tym samym, zgodnie z założeniami koncepcji budowy gmin i społeczności przyjaznych starzeniu się, poprawiać jakość życia wszystkich mieszkańców.

BIBLIOGRAFIA

- Adamczyk, M., Betlej, A. (2021). Social determinants of digital exclusion in an ageing society: The case of Poland. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 8(3), 122–135. DOI: 10.9770/jesi.2021.8.3(7).
- Encyklopedia Socjologii. Tom 3.* (2000). Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za 2022 r.* (2023). Warszawa: Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej.
- Iparraguirre, J.L. (2019). The silver economy. W: J.L. Iparraguirre, *Economics and Ageing* (s. 445–469). Londyn: Palgrave Macmillan. DOI: 10.1007/978-3-030-29013-9_12.
- Jakość życia osób starszych w Polsce.* (2020). Warszawa: GUS.
- Jurek, Ł. (2015). Indeks aktywnego starzenia się jako narzędzie ewaluacji polityki senioralnej. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Oeconomica*, 4(315), 42–53. DOI: 10.18778/0208-6018.315.04.
- Kubejko-Polańska, E., Szpyrka, K. (2022). Wybrane czynniki ryzyka w srebrnej gospodarce. W: M. Sołtysiak (red.), *Oblicza ryzyka w działalności podmiotów rynkowych* (s. 75–87). Rzeszów: Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej.

- Maj-Waśniowska, K., Jedynak, T. (2020). The Issues and Challenges of Local Government Units in the Era of Population Ageing. *Administrative Sciences*, 10(2):36, 1–22. DOI: 10.3390/admsci10020036.
- Miszczyk, R. (2024). Potrzeby seniorów w świętokrzyskich uniwersytetach trzeciego wieku. *Spółeczeństwo. Edukacja. Język*, 19, 59–72. DOI: 10.19251/sej/2024.19(5).
- Morrow-Howell, N. (2010). Volunteering in later life: Research frontiers. *The Journals of Gerontology. Series B. Psychological Sciences and Social Sciences*, 65(4), 461–469. DOI: 10.1093/geronb/gbq024.
- Pasek, A. (2019). Badania sondażowe – technika badania opinii społecznej. Analiza przypadków. *Zeszyty Naukowe Wydziału Nauk Ekonomicznych*, 1(23), 49–60.
- Pikuła, N.G. (2021). Aktywność społeczno-edukacyjna jako czynnik zmiany i rozwoju osób starszych. *Praca Socjalna*, 3(36), 127–141.
- Polityka społeczna wobec osób starszych do 2030*. (2018). Warszawa: Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej.
- Raport: Diagnoza dotycząca podejmowania aktywności edukacyjnej wśród seniorów i jej znaczenia dla ich jakości życia oraz określenie niezbędnych czynników i warunków do optymalnej efektywności działań w obszarze edukacji senioralnej w Polsce w oparciu o przegląd najnowszej literatury naukowej krajowej i zagranicznej. (2024). Lublin: Fundacja PAN.
- Słabiak, T. (2023). Realizacja polityki senioralnej w Polsce – wprowadzenie w tematykę. *Homo et Societas*, 7(2022), 92–106. DOI: 10.4467/25436104HS.22.011.17354.
- Spyrka-Chlipała, R. (2014). Uwarunkowania i struktura potrzeb życiowych seniorów. *Roczniki Teologiczne*, 61(1), 235–247.
- Stanny, M., Komorowski, L., Rosner, A., Mróz, A. (2022). *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap IV. Synteza*. Warszawa: Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Strzelec, M. (2008). Potrzeby osób w podeszłym wieku w nauczaniu Jana Pawła II. W: R. Konieczna-Woźniak (red.), *Dorosłość wobec starości. Oczekiwania – Radości – Dylematy* (s. 179–186). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Sytuacja osób starszych w Polsce w 2022 r.* (2023). Warszawa: GUS.
- Uchwała nr 238 Rady Ministrów z dnia 24 grudnia 2013 r. w sprawie przyjęcia dokumentu „Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej w Polsce na lata 2014–2020” (M.P. z 4 lutego 2014 r., poz.118).
- Uchwała nr 161 Rady Ministrów z dnia 26 października 2018 r. w sprawie przyjęcia dokumentu „Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. Bezpieczeństwo – Uczestnictwo – Solidarność” (M.P. z dnia 30 listopada 2018 r., poz. 1169).
- Ustawa z dnia 11 września 2015 r. o osobach starszych (Dz.U. z 2015 r., poz. 1705).
- Wieczorkowska, M. (2020). Osoby starsze i ich potrzeby jako wyzwanie dla edukacji i rynku pracy. *Folia Oeconomica Acta. Universitatis Lodzensis*, 1(346), 125–143. DOI: 10.18778/0208-6018.346.08.
- World Report on Ageing and Health. (2015). Geneva: World Health Organization. Pobrane z: <https://www.who.int/publications/i/item/9789241565042/> (2025.05.21).
- Wrzochalska, A. (2024). Sytuacja demograficzno-społeczna mieszkańców wsi u progu trzeciej dekady XXI wieku. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego*, 2(116), 5–22.

dr Agata Surówka¹

Politechnika Rzeszowska

Ocena skuteczności prognozowania rozwoju sieci rozdzielczej na obszarach wpływu portów lotniczych w Polsce

Abstrakt

Jednym z czynników konkurencyjności regionów jest infrastruktura techniczna. Podstawowym jej elementem jest sieć rozdzielcza. Przeprowadzone analizy dotyczyły weryfikacji zróżnicowania infrastrukturalnego powiatów położonych na obszarze wpływu portów lotniczych w Gdańsku, Szczecinie oraz Warszawie. Celem opracowania była analiza prognostyczno-dynamiczna poziomu rozwoju infrastruktury technicznej powiatów znajdujących się w strefach oddziaływania polskich portów lotniczych w Polsce. Narzędziem badawczo-prognostycznym były metody średniokresowego tempa zmian oraz trendu przebiegającego węg harmonicznych. Zakres czasowy materiału badawczego objął lata 2012–2022. Prognozy sporządzono dla lat 2022–2023 oraz 2025. Celem artykułu jest podjęcie próby odpowiedzi na pytanie, czy na podstawie ogólnodostępnych danych GUS możemy skutecznie przewidywać kształtowanie się wartości zmiennych charakteryzujących długość sieci rozdzielczej badanych jednostek. Realizacja celu dokonana została dwuetapowo. W pierwszym sporządzono prognozy wybranych zmiennych charakteryzujących zagospodarowanie infrastrukturalne, a w drugim dokonano oceny skuteczności prognozowania. Otrzymane wyniki porównano. W toku badania pozytywnie zweryfikowane zostały dwie postawione hipotezy badawcze. Powiaty znajdujące się na obszarach wpływu badanych portów lotniczych nie charakteryzują się dynamicznymi zmianami, a zatem skuteczność prognozowania rozwoju sieci rozdzielczej dla nich jest wysoka. Dynamiczne zmiany w zróżnicowaniu sieci rozdzielczych (kanalizacyjnej, wodociągowej i gazowej) wpływają na znaczną zmienność pozycji zajmowanych w rankingach, zależnie od analizowanych zmiennych charakteryzujących te sieci. Ponadto powiaty znajdujące się na obszarach wpływu nakładających się izochron zajmują podobne miejsca w sporządzonych rankingach dla każdej ze zmiennych. Otrzymane wyniki pozwoliły ocenić jakość i skuteczność prognoz.

Słowa kluczowe: zarządzanie rozwojem regionalnym, gospodarka przestrzenna, prognozowanie, zrównoważony rozwój, transport lotniczy, izochrony portów lotniczych.

¹ Adres korespondencyjny: Politechnika Rzeszowska, ul. Powstańców Warszawy 12, 35-959 Rzeszów; e-mail: agasur@prz.edu.pl. ORCID: 0000-0002-8089-0634.

Effectiveness of forecasting the development of the distribution network in the areas of impact of airports in Poland

Abstract

One of the factors of regional competitiveness is technical infrastructure. Its basic element is the distribution network. The analyses carried out concerned the verification of the infrastructure diversity of counties located in the area of influence of airports in Gdańsk, Szczecin and Warsaw. The aim of the study was to conduct a prognostic and dynamic analysis of the level of development of technical infrastructure of counties located in the zones of influence of Polish airports in Poland. The time scope of the research material covered the period 2012-2022. Forecasts were prepared for the years 2022-2023 and 2025. The aim of the article is to attempt to answer the question whether, based on publicly available data from the Central Statistical Office, we can effectively predict the development of the values of features characterizing the length of the distribution network of the surveyed units. The aim was achieved in two stages. In the first one, forecasts of selected features characterizing infrastructure development were made, and in the second one, the effectiveness of forecasting was assessed. The obtained results were compared. During the study, two research hypotheses were positively verified: districts located in the areas of influence of the studied airports are not characterized by dynamic changes, so the effectiveness of forecasting the development of the distribution network for them is high. Dynamic changes in the diversity of distribution networks (sewage, water and gas) affect the significant variability of positions occupied in the rankings, depending on the analyzed variables characterizing these networks. Moreover, counties located in the areas of influence of overlapping isochrones occupy similar places in the rankings prepared for each of the features. The obtained results allowed us to assess the quality and effectiveness of the forecasts.

Keywords: regional development management, spatial management, forecasting, sustainable development, air transport, airport isochrones.

JEL: R11, O11.

WPROWADZENIE

Infrastruktura techniczna, stanowiąca jeden z kluczowych elementów wpływających na konkurencyjność regionów, jest szczegółowo analizowana w niniejszym artykule. Obejmuje ona sieci transportowe, energetyczne, telekomunikacyjne oraz wodociągowe, które odgrywają istotną rolę w stymulowaniu rozwoju gospodarczego, przyciąganiu inwestycji oraz podnoszeniu jakości życia mieszkańców. Dobrej jakości infrastruktura sprzyja efektywności transportu, dostępowi do usług oraz integracji z rynkami krajowymi i międzynarodowymi. W związku z tym regiony dysponujące lepszą infrastrukturą techniczną zyskują na konkurencyjności, co umożliwia im szybszy rozwój i większe możliwości w przyciąganiu nowych inwestycji. Pojęcie infrastruktury oraz jej zakres rzeczowy jest szeroko interpretowane we współczesnej literaturze, jednak ekonomiści są zgodni co do ogólnogospodarczego i ogólnospołecznego jej charakteru. Polityka rozwoju infrastruktury pełni szczególną funkcję jako środek pośredniego oddziaływania na różne procesy zachodzące w społeczeństwie i gospodarce rynkowej (Kaja, Piech, 2005, s. 259).

W polskiej literaturze przedmiotu można znaleźć szereg badań dotyczących pomiaru infrastruktury technicznej regionów Unii Europejskiej. Należy jednak zaznaczyć, że pomimo opublikowania wielu prac badawczych w ostatnich latach, które podejmują próbę identyfikacji zróżnicowania infrastruktury technicznej w regionach UE, temat ten wciąż wymaga dalszych badań (Miłek, 2022, s. 1087–1113; Pomianek, 2020; Salamon, Łukasiewicz, 2018; Wawrzyniak, 2015; Chwaśtek, 2021, Polna, 2017). Infrastruktura techniczna nie jest dostatecznie badana ani analizowana na obszarach oddziaływania portów lotniczych w Polsce. Istnieje wyraźny niedobór publikacji, które weryfikowałyby jakość prognoz wybranych zmiennych charakteryzujących zagospodarowanie infrastrukturalne na tych obszarach. Biorąc pod uwagę zmienność otoczenia, przewidywanie tego zjawiska jest niezbędne. Lukę tę postanowiono uzupełnić, przeprowadzając badania, których fragment zamieszczono w poniższym tekście. Badania te stanowią kontynuację wcześniej opublikowanych prac.

Mając to na uwadze, celem badań było sporządzenie prognozy, a następnie ocena jej jakości dla zmiennych charakteryzujących infrastrukturę techniczną w powiatach położonych na obszarach oddziaływania trzech wybranych (dwóch położonych w północnej części Polski) portów. Badaniem objęto izochrony portów lotniczych: Szczecin-Goleniów, Gdańsk-Rębiechowo im. Lecha Wałęsy oraz Lotnisko Chopina w Warszawie. W badaniach własnych kategorie infrastruktury technicznej określono za pomocą dziewięciu wskaźników. Wybór tych mierników oparty był na wynikach badań innych autorów oraz dostępności danych statystycznych. W pracy zaprezentowano wyniki jedynie dla zmiennych charakteryzujących długość sieci rozdzielczej, która jest zarówno najczęściej wykorzystywanym, jak i najpopularniejszym czynnikiem do pomiaru tego zjawiska. Aby osiągnąć postawiony cel badawczy, w pierwszym etapie dokonano oceny pozyskanych informacji statystycznych dla zmiennych charakteryzujących badane zjawisko. Realizacja celu poprzedzona została analizą pojęcia i sposobu pomiaru sieci rozdzielczej, jako jednego z popularniejszych mierników infrastruktury technicznej. Na podstawie uzyskanych wyników wyciągnięto szczegółowe wnioski. W ramach przyjętego celu badań postawiono dwie hipotezy badawcze:

Hipoteza 1: Powiaty znajdujące się na obszarach wpływu badanych portów lotniczych charakteryzują się trwałym i zrównoważonym rozwojem. W związku z tym prognozowania tego zjawiska można dokonywać w sposób efektywny. Zdecydowanie najgorszej trafności sporządzanych prognoz spodziewać się można dla sieci rozdzielczej kanalizacyjnej.

Hipoteza 2: Powiaty położone w obszarze wpływu badanych portów zajmują różne miejsca w rankingach opartych na prognozowanych długościach sieci rozdzielczych: kanalizacyjnej, wodociągowej i gazowej. Dodatkowo powiaty znajdujące się w obszarach nakładających się izochron wykazują podobne pozycje w opracowanych rankingach dla każdej z analizowanych zmiennych.

W toku badań obie hipotezy zostały zweryfikowane, a cel osiągnięty. Opracowanie kończy podsumowanie przeprowadzonych analiz oraz podstawowe wnioski z nich wypływające.

KONKURENCYJNOŚĆ REGIONU I CZYNNIKI JĄ OKREŚLAJĄCE

W jednej z prac zaprezentowano syntetyczną definicję konkurencyjności regionów, według której rozumiana jest ona jako zdolność regionu do trwałego rozwoju przy jednoczesnym zachowaniu wysokiej wrażliwości rynkowej (Strahl, 2005, s. 23). Z kolei według innych autorów konkurencyjność powinna być analizowana w ujęciu wielopłaszczyznowym i wieloaspektowym. W. Kosiedowski wyjaśnia to, wskazując, że kategoria konkurencyjności regionów nie doczekała się jeszcze pełnej, rozwiniętej teorii (2005, s. 31; Namysław, 2006). W literaturze można również znaleźć stanowisko, że nie istnieje żadna teoria regionalnej konkurencyjności, która w pełni uwzględniałaby jej kompleksowy i wielowymiarowy charakter (Gorynia, Łaźniewska, 2012, s. 31; Migala-Warchoł, Surówka, 2022). W publikacjach podkreśla się, że mimo braku jednolitych poglądów na temat przyjęcia umownej definicji konkurencyjności w odniesieniu do gospodarek krajowych i regionalnych, większość z nich nawiązuje do koncepcji M.E. Portera, podkreślając znaczenie produktywności (Wosiek, 2010). Konkurencyjność regionów najczęściej postrzegana jest jako trwała przewaga jednego regionu nad innymi lub jako dystans dzielący jeden region od drugiego. Istnieje powszechna zgoda co do tego, że konkurencyjność należy oceniać nie na podstawie stanu gospodarki w danym okresie, lecz na podstawie wyników badań czynników rozwojowych i dynamicznych, które często są trudne do pomiaru, a które określają zdolność do osiągnięcia, utrzymania lub ewentualnej poprawy uzyskanej pozycji konkurencyjnej (Myeyer, Milewski, 2009, s. 195).

Przegląd definicji konkurencyjności regionu pozwala na sformułowanie następujących wniosków. Obecnie nie wypracowano jednej, powszechnie akceptowanej definicji konkurencyjności regionów. Pozwala to przypuszczać, że definicje te są ściśle powiązane z aspektami badawczymi. J. Lemańska za podstawowe przyczyny występowania nierówności rozwojowych między regionami uznaje:

- niską mobilność siły roboczej związaną ze słabo rozwiniętą strukturą zatrudnienia, z niskim poziomem różnicowania kwalifikacji pracowniczych, co w efekcie powoduje brak możliwości szybkiego przekwalifikowania zawodowego i prowadzenia efektywnych procesów restrukturyzacji gospodarczej,
- niską mobilność kapitału, z której powodu regiony stają się obszarami o podwyższonym ryzyku inwestycyjnym, niskich wskaźnikach rentowności i długim okresie zwrotu zainwestowanego kapitału,
- brak należytej infrastruktury technicznej (w tym komunikacyjnej),

- bariery instytucjonalne (zwłaszcza źle zorganizowaną, nieodpowiednią strukturę władz publicznych w regionie) (Rudnicki, 2000, s. 24).

Zgodnie ze strategią lizbońską, im wyższa jest konkurencyjność danego regionu, tym większa jest jego szansa na przetrwanie. Brak konkurencyjności natomiast prowadzi do jego marginalizacji (Rosłanowska-Plicheńska, Jarosiński, 1996). Wśród czynników rzeczywiście występujących w regionach, które determinują budowę ich potencjału konkurencyjnego, B. Winiarski wyróżnia: zróżnicowaną strukturę gospodarki, inwestycje, infrastrukturę techniczną, infrastrukturę społeczną, działalność badawczo-rozwojową, zasoby środowiska naturalnego oraz instytucje okołobiznesowe (Góralski, Lazarek, 2009).

W opinii innych autorów nie istnieje jeszcze jednolita definicja konkurencyjności regionu. Za czynniki lokalizacyjne decydujące o konkurencyjności uznaje się: kapitał ludzki, uniwersytety i instytuty badawcze, warunki życia, infrastrukturę transportową, polityczny klimat sprzyjający działalności gospodarczej, usługi wspierające biznes, korzyści aglomeracyjne (Gorzelać, Jałowiecki, 2000). Podstawową rolę odgrywają natomiast czynniki socjoekonomiczne, takie jak: jakość i kwalifikacje siły roboczej (kapitał ludzki), relacje społeczne i instytucjonalne (kapitał społeczny i instytucjonalny), jakość i wybór instytucji kultury (kapitał kulturowy), rozwój tzw. klasy kreatywnej tworzącej nową wiedzę, jakość oraz infrastruktury publicznej (Gorynia, Łaźniewska, 2012, s. 31). Uwzględniając definicję, zgodnie z którą infrastruktura techniczna często traktowana jest jako system składający się z podsystemów transportu, zaopatrzenia w wodę i kanalizację, a także z podsystemów energetycznego czy łączności, istotnym składnikiem konkurencyjności regionu jest infrastruktura.

Jednym z głównych czynników konkurencyjności regionów jest infrastruktura techniczna. Obejmuje ona urządzenia świadczące usługi w zakresie transportu, komunikacji, energetyki itd. Dobra infrastruktura umożliwia efektywne przemieszczanie się ludzi i towarów, zapewnia dostęp do niezbędnych usług oraz sprzyja inwestycjom. Regiony z rozwiniętą infrastrukturą techniczną często przyciągają więcej inwestycji, co prowadzi do wzrostu zatrudnienia i innowacyjności. Warto również zauważyć, że infrastruktura techniczna ma wpływ na zrównoważony rozwój, poprawiając dostęp do zasobów i redukując negatywne oddziaływanie na środowisko. Inwestowanie w infrastrukturę jest zatem kluczowe dla budowania konkurencyjności i długoterminowego rozwoju regionów. Szczegółowe zestawienie definicji infrastruktury technicznej znajduje się w niektórych publikacjach (Surówka, 2007a; Surówka, 2007b, s. 37–49). W opracowaniach podkreśla się, że inwestycje w infrastrukturę mają zasadnicze znaczenie dla stymulowania dynamiki gospodarczej, ponieważ stanowią podstawę wspierania różnorodnych działań na rzecz wzrostu gospodarczego (Miłek, 2022). Infrastruktura techniczna jest kluczowym elementem w kontekście wzrostu gospodarczego i redukcji nierówności społecznych, jednak jej rozwój wymaga starannego planowania oraz uwzględnienia potrzeb wszystkich obywateli. Rządy mogą wykorzystać inwestycje w infra-

strukturę jako narzędzie walki z nierównościami społecznymi. Skoncentrowanie się na rozwoju infrastruktury w mniej rozwiniętych obszarach może przynieść korzyści zarówno społecznościom lokalnym, jak i całej gospodarce kraju.

Z pojęciem konkurencyjności ściśle związane jest pojęcie regionu konkurencyjnego. Za konkurencyjny uważany jest taki region, który umożliwia tworzenie wciąż nowych kombinacji strukturalnych, poprzez korzystanie z zasobów ludzkich i rzeczowych, dających przewagę w postaci skomercjalizowania jego zasobów (wytworów regionu). Zdolności tej musi sprzyjać infrastruktura społeczna i techniczna, oraz złożony system relacji funkcjonujących w regionie (Strzelecki, 2008, s. 50). Warto w tym miejscu podkreślić, że główną barierą, która hamuje rozwój obszarów wiejskich, jest dość ubogo rozwinięta infrastruktura techniczna oraz społeczna terenów wiejskich. W publikacjach wielu autorów jednym z mierników infrastruktury jest sieć rozdzielcza, która stała się przedmiotem szczególnego zainteresowania w praktycznej części opracowania.

PROGNOZOWANIE ZRÓŻNICOWANIA INFRASTRUKTURY TECHNICZNEJ NA OBSZARACH WPŁYWU PORTÓW LOTNICZYCH W POLSCE

Obszarem ciążenia (oddziaływania, działalności) ogólnie nazywa się „obszar otaczający port lotniczy, z którego przyciągani są pasażerowie” (Kujawiak, 2016). Zdaniem niektórych autorów obszar ciążenia scharakteryzować można jako:

- geograficzny obszar pochodzenia pasażerów wylatujących,
- geograficzny obszar jako cel pasażerów przylatujących,
- przybliżone rozmieszczenie pasażerów należących do kategorii pasażerów zarówno wylatujących jak i przylatujących. W literaturze spotyka się różne kryteria wyodrębniania obszaru wpływu transportu lotniczego. Jednym z nich jest obszar koła o promieniu około 100 km, którego centrum stanowi lotnisko. Metodę tę nazywa się izochronową i to właśnie ją zastosowano w badaniach własnych.

Tabela 1. Powiaty i miasta na prawach powiatów położone na obszarze wpływu portów lotniczych w Warszawie, Szczecinie i Gdańsku

Port Lotniczy Gdańsk-Rębiechowo im. Lecha Wałęsy (powiaty i miasta na prawach powiatu): Grudziądz (Bydgoszcz), bytowski, chojnicki, gdański, kartuski, kościerski, kwidzyński, lęborski, malborski, nowodworski (Warszawa), pucki, starogardzki, tczewski, wejherowski, sztumski, Gdańsk, Gdynia, Sopot, braniewski, elbląski, Elbląg
Port Lotniczy Szczecin-Goleniów (powiaty i miasta na prawach powiatu): gorzowski (Zielona Góra), strzelecko-drezdenecki (Zielona Góra), Gorzów Wielkopolski (Zielona Góra), czarnkowsko-trzcianecki (Poznań), białogardzki, kołobrzeski, koszaliński, choszczeński (Poznań), drawski, myśliborski (Zielona Góra), pyrzycki, szczeciński, świdwiński, wałecki, łobeski, Szczecin, goleniowski, gryficki, gryfiński, kamieński, policki, stargardzki, Świnoujście

Lotnisko Chopina w Warszawie (powiaty i miasta na prawach powiatu):

Warszawa, pruszkowski, piaseczyński, warszawski zachodni, grodziski (Poznań), legionowski, nowodworski (Gdańsk), otwocki, żyrardowski, wołomiński, miński, sochaczewski, grójecki, pułtuski, skierniewicki, Skierniewice, rawski, wyszkowski, płoński, garwoliński, białobrzegi, węgrowski, kozienicki, łowicki, ciechanowski, makowski, plocki, przysuski, tomaszowski (Rzeszów), brzeziński, Radom, Siedlce, rycki, łukowski, Płock

Źródło: opracowanie własne.

W przeprowadzonym badaniu, w pierwszym etapie, dokonano identyfikacji nazw powiatów położonych w strefach wpływu portów lotniczych Szczecin-Goleńów, Lotniska Chopina w Warszawie oraz Gdańsk-Rębiechowo im. Lecha Wałęsy. Otrzymane wyniki zaprezentowano w tabeli 1, w której pogrubiono powiaty znajdujące się w strefach wpływu co najmniej dwóch lotnisk, a dodatkowo w nawisie podano miejsce lokalizacji danego portu. Następnie zebrano materiał statystyczny dla zmiennych najczęściej wykorzystywanych do definiowania infrastruktury technicznej. Z uwagi na to, że powinna być ona rozpatrywana w ujęciu wielopłaszczyznowym i wieloaspektowym ostatecznie badaną kategorię zdecydowano się określić za pomocą dziewięciu zmiennych, które choć w przybliżeniu określać mogą badane zjawisko. Poza tym, jak słusznie zauważają niektórzy autorzy, najczęściej infrastrukturę przedstawia się jako zbiór urządzeń i placówek pełniących funkcje służebne w stosunku do innych systemów przestrzennych. Ujmując jeden element infrastruktury, nie można ze względu na znaczne różnice rozkładów przestrzennych wskaźników dokonać oceny infrastruktury (Kołodziejczyk, 2017, s. 115).

Wskaźniki do pomiaru infrastruktury technicznej, analizowane w praktycznej części opracowania, zostały dobrane na podstawie przesłanek teoretycznych, dostępności danych statystycznych oraz wcześniejszych doświadczeń badawczych (Salamon, Łukasiewicz, 2018; Surówka, 2022). Do oceny infrastruktury technicznej uwzględniono następujące zmienne:

- X_1 – długość sieci rozdzielczej wodociągowej (w km na 100 km² powierzchni),
- X_2 – długość sieci rozdzielczej kanalizacyjnej (w km na 100 km² powierzchni),
- X_3 – długość sieci rozdzielczej gazowej (w km na 100 km² powierzchni),
- X_4 – odsetek wszystkich mieszkań podłączonych do sieci wodociągowej,
- X_5 – procent wszystkich mieszkań podłączonych do kanalizacji,
- X_6 – długość publicznych dróg gminnych i powiatowych o twardej nawierzchni (w km na 100 km² powierzchni),
- X_7 – długość publicznych dróg gminnych i powiatowych o nawierzchni nieutwardzonej (w km na 100 km² powierzchni),
- X_8 – długość gminnych i powiatowych dróg publicznych o utwardzonej nawierzchni (w km),
- X_9 – ludność korzystająca z oczyszczalni ścieków jako odsetek ogółu ludności (%).

Ostatecznie zdecydowano się na zastosowanie trzech pierwszych zmiennych. Z przeprowadzonego przeglądu literatury wynika, że są one najczęściej wykorzystywane w badaniach dotyczących infrastruktury. W ramach przeprowadzonej analizy, w celu osiągnięcia postawionych celów badawczych, dokonano oszacowania prognozowanych wartości tych zmiennych, a następnie przeprowadzono ich ocenę. Sposobów prognozowania zjawisk gospodarczych jest wiele, z których, niestety, tylko niewielka część umożliwia odzwierciedlenie zjawisk w rzeczywistości. W praktyce często okazuje się, że analizowane zjawisko zależy od wielu czynników, z których jedynie część jest możliwa do identyfikacji, a ich wpływ na badane zjawisko bywa pośredni i trudny do wykrycia. Prognozowanie jest niezbędne, aby móc dostosować się do przewidywanych zmian lub im przeciwdziałać. Ponieważ nie ma jednej idealnej metody prognozowania, musimy posłużyć się wybranymi technikami, aby móc skutecznie przewidywać przebieg zjawisk.

Głównym celem badań było sporządzenie prognozy, a następnie ocena jej jakości dla zmiennych charakteryzujących długość sieci rozdzielczej w powiatach położonych na obszarach wpływu trzech wybranych portów lotniczych. Do realizacji tego celu można wykorzystać następujące modele: wygładzanie wykładnicze², tendencji rozwojowej (metoda trendu pełzającego i wag harmonicznych)³, regresja liniowa⁴ czy ARIMA (bezsezonowości)⁵. Jako narzędzia badawcze wybrano metody średnio-okresowego tempa zmian (Surówka, Kustrzyk, 2019) oraz trendu pełzającego wraz z metodą wag harmonicznych. Zastosowanie tych dwóch metod wykazało wyższą skuteczność w prognozowaniu długoterminowych trendów, głównie dzięki ich zdolności do uwzględniania dynamiki zmian historycznych. Wybór tych metod do analizy wynikał z faktu, że dostarczyły one zadowalających wyników w kontekście prognoz, które oceniano na podstawie względnych błędów prognozy (PE). Ich skuteczność w tym zakresie stanowiła podstawę ich preferencji w danym badaniu. Ponadto ograniczone ramy opracowania pozwoliły na zaprezentowanie wyników jedynie dla wybranych metod. Za progową wartość PE przyjęto nie więcej niż 10%. W przypadku uzyskania błędu oceny prognozy na poziomie wyższym od tego poziomu, wartości prognoz uznano za nieistotne. Okres prognozy obejmował lata 2022–2023 i 2025.

² Istota wygładzania (wyrównywania) wykładniczego polega na tym, że szereg czasowy zmiennej prognozowanej wygładza się za pomocą ważonej średniej ruchomej, przy czym wagi są określone według prawa wykładniczego. Wygładzanie wykładnicze może być oparte na różnych modelach, odpowiednich do rodzaju składowych danego szeregu czasowego. Spośród wielu znanych w literaturze modeli wyróżniamy m.in. prosty model wygładzania wykładniczego, model liniowy Holta oraz model Wintersa (Cieślak, 2005, s. 71–76).

³ Metoda trendu pełzającego jest numerycznym narzędziem wyodrębniania tendencji rozwojowej zmiennej prognozowanej (Cieślak, 2005, s. 71–76).

⁴ Regresja liniowa to podstawowa technika w modelowaniu ekonometrycznym, która analizuje relacje między zmiennymi numerycznymi (Stanisz, 2007).

⁵ ARIMA to model statystyczny wykorzystywany do analizy i prognozowania szeregów czasowych.

Wnioskowanie stosujące klasyczne modele tendencji rozwojowej wiąże się ze znacznym ryzykiem, iż prognozy będą oparte na modelu „przeciętnie” dobrym, nieaktualnym dla ostatnich znanych obserwacji zmiennej prognozowanej. Następstwem tego są na ogół większe błędy budowanych prognoz. Podjęto próbę budowy tzw. modeli adaptacyjnych, przy których konstrukcji odrzuca się założenie, przyjmowane przy budowie analitycznych modeli tendencji rozwojowej, o niezmienności mechanizmu rozwojowego badanych zjawisk. Duża elastyczność modeli adaptacyjnych, umożliwiającą ujęcie nieregularnych zmian w składowych szeregu, czyni z nich wygodne narzędzie budowy prognoz. Klasa modeli adaptacyjnych jest bardzo szeroka. Jednym z nich jest model trendu pełzającego (Cieślak, 2005, s. 71–76). Jest numerycznym narzędziem wyodrębniania tendencji rozwojowej zmiennej prognozowanej.

W celu ekstrapolacji modelu w przyszłość należy zastosować algorytm zwany metodą wag harmonicznych. Wzory wyznaczające cząstkowe trendy można zapisać:

$$a_1 = \frac{\sum_{t=1}^{l+k-1} (z_t - \bar{z})(t - \bar{t})}{\sum_{t=1}^{l+k-1} (t - \bar{t})^2} \quad (1)$$

$$a_0^l = \bar{z}_l - a_1^l \bar{t}_l \quad (2)$$

gdzie: $l = 1, 2, \dots, n - k + 1$.

Średnie arytmetyczne teoretycznej wartości Z w kolejnych jednostkach czasu wyznacza się według wzoru:

$$\bar{\bar{z}}_l = \frac{1}{u} \sum_{t=1}^{n-k+1} \hat{z}_l, t = 1, 2, \dots, n \quad (3)$$

Wagi harmoniczne z przedziału $(0,1)$ wyznacza się według wzorów:

$$c_2^n = \frac{1}{(n-1)^2} \quad (4)$$

$$c_t^n = c_{t-1}^n + \frac{1}{(n-1)(n-t+1)}$$

Prognozę punktową wyznacza się zgodnie ze wzorem:

$$Z_t^* = \bar{z}_n + (T - n)\bar{w} \quad (5)$$

gdzie: średnia przyrostów cząstkowych to $\bar{w} = \sum_{t=1}^{n-1} c_{t+1}^n + w_{t+1}$, T i n są numerami obserwacji.

Opracowana konstrukcja modelowa jest mechanizmem pozwalającym na uzyskanie modelu adaptacyjnego dynamicznie reagującego na zmiany wartości analizowanych zmiennych (Wołkowicz, 2015, s. 73–74). Narzędzie to wykorzystano w badaniach własnych.

Kolejną metodą było średniookresowe tempo zmian (Surówka, Kustrzyk, 2019), w tym wypadku prognozy sporządzane są przy wykorzystaniu następujących wzorów:

$$\overline{T}_n = (\overline{i}_g - 1) \cdot 100\% \quad (6)$$

gdzie:

$$\overline{i}_g = \sqrt[n-1]{i_{n/n-1} \cdot i_{n-1/n-2} \cdot \dots \cdot i_{2/1}} \quad (7)$$

Następnie wartości prognozowane wyznaczane są według wzoru:

$$y_n = y_0 (1 + \overline{i}_g)^n \quad (8)$$

y_n – prognoza wartości zmiennej w okresie n ,

y_0 – wartość zmiennej z ostatniego okresu badawczego,

$\overline{i}_g$ – średnia geometryczna indeksów łańcuchowych,

n – liczba okresów.

Jak wspomniano wcześniej, główną przesłanką podjęcia badań było słabe zainteresowanie badaczy omawianą problematyką. Wyniki prognozowania (wartości prognoz) dla trzech pierwszych wskaźników przedstawiają tabele 2–4. Pogrubiono w nich powiaty znajdujące się w strefach wpływów co najmniej dwóch lotnisk. Zamieszczono również informacje o pozycjach zajmowanych przez badane jednostki w rankingach na podstawie prognozowanych wartości na rok 2025.

Z przedstawionych w tabeli 2 informacji płyną następujące wnioski. Pozycje zajmowane w rankingach względem analizowanych zmiennych są zróżnicowane na obszarze oddziaływania Lotniska Chopina. Zdecydowanym liderem pod względem długości sieci rozdzielczej kanalizacyjnej, wodociągowej oraz gazowej są Siedlce i Warszawa. Kolejne pozycje (trzecie lub czwarte miejsce) zajmują Radom oraz Skierniewice. Szacuje się, że stan zwodociągowania w Skierniewicach wynosi 94%. To wysoki wskaźnik, który może mieć pozytywny wpływ na jakość życia mieszkańców, zdrowie publiczne i rozwój gospodarczy regionu.

Tabela 2. Prognoza długości sieci rozdzielczej w powiatach położonych w strefie oddziaływania Lotniska Chopina w Warszawie (2023, 2025)

Nazwa powiatu	2023	2025	2023	2025	2023	2025	2023	2025	2023	2025	2023	2025	2023	2025	RANGI																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																															
	PROGNOZA				RANGI				PROGNOZA				RANGI																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																	
	Zmienna X ₁								Zmienna X ₂								Zmienna X ₃																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																													
	Metoda 1				Metoda 2				Metoda 1				Metoda 2				Metoda 1				Metoda 2																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																									
<i>I</i>	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																											
łukowski	93,71	94,53	93,80	32	31,02	34,53	29,76	24	32,02	35,52	32,35	20																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																		</

<i>I</i>	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
otwocki	187,97	193,02	186,22	11	98,92	107,46	95,39	12	113,74	120,49	114,64	12
piaseczyński	279,85	290,01	277,35	8	207,99	224,03	207,70	7	218,05	229,16	218,85	7
płocki	151,36	152,89	150,74	16	30,05	32,73	30,34	23	15,33	18,13	15,76	27
płocki	148,09	148,86	148,56	17	14,64	15,55	15,20	32	16,13	18,16	17,05	26
pruszkowski	381,32	400,23	374,15	6	365,28	399,25	356,75	5	421,35	437,92	422,50	5
przysuski	81,70	82,29	81,50	33	37,50	42,31	37,92	21	0,53	0,59	0,51	34
pułtowski	132,93	134,19	133,14	21	16,77	18,20	16,57	31	12,67	15,93	12,65	29
sochaczewski	169,53	171,81	169,98	13	49,82	56,94	47,45	18	33,52	41,84	32,17	21
warsz. zach.	227,89	240,56	227,46	9	157,64	175,74	155,61	8	184,79	192,84	185,00	10
węgrowski	100,99	102,18	100,57	29	24,69	26,56	24,59	27	8,50	11,51	8,47	32
wołomiński	166,93	185,63	162,23	15	100,77	108,98	99,08	11	144,11	151,38	144,72	11
wyszkowski	113,59	120,68	112,43	26	34,30	37,07	34,08	22	37,02	41,19	37,30	18
żyrdowski	170,39	174,63	168,84	14	70,44	82,22	68,00	14	40,73	46,32	39,71	17
Płock	384,89	399,89	376,76	5	316,23	332,92	305,68	6	224,63	236,96	221,81	6
Radom	493,58	503,69	487,66	4	474,71	491,77	466,72	4	494,15	519,60	494,44	4
Siedlce	683,46	720,42	671,33	1	640,03	662,05	640,82	1	556,24	574,57	558,25	2
Warszawa	688,97	756,95	651,37	2	519,35	549,49	516,71	2	572,21	578,90	572,16	1

Legenda do tabeli: rangi – pozycja w rankingu, metoda 1 – metoda średniokresowego tempa zmian, metoda 2 – metoda trendu pelzającego i wag harmonicznych

Źródło: opracowanie własne.

Analiza wyników pozwala twierdzić, że najwyższe miejsca w rankingu zajmują miasta powiatowe. W obszarze oddziaływania warszawskiego lotniska znajdują się także powiaty: tomaszowski, grodziski oraz nowodworski, które zlokalizowane są także na obszarach oddziaływania portów lotniczych w Rzeszowie, Poznaniu oraz Gdańsku. Pod względem analizowanych zmiennych najbardziej odległe pozycje w rankingach zajmuje powiat tomaszowski. Problem słabego rozwoju tego powiatu zauważają także lokalne władze. Zagrożeniem społecznym i gospodarczym jest tutaj ujemny przyrost naturalny, zaobserwowany na niemal całym obszarze powiatu tomaszowskiego. Jego konsekwencją w przyszłości będzie stałe zmniejszanie się liczby ludności (konsumentów i pracowników), co może doprowadzić do osłabienia gospodarki oraz zmniejszenia tempa rozwoju regionu. Istotne jest także dbanie o atrakcyjność regionu jako miejsca do stałego osiedlenia się, aby tym samym zmniejszyć migracje poza teren powiatu. W tym zakresie warto prowadzić działania zmierzające do rozwoju infrastruktury, np. drogowej czy technicznej, a także poszerzania oferty edukacyjnej, handlowej, przemysłowej i kulturalnej, co pozwoli na podniesienie poziomu jakości życia na omawianym obszarze (*Strategia rozwoju powiatu...*, s. 46).

Zdecydowanie najgorzej (obszar wpływu Lotniska Chopina w Warszawie) jest w powiatach: makowskim oraz przysuskim. W powiecie płońskim jest nieco lepiej. W strategii rozwoju powiatu płońskiego za 2021 r. możemy znaleźć informację, że w ramach działalności inwestycyjnej zostały zrealizowane lub były w trakcie realizacji, lub też zaplanowano do wykonania w przyszłych latach, szeregi inwestycji z zakresu infrastruktury oświatowo-sportowej, ochrony zdrowia, pomocy społecznej oraz obiektów użyteczności publicznej. Analiza tego dokumentu pozwala przypuszczać, że władze największy nacisk kładą na rozwój infrastruktury społecznej, a nie technicznej (*Raport o stanie...*, 2022).

Podobne prognozy wykonano dla obszaru oddziaływania Portu Lotniczego Gdańsk-Rębiechowo im. Lecha Wałęsy (zob. tab. 3). Analizując informacje umieszczone w tabeli 3, zauważamy, że zarówno wzrost, jak i spadek wartości dotyczy połowy badanych jednostek. Na obszarze ciężenia portu lotniczego w Gdańsku zdecydowanym liderem jest miasto Sopot. Na kolejnych miejscach w rankingu znajdują się miasta Gdańsk i Gdynia. Jak wynika z zaprezentowanych danych, miasta na prawach powiatu charakteryzują się lepszym zagospodarowaniem infrastrukturalnym w porównaniu do mniejszych miejscowości. Badając dane zawarte w tabeli 3, można również zauważyć, że w strefie więcej niż jednego lotniska znajduje się Grudziądz oraz powiat nowodworski. Ponadto powiaty położone w obszarze oddziaływania więcej niż jednego lotniska zajmują podobne pozycje w rankingach. Zdecydowanie najkorzystniej wypada Grudziądz, bardziej odległą (poza połowę) pozycję w rankingu zagospodarowania infrastrukturalnego zajmuje powiat nowodworski (por. tab. 3). Położony również na obszarze ciężenia Lotniska Chopina w Warszawie. W analizowanej strefie wpływu znajduje się jesz-

cze jeden, wspomniany wcześniej, obiekt (Grudziądz) położony w strefie wpływu jeszcze jednego obszaru ciążenia. Grudziądz zajmuje wysokie (trzecią i czwartą) pozycję w sporządzonych rankingach (zob. tab. 3). Zdecydowanie najgorzej wypadają powiaty: bytowski oraz braniewski (zmienna X_1). Powiat braniewski położony jest w województwie warmińsko-mazurskim, które należy do makroregionu Polska Wschodnia. Posiada on zróżnicowaną infrastrukturę techniczną, która odgrywa kluczową rolę w jego rozwoju gospodarczym i społecznym. Województwo warmińsko-mazurskie, podobnie jak i świętokrzyskie, w porównaniu z innymi województwami w Polsce, jak również regionami Unii Europejskiej, posiada dość słabe wyposażenie infrastrukturalne. W regionie w znaczącym stopniu przeważa transport drogowy. Pomimo iż drogi krajowe w województwie świętokrzyskim znacznie ułatwiają łączność z sąsiadującymi województwami, to przy dość wzmożonym ruchu pojazdów znacznie wydłuża się czas podróży. Dość niekorzystny dla województwa jest brak nowoczesnych dróg ekspresowych, jak również brak autostrad (Leśniewski, Dziekański, 2011, s. 178).

Infrastruktura lotnicza Polski Wschodniej ma także duże zaległości w stosunku do pozostałych części kraju. Tylko w województwach podkarpackim, lubelskim i warmińsko-mazurskim są lotniska krajowe przystosowane do międzynarodowego ruchu (Rzeszów-Jasionka im. Rodziny Ulmów, Port Lotniczy Lublin, porty lotnicze w Olsztynie i w Szymanach) oraz lotniska lokalne w Kętrzynie i Elblągu (Czemieli-Grzybowska, 2010). Z danych statystycznych wynika, że w układzie wojewódzkim najbardziej znaczący przyrost długości sieci kanalizacyjnej w porównaniu z 2021 r. odnotowano w województwach: świętokrzyskim – o 3,7%, podkarpackim – o 3,2% oraz lubelskim – o 3,0%, najmniejszy zaś w warmińsko-mazurskim – o 0,7% oraz lubuskim – o 1,2% (*Infrastruktura...*, [http](#)).

Podobne prognozy opracowano dla powiatów położonych na obszarze oddziaływania Portu Lotniczego Szczecin-Goleniów. Wyniki zestawiono w tabeli 4. Z zaprezentowanych wielkości wynikają następujące wnioski. Po pierwsze, analizując informacje zawarte w tej tabeli, można zauważyć duże zróżnicowanie zajmowanych pozycji w rankingach pod względem badanych zmiennych. Jak wynika z danych, najwyższą pozycję w rankingu prognozy długości sieci rozdzielczej w powiatach położonych w strefie oddziaływania Portu Lotniczego Szczecin-Goleniów zajmuje Gorzów Wielkopolski, a najniższą powiaty: drawski (zmienna X_1), łobeski (zmienna X_2) oraz czarnkowsko-trzcianecki (zmienna X_3). Najlepszym zagospodarowaniem infrastrukturalnym pod względem badanych zmiennych na objętym analizą obszarze charakteryzują się miasta powiatowe (Szczecin oraz Świnoujście). Jak zauważają inni badacze, są to powiaty o najlepszych warunkach rozwoju społeczno-gospodarczego. Powiat czarnkowsko-trzcianecki to jednostka położona także w strefie oddziaływania Portu Lotniczego Poznań-Ławica. Pod względem badanych zmiennych obydwa analizowane obszary wypadają odmiennie.

Tabela 3. Prognoza długości sieci rozdzielczej w powiatach położonych w strefie oddziaływania Portu Lotniczego Gdańsk-Rębiechowo im. Lecha Wałęsy (2023, 2025)

Nazwa powiatu	PROGNOZA				PROGNOZA				PROGNOZA				PROGNOZA			
	2023	2025	2023	2025	2023	2025	2023	2025	2023	2025	2023	2025	2023	2025	2023	2025
	Zmienna X_1				Zmienna X_2				Zmienna X_3							
	Metoda 1		Metoda 2		Metoda 1		Metoda 2		Metoda 1		Metoda 2		Metoda 1		Metoda 2	
Grudziądz	469,20	500,93	442,45	4	367,31	377,13	367,40	3	396,09	410,46	395,62	4				
bytowski	54,14	55,66	54,01	21	31,94	33,25	31,83	18	9,27	10,53	9,34	19				
chojnicki	78,75	80,91	78,66	16	47,71	49,38	47,87	16	21,49	24,07	21,88	17				
gdański	134,38	139,89	133,52	10	122,08	134,76	121,73	7	109,45	123,84	108,55	7				
kartuski	173,72	182,04	172,96	6	95,93	104,77	95,54	8	81,30	97,34	80,55	8				
kościerski	79,63	84,73	79,18	15	59,11	65,87	58,31	12	10,41	13,06	10,57	18				
kwidziński	121,09	124,34	120,99	11	58,84	57,85	55,87	13	33,07	35,11	33,32	13				
łęborski	70,34	75,03	68,17	18	38,11	41,08	38,15	17	26,52	28,45	24,57	15				
malborski	100,00	104,55	95,95	14	63,19	65,84	63,31	11	55,46	58,94	56,26	11				
nowodworski	142,73	146,66	140,94	9	55,70	60,62	55,47	14	49,60	54,32	50,43	12				
pucki	163,31	170,78	160,47	7	151,11	159,03	151,93	6	122,74	130,59	123,03	6				
starogardzki	106,81	113,09	106,79	13	50,46	55,53	51,37	15	22,99	26,03	23,67	14				
tczewski	113,84	115,75	113,21	12	75,80	79,30	75,47	10	60,27	63,11	60,74	10				
wejherowski	141,35	147,87	140,45	8	89,77	99,88	91,10	9	70,90	78,47	71,41	9				
sztumski	68,15	71,14	67,50	19	25,41	26,89	24,92	19	21,07	24,36	21,68	16				
Gdańsk	494,55	514,21	490,01	2	423,46	440,67	422,68	2	419,85	435,36	421,18	2				
Gdynia	485,67	515,96	454,84	3	359,00	369,02	353,30	4	412,85	427,52	410,73	3				
Sopot	546,17	558,09	522,25	1	439,86	449,94	439,08	1	560,34	567,68	554,80	1				
braniewski	63,59	69,35	56,68	20	16,08	16,45	16,50	21	0,2	0,2	0,2	21				
elbląski	78,88	82,78	77,05	17	18,37	20,71	17,93	20	3,33	4,69	3,26	20				
Elbląg	392,62	419,13	358,31	5	278,87	280,82	278,40	5	282,25	290,10	282,52	5				

Legenda do tabeli: rangi – pozycja w rankingu, metoda 1 – metoda średniokresowego tempa zmian, metoda 2 – metoda trendu pelzającego i wag harmonicznych

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 4. Prognoza długości sieci rozdzielczej w powiatach położonych w strefie oddziaływania Portu Lotniczego Szczecin-Goleniów (2023, 2025)

Nazwa powiatu	2023	2025	PROGNOZA		2023	2025	RANGI		2023	2025	PROGNOZA		2023	2025	RANGI	
	Metoda 1		Metoda 2		Metoda 1		Metoda 2		Metoda 1		Metoda 2		Metoda 1		Metoda 2	
	Zmiana X ₁	Zmiana X ₂	Zmiana X ₁	Zmiana X ₂	Zmiana X ₁	Zmiana X ₂	Zmiana X ₁	Zmiana X ₂	Zmiana X ₁	Zmiana X ₂	Zmiana X ₁	Zmiana X ₂	Zmiana X ₁	Zmiana X ₂	Zmiana X ₁	Zmiana X ₂
gorzowski	73,05	75,62	71,51	6	45,34	55,44	43,53	8	40,76	42,97	41,11	7	40,76	42,97	41,11	7
strzel.-drezden.	47,10	48,95	46,34	17	18,68	19,69	17,93	21	11,89	13,16	12,13	19	11,89	13,16	12,13	19
Gorzów Wlk.	491,92	512,15	500,42	1	432,05	477,20	427,66	1	348,34	357,80	351,57	1	348,34	357,80	351,57	1
czarnk.-trzcian.	65,54	67,89	64,87	7	20,09	21,11	19,83	20	7,48	8,08	7,45	23	7,48	8,08	7,45	23
białogardzki	60,54	61,23	60,22	8	51,33	51,78	51,35	6	21,10	22,79	21,96	15	21,10	22,79	21,96	15
choszczęński	31,85	32,78	28,79	22	24,10	24,50	24,03	15	18,87	19,21	19,11	17	18,87	19,21	19,11	17
drawski	28,17	28,50	26,91	23	22,64	23,32	21,61	18	14,88	16,34	15,28	18	14,88	16,34	15,28	18
goleniowski	44,67	45,83	44,82	18	27,65	28,77	27,78	12	30,22	32,37	29,97	11	30,22	32,37	29,97	11
gryficki	58,11	60,61	55,97	11	27,00	28,02	26,25	14	37,16	40,70	37,75	8	37,16	40,70	37,75	8
gryfiński	34,73	35,19	34,62	20	22,90	23,92	22,68	17	10,21	10,85	9,41	22	10,21	10,85	9,41	22
kamieński	52,19	54,88	50,01	14	20,78	21,35	20,76	19	27,20	28,43	26,41	13	27,20	28,43	26,41	13
kołobrzegi	119,96	119,68	122,08	3	106,14	106,63	106,34	3	84,75	89,45	86,30	3	84,75	89,45	86,30	3
koszaliński	55,89	58,14	54,87	12	44,33	46,25	44,90	7	36,28	42,30	36,83	9	36,28	42,30	36,83	9
myśliborski	60,22	62,31	58,29	9	25,54	27,53	25,76	13	23,17	24,78	23,19	14	23,17	24,78	23,19	14
policki	74,07	78,16	72,59	5	84,04	86,37	83,62	4	84,94	90,71	84,15	4	84,94	90,71	84,15	4
pyrzycki	47,61	48,24	47,16	16	23,24	23,32	23,16	16	42,33	45,34	43,87	6	42,33	45,34	43,87	6
stargardzki	58,87	61,91	57,45	10	35,02	37,15	34,50	10	31,44	33,41	31,74	10	31,44	33,41	31,74	10
szczecinecki	54,83	57,81	51,73	13	40,01	40,85	39,85	9	20,65	22,69	21,09	16	20,65	22,69	21,09	16
świdwiński	48,35	48,66	48,32	15	34,30	34,69	34,24	11	25,54	26,88	26,35	12	25,54	26,88	26,35	12
walecki	33,23	36,28	30,69	21	17,22	18,53	16,92	22	9,59	9,98	9,54	21	9,59	9,98	9,54	21
łobeski	35,85	37,19	34,65	19	11,30	11,93	11,14	23	11,71	12,79	12,02	20	11,71	12,79	12,02	20
Szczecin	355,14	378,30	331,05	2	228,81	236,20	228,68	2	339,52	349,15	338,26	2	339,52	349,15	338,26	2
Świnoujście	78,34	83,46	72,29	4	67,28	69,50	65,67	5	49,92	50,35	48,78	5	49,92	50,35	48,78	5

Legenda do tabeli: rangi – pozycja w rankingu, metoda 1 – metoda średniokresowego tempa zmian, metoda 2 – metoda trendu petrajającego i wag harmonicznych

Źródło: opracowanie własne.

Z przeprowadzonych badań wynika, że powiat czarnkowsko-trzcianecki, w ramach analizy taksonomicznej, został zakwalifikowany do czwartej klasy pod względem poziomu zagęszczenia infrastruktury w powiatach województwa wielkopolskiego. W skład tego skupienia weszły jeszcze powiaty: międzychodzki i złotowski. Powiaty tej klasy, w porównaniu do pozostałych, odznaczały się najniższym zagęszczeniem sieci drogowej, wodociągowej, kanalizacyjnej i gazowej, a także ludności w wieku produkcyjnym. Bardzo duże dysproporcje były szczególnie widoczne w przypadku sieci gazowej, której gęstość wyniosła 1,2 km na 100 km² i była prawie piętnastokrotnie niższa niż w klasie III, a ponadto stwierdzono brak rozwoju tej sieci w latach 2004–2013 (Lira, 2016). Badanie zakończono oceną jakości sporządzonych prognoz, a wyniki zamieszczono w kolejnej części opracowania.

ILÓŚCIOWA OCENA SKUTECZNOŚCI PROGNOZOWANIA ROZWOJU SIECI
ROZDZIELCZEJ W POWIATACH NA OBSZARACH WPLYWU
PORTÓW LOTNICZYCH W GDAŃSKU, SZCZECINIE ORAZ W WARSZAWIE

Szczególnie istotnym etapem prognozowania jest weryfikacja prognoz i ocena ich jakości, która ma podstawowe znaczenie dla ewentualnego wykorzystania tej prognozy. Oceny jakości prognozy można dokonać opierając się o błędy prognoz (błąd średni, błąd względny, średni błąd bezwzględny, średni błąd kwadratowy, średni błąd procentowy)⁶.

Za odpowiedni miernik oceny jakości prognozy uznaje się względny błąd procentowy, który stanowił ostateczne kryterium oceny trafności prognoz. Podczas weryfikacji prognozy jakość prognoz oceniana jest na podstawie błędów prognozy, przy czym uwzględnia się maksymalny dopuszczalny błąd prognozy *ex post*, akceptowany przez zlecającego prognozę. Jeżeli prognoza spełnia zadane kryteria, może być wykorzystana w praktyce. Jeżeli nie, to należy prześledzić wszystkie etapy i metody prognozy, znaleźć przyczynę błędu i powtórzyć proces prognozowania. Rozważa się błędy prognozy *ex post* m.in., aby ocenić skuteczność zastosowanych metod. Należy w tym miejscu zasygnalizować, że w celu

⁶ Błąd średni – jest to średnia arytmetyczna wartość reszt, przy czym znaczenie tej miary jest ograniczone przez fakt, że dodatnie i ujemne wartości błędu znoszą się nawzajem. Średni błąd bezwzględny – obliczany jest jako średnia wartości bezwzględnych reszt. Wartość średniego błędu bezwzględnego równa zero oznacza, że model jest idealnie dopasowany do danych. Średni błąd kwadratowy – charakteryzuje się podobnymi własnościami jak średni błąd bezwzględny, ponadto jest bardziej wrażliwy na wartości odstające. Średni błąd procentowy – dla danego okresu czasowego wyliczany jest jako iloraz reszty (błędu) i wartości obserwowanej wyrażony w procentach. Średni bezwzględny błąd procentowy – najdoskonalszy ze wszystkich wymienionych charakterystyk, jest łatwo interpretowalny i kumuluje w sobie zalety wszystkich wyszczególnionych miar.

oceny jakości sporządzonych prognoz wykorzystano względny błąd prognozy *ex post* w czasie t (PE). Informuje on, jaki procent rzeczywistej realizacji zmiennej stanowi błąd prognozy. Wartość PE pozwala na porównanie dokładności prognoz różnych modeli:

$$PE_t = \frac{y_t - y_t^P}{y_t} \cdot 100 \quad (9)$$

gdzie: y_t – wartość rzeczywista, y_t^P – wartość prognozowana.

Na podstawie informacji zamieszczonych w poprzedniej części dokonano pomiaru wielkości tego miernika dla każdej zmiennej i każdej z objętych badaniem jednostek statystycznych. Wyniki w sposób syntetyczny zamieszczono w tabeli 5 (dla metody średniookresowego tempa zmian) i tabeli 6 (dla metody trendu pełzającego i wag harmoniczných). W tabelach kolorem szarym oznaczono powiaty, dla których otrzymano najniższe wartości względnych błędów prognozy, co jednocześnie oznacza najlepsze z prognoz.

Przestrzenne zróżnicowanie błędów prognoz zmiennych określających długość sieci rozdzielczej (2022 r.) dla trzech poddanych badaniu obszarów wpływu w sposób graficzny za pomocą wykresów prezentują rysunki 1–3 (rysunek 1 – obszar wpływu Lotniska Chopina w Warszawie, rysunek 2 – obszar ciążenia Portu Lotniczego Gdańsk-Rębiechowo im. Lecha Wałęsy, rysunek 3 – obszar ciążenia Portu Lotniczego w Szczecinie-Goleniowie).

Na obszarze ciążenia Lotniska Chopina w Warszawie, dla wszystkich zmiennych charakteryzujących długość sieci rozdzielczej, metoda średniookresowego tempa zmian wykazała najlepsze wyniki prognoz, osiągając najniższe błędy dla powiatów: ryckiego, plockiego, Skierniewic oraz Radomia. Z kolei, w przypadku zastosowania metody trendu pełzającego i wag harmoniczných, najdokładniejsze prognozy uzyskano dla powiatów: rawskiego, pułtuskiego, sochaczewskiego, węgrowskiego, żyrardowskiego oraz Warszawy. Na obszarze ciążenia Portu Lotniczego Szczecin-Goleniów metoda średniookresowego tempa zmian pozwoliła uzyskać najlepsze prognozy (dla trzech analizowanych zmiennych) dla powiatów: białogardzkiego, drawskiego, gryfickiego, kamieńskiego, koszalińskiego i Szczecina. Natomiast w przypadku metody trendu pełzającego nie udało się uzyskać dobrych prognoz dla żadnego powiatu. Na obszarze ciążenia Portu Lotniczego Gdańsk-Rębiechowo najlepsze prognozy metodą średniookresowego tempa zmian otrzymano dla powiatów: malborskiego oraz Elbląga. W przypadku metody trendu pełzającego, podobnie jak w przypadku obszaru ciążenia Portu Lotniczego Szczecin-Goleniów, nie uzyskano żadnych dobrych prognoz. Dla pozostałych obiektów jakość prognoz wykazywała zróżnicowanie w zależności od zastosowanej metody.

Tabela 5. Ocena jakości prognoz sieci rozdzielczej dla metody średniookresowego tempa zmian (2023 r.)

Lotnisko Chopina w Warszawie				Port Lotniczy Szczecin-Goleniów				Port Lotniczy Gdańsk-Rebiechowo			
	X ₁	X ₂	X ₃		X ₁	X ₂	X ₃		X ₁	X ₂	X ₃
łukowski	-0,12	-4,44	4,1	gorzowski	-0,07	-9,78	6,30	Grudziadz	-3,05	-1,08	-0,89
rycki	-0,14	-4,22	-0,7	strzel.-drezd.	-2,61	-1,52	-3,39	bytowski	0,66	-0,76	-4,16
tomaszowski	-0,61	-5,52	0,8	Gorzów Wlk.	-2,61	-4,56	1,49	chojnicki	-0,83	-0,87	-2,82
łowicki	-0,09	-2,73	-8,2	czarn.-trzcian.	-0,83	0,54	-2,47	gdański	10,29	-3,11	-4,64
rawski	-0,91	-2,08	-2,0	białogardzki	-0,07	-0,45	-0,48	kartuski	-0,18	3,00	-6,41
brzeziński	-0,71	-6,17	—	choszczęński	-1,11	-0,42	-0,37	kościerski	-1,05	-0,36	-6,22
Skiermiewice	0,05	0,13	-2,1	drawski	0,46	1,99	-2,62	kwidziński	-0,66	-7,37	-7,72
białobrzęski	2,05	—	-0,8	goleniowski	0,29	-2,03	-0,73	łęborski	-2,09	1,52	2,50
ciechanowski	-0,25	-7,02	-3,1	gryficki	-1,06	0,00	-3,22	malborski	-0,70	-0,78	-7,07
garwoliński	-0,30	0,62	-4,0	gryfiński	-0,09	-0,88	-2,10	nowodworski	-0,02	-2,01	-3,3
grodziski	-0,19	-2,29	0,6	kamiński	-1,73	1,05	-1,12	pucki	—	—	—
grójecki	1,60	2,22	-0,6	kolobrzęski	—	-5,30	-1,01	starogardzki	-2,11	-3,19	-3,56
koziemicki	-0,93	-1,66	-2,0	koszaliński	0,73	-4,55	-8,95	teczewski	-0,12	-1,07	-1,12
legionowski	2,96	-1,38	-2,4	myśliborski	-2,94	-1,75	-2,07	wejherowski	-0,53	-3,90	-0,42
makowski	0,05	-3,86	—	policki	-0,78	0,19	-2,34	sztumski	-1,11	-1,64	-3,79
miński	-0,67	-0,80	-1,0	pyrzycki	0,81	—	-4,00	Gdańsk	-1,97	-2,01	-1,83
nowodworski	-0,02	-2,01	-3,3	stargardzki	-0,80	-2,40	-3,76	Gdynia	-3,07	-1,38	-1,76
otwoccki	-0,30	-3,36	0,4	szczeciński	-2,68	-0,78	-4,29	Sopot	-1,09	-1,14	-0,65
piaseczyński	-0,74	-0,33	-1,2	świdwiński	-0,52	-4,57	-2,16	braniewski	-4,08	4,29	0,00
plocki	3,96	0,17	-8,0	walecki	-3,84	-3,11	—	elbląski	-1,91	-2,06	—
plonński	0,34	-3,10	-6,1	łobeski	1,24	6,61	-3,63	Elbląg	-0,18	0,97	-1,27
pruszkowski	0,78	-4,04	0,1	Szczecin	-3,18	3,94	0,11				
przysuski	0,00	-6,23	—	Swinoujście	-2,94	-1,63	0,95				
pułtowski	0,58	-4,16	-10,2								
sochaczewski	0,22	-4,01	—								
warsz. zach.	-1,37	-3,78	-0,5								
węrowski	-0,49	-2,02	-10,4								
wolomiński	-2,73	-1,07	-0,7								
wyszakowski	-2,33	2,56	-2,5								
żyrdowski	-0,82	-7,71	-4,2								
Płock	-0,89	-1,98	0,9								
Radom	0,87	1,14	1,0								
Siedlce	-1,95	-1,45	-1,4								
Warszawa	-3,82	-1,79	-0,0								

Źródło: opracowanie własne.

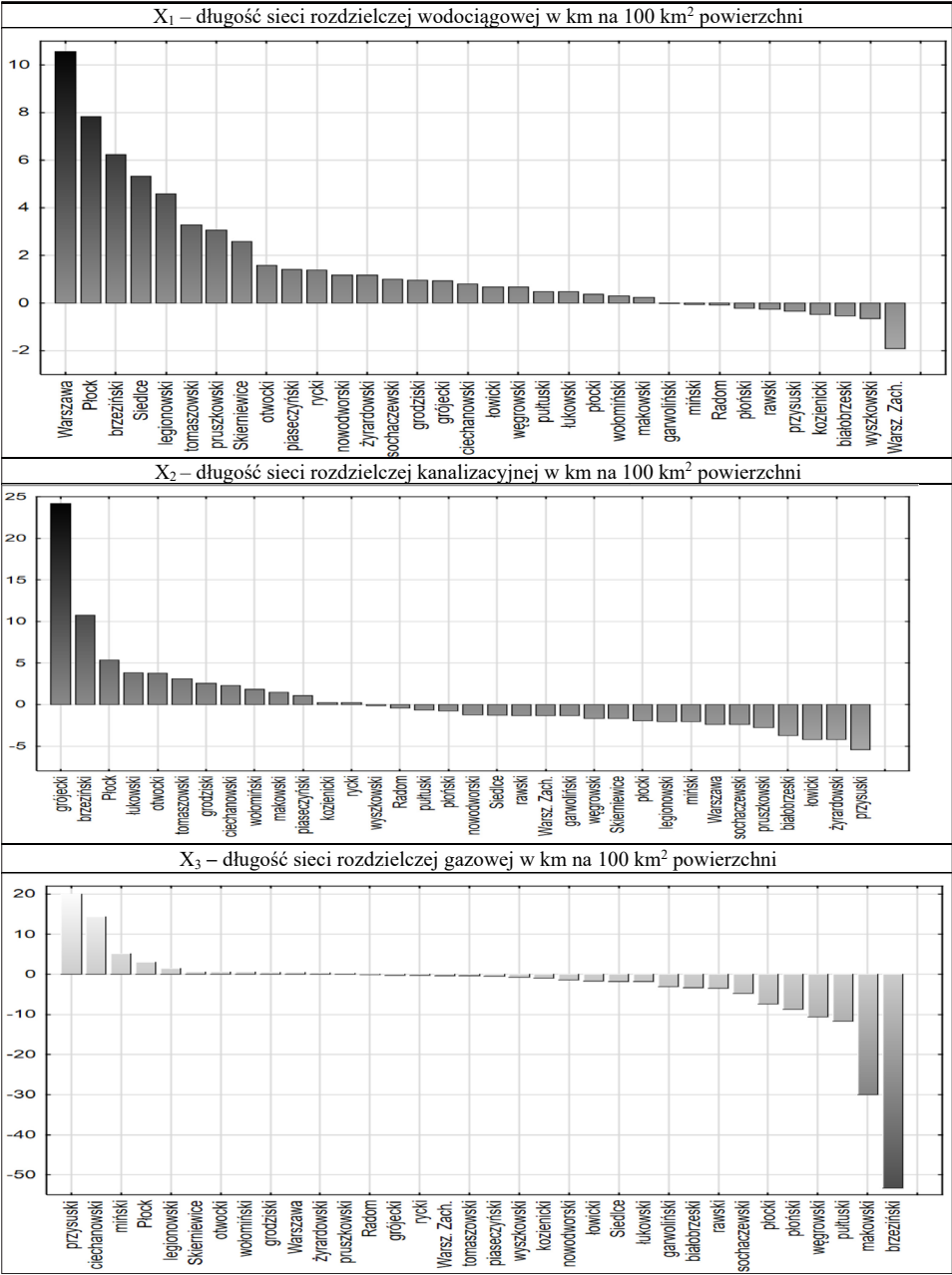
Analiza tabel wykazała, że prognozy uzyskane metodą średniookresowego tempa zmian były nieistotne dla następujących powiatów: kołobrzeskiego i puckiego (zmienna X_1), białobrzeskiego, pyrzyckiego, puckiego (zmienna X_2), brzezińskiego, makowskiego, przysuskiego, wałęckiego, puckiego i elbląskiego (zmienna X_3). Natomiast dla metody trendu pełzającego nie otrzymano skutecznych prognoz dla powiatów: kołobrzeskiego, puckiego (zmienna X_1), grójeckiego, pyrzyckiego, puckiego (zmienna X_2), brzezińskiego, plockiego, płońskiego, przysuskiego, wałęckiego, puckiego i elbląskiego (zmienna X_3). Warto również zauważyć, że prognozy dla powiatu puckiego okazały się nieskuteczne dla wszystkich prognozowanych wartości, niezależnie od zastosowanej metody. Najlepsze wyniki pod względem błędów uzyskano dla powiatów Warszawa oraz braniewskiego w przypadku zmiennej X_3 .

Dodatkowo wyniki prognozowania dla obszaru oddziaływania Lotniska Chopina w Warszawie w 2022 r. dla metody średniookresowego tempa zmian zamieszczono na rysunku 1. Analiza informacji na nim zamieszczonych pozwala także twierdzić, że najwyższy dodatni błąd prognozy dla zmiennej X_2 charakterystyczny jest dla powiatu grójeckiego, natomiast najwyższy ujemny dla przysuskiego. Najbardziej dokładne prognozy sporządzono dla powiatów: ryckiego, kozienickiego, wyszkowskiego i Radomia. Na rysunku 1 zamieszczono także informacje o błędach prognoz zmiennej X_1 (długość sieci rozdzielczej wodociągowej w km na 100 km² powierzchni) na obszarze ciążenia Lotniska Chopina w Warszawie. Analiza danych w niej umieszczonych pozwala przypuszczać, że najwyższy dodatni błąd w przypadku tej zmiennej charakterystyczny był dla Warszawy, zaś najwyższy ujemny dla powiatu warszawski zachodni. Najlepsze dopasowanie w przypadku tej zmiennej wykazały prognozy dla powiatów: garwolińskiego, mińskiego, płońskiego i Radomia. Na rysunku 1 zamieszczono również informacje o błędach prognoz zmiennej X_3 dla powiatów znajdujących się w obszarze oddziaływania Lotniska Chopina. Najwyższe dodatnie błędy w przypadku tej zmiennej odpowiadają powiatom: przysuskiemu oraz ciechanowskiemu. Najwyższe ujemne natomiast powiatom: brzezińskiemu i makowskiemu. Najbardziej wiarygodne prognozy opracowano dla większości badanych jednostek. Można zatem przypuszczać, że w przypadku tej zmiennej otrzymano najwiarygodniejsze predykcje.

Tabela 6. Ocena jakości prognoz sieci rozdzielczej dla metody trendu pelzającego (2023 r.)

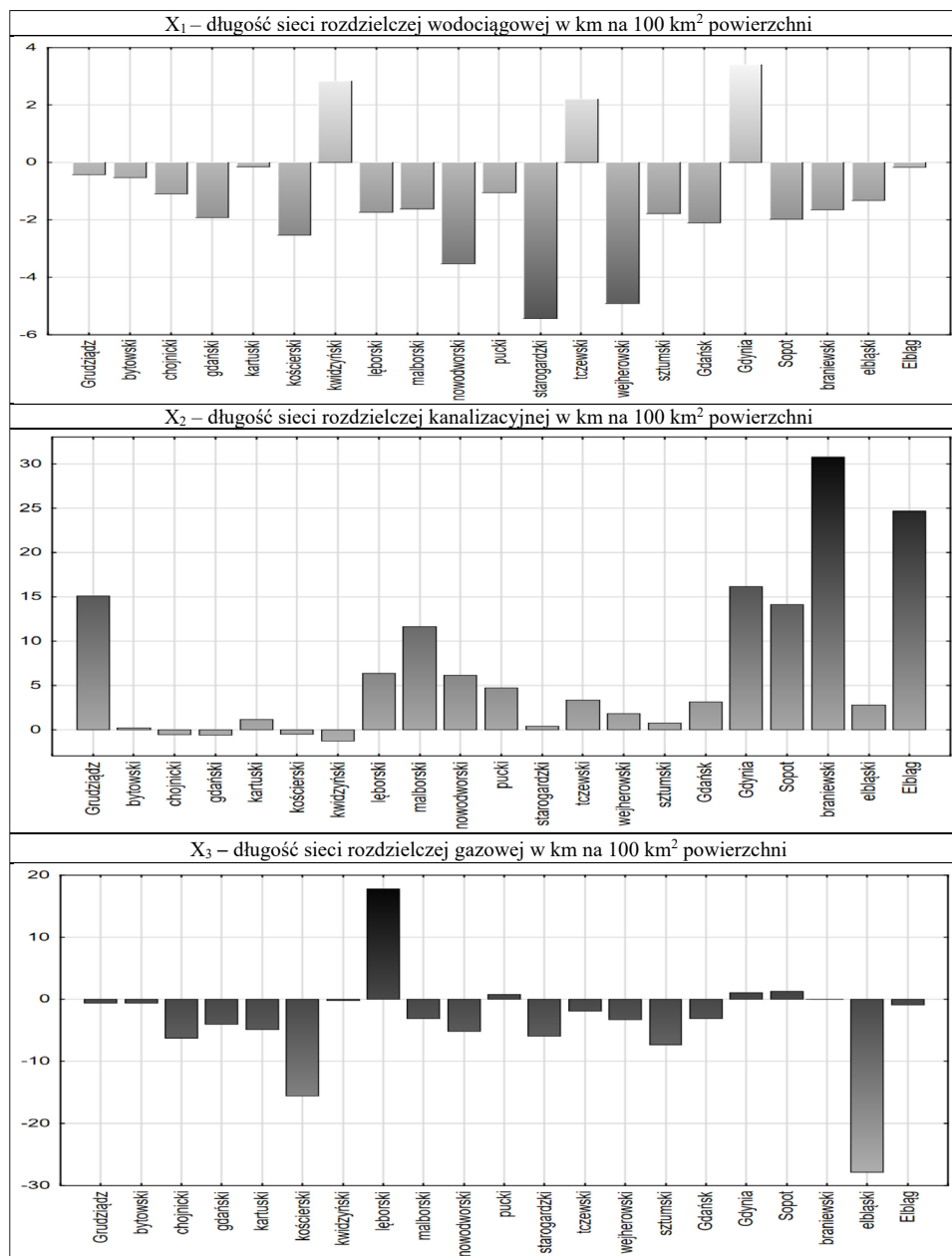
Lotnisko Chopina w Warszawie				Port Lotniczy Szczecin-Goleniów				Port Lotniczy Gdańsk-Rebiechowo			
	X ₁	X ₂	X ₃		X ₁	X ₂	X ₃		X ₁	X ₂	X ₃
łukowski	-0,21	-0,20	3,1	gorzowski	2,04	-5,40	5,49	Grudziądz	2,82	-1,10	-0,77
rycki	0,44	-4,64	-0,4	strzel.-drezd.	-0,96	2,55	-5,48	bytowski	0,90	-0,41	-4,94
tomaszowski	2,59	-3,40	2,4	Gorzów Wlk.	-4,38	-3,50	0,57	chojnicki	-0,72	-1,21	-4,69
łowicki	0,17	-2,16	-8,2	czarn.-trzc.	0,20	1,83	-2,05	gdański	10,87	-2,81	-3,78
rawski	0,10	-2,08	0,2	białogardzki	0,46	-0,49	-4,57	kartuski	0,25	3,40	-5,43
brzeziński	1,44	1,53	–	choszczęński	8,60	-0,13	-1,65	kościerski	-0,48	1,00	-7,86
Skiermiewice	0,15	-1,88	-3,2	drawski	4,91	6,45	-5,38	kwidzyński	-0,57	-1,95	-8,53
białobrzegi	3,25	-2,38	-4,1	goleniowski	-0,04	-2,51	0,10	łęborski	1,06	1,42	9,67
ciechanowski	0,06	-1,06	-1,4	gryficki	2,66	2,78	-4,86	malborski	3,37	-0,97	-8,61
garwoliński	-0,17	1,20	-4,2	grzyfiński	0,23	0,09	5,90	nowodworski	1,23	-1,59	-5,1
grodziski	0,35	-0,71	0,4	kamiński	2,51	1,14	1,82	pucki	–	–	–
grójecki	2,30	–	-0,4	kolobrzegi	–	-5,50	-2,86	starogardzki	-2,09	-5,05	-6,62
kozienicki	-0,63	0,13	-2,7	koszaliński	2,54	-5,90	-10,60	tezewski	0,43	-0,63	-1,91
legionowski	3,76	-1,64	-2,0	myśliborski	0,36	-2,63	-2,16	wejherowski	0,11	-5,44	-1,15
makowski	0,82	-2,27	-5,0	policki	1,24	0,69	0,69	sztumski	-0,15	0,32	-6,80
miński	-0,57	1,11	0,8	pyrzycki	1,75	–	-7,79	Gdańsk	-1,03	-1,83	-2,15
nowodworski	1,23	-1,59	-5,1	stargardzki	1,63	-0,88	-4,75	Gdynia	3,47	0,23	-1,24
otwocki	0,63	0,32	-0,4	szczeciński	3,13	-0,38	-6,52	Sopot	3,34	-0,96	0,34
piaseczyński	0,16	-0,19	-1,6	świdwiński	-0,46	-4,39	-5,40	braniewski	7,23	1,79	0,00
płocki	4,35	-0,80	–	walecki	4,09	-1,32	–	elbląski	0,45	0,39	–
płoński	0,03	-7,04	–	łobeski	4,55	7,93	-6,37	Elbląg	8,57	1,14	-1,37
pruszkowski	2,64	-1,61	-0,2	Szczecin	3,82	4,00	0,48				
przysuski	0,24	-7,42	–	Swinoujście	5,01	0,80	3,21				
pulawski	0,42	-2,92	-10,0								
sochaczewski	-0,05	0,94	-6,5								
warsz. zach.	-1,18	-2,44	-0,6								
węrowski	-0,07	-1,61	-10,0								
wolomiński	0,17	0,62	-1,1								
wyszkowski	-1,29	3,18	-3,3								
żyraardowski	0,09	-3,98	-1,6								
Płock	1,24	1,43	2,2								
Radom	2,06	2,81	1,0								
Siedlce	-0,14	-1,57	-1,7								
Warszawa	1,84	-1,28	0,0								

Źródło: opracowanie własne.

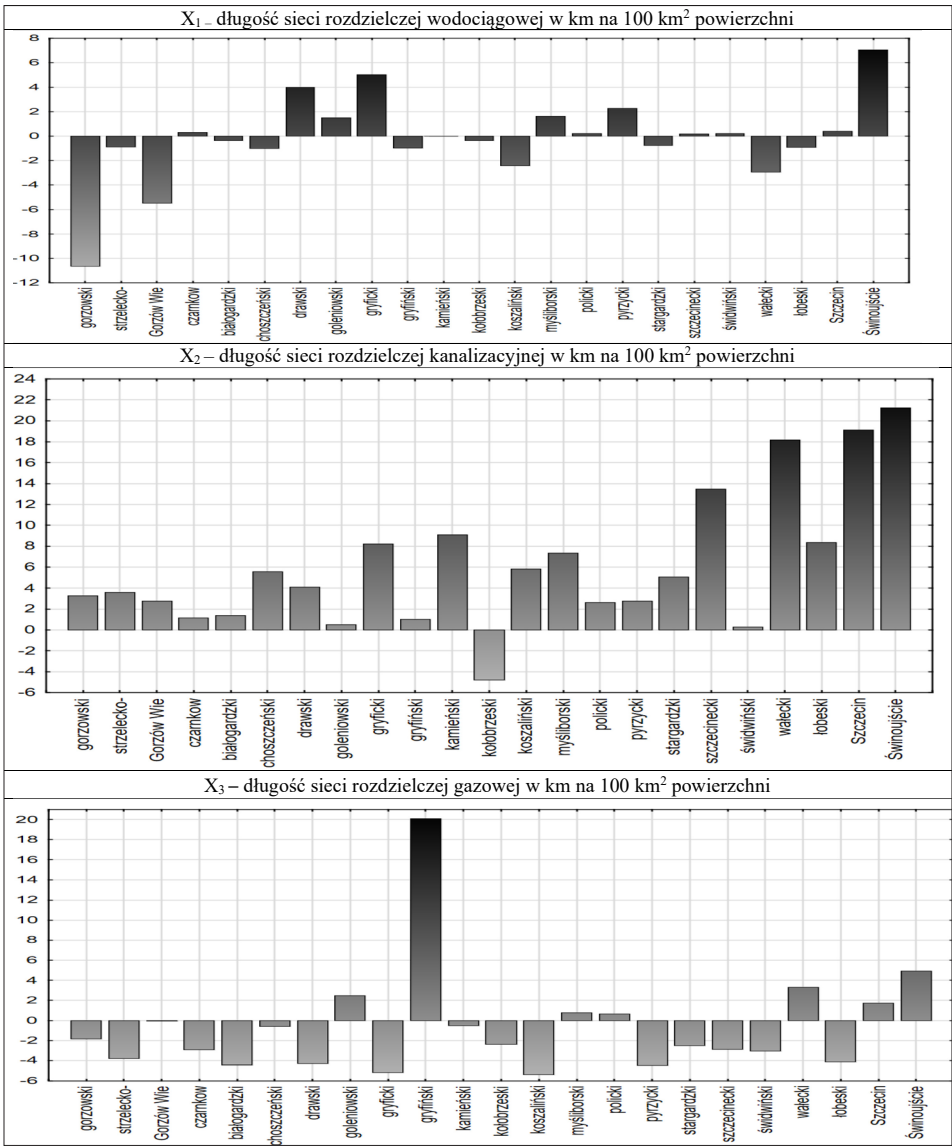
Rysunek 1. Graficzna prezentacja błędów prognozy długości sieci rozdzielczej w strefie ciążenia Lotniska Chopina w Warszawie (2022 r.)

Źródło: opracowanie własne.

Rysunek 2. Graficzna prezentacja błędów prognozy długości sieci rozdzielczej w strefie ciążenia Portu Lotniczego Gdańsk-Rębiechowo im. Lecha Wałęsy (2022 r.)

Źródło: opracowanie własne.

Rysunek 3. Graficzna prezentacja błędów prognozy długości sieci rozdzielczej w strefie ciężenia Portu Lotniczego Szczecin-Goleniów (2022 r.)

Źródło: opracowanie własne.

W kolejnym etapie w sposób graficzny zamieszczono dane o błędach prognoz dla badanych zmiennych na obszarze ciężenia drugiego badanego portu (Port Lotniczy Gdańsk-Rębiechowo im. Lecha Wałęsy). Na podstawie tych informacji można twierdzić, że w przypadku zmiennej X_2 większość sporządzonych prognoz

przyjmowała wartości wyższe od wartości rzeczywistych. Wyjątek stanowiły powiaty: chojnicki, gdański, kościerski oraz kwidzyński. Ujemnymi wartościami błędów w przypadku zmiennej X_1 na tym obszarze charakteryzowała się zdecydowana większość obiektów. Dodatkowo wartości odnotowano dla powiatów: kwidzyńskiego, tczewskiego oraz Gdyni, co świadczy o tym, że dla tych obiektów sporządzona prognoza została zawyżona. W przypadku zmiennej X_3 dodatnie wartości błędów charakterystyczne są dla powiatów: lęborskiego, puckiego, braniewskiego oraz dwóch miast na prawach powiatów – Gdyni i Sopotu. Identyczne analizy przeprowadzono dla obszaru ciężenia Portu Lotniczego Szczecin-Goleniów. Za najmniej trafną prognozę można uznać tę sporządzoną dla zmiennej X_2 (długość sieci rozdzielczej kanalizacyjnej w km na 100 km² powierzchni). Ponadto jako jedyny obiekt przyjmuje ona ujemną wartość. Wartości błędów w przypadku tej zmiennej charakteryzują się najwyższymi wartościami błędów prognozy. Z danych statystycznych wynika, że na 23 analizowane powiaty w strefie ciężenia Portu Lotniczego Szczecin-Goleniów, większość z nich znamionują ujemne wartości błędów prognozy zmiennej X_1 . Dodatkowo wartości dotyczą powiatów: drawski, goleniowski, gryficki, myśliborski, pyrzycki oraz Świnoujście. Znacznie mniej obiektów, dla których wartość prognozy była wyższa od wartości rzeczywistej, obserwujemy w przypadku zmiennej X_3 . Są to obiekty: gryfiński, myśliborski, policki, wałecki oraz Świnoujście.

ZAKOŃCZENIE

Wraz z pogłębianiem się procesów integracji oraz globalizacji konkurencyjność nabiera coraz większego znaczenia. W sytuacji nieograniczonych potrzeb oraz ograniczonych zasobów konkurencja stymuluje postęp społeczno-ekonomiczny, innowacyjność i racjonalne gospodarowanie. Można nawet stwierdzić, że oznacza wspólne poszukiwanie najlepszego rozwiązania właściwego problemu, we właściwym miejscu i czasie. Wiele badań wskazuje jednak, że równie ważne, co rywalizowanie, jest współdziałanie. Coraz częściej ekonomiści zaczynają dostrzegać wpływ tzw. miękkich czynników na wymierne parametry rozwoju regionalnego (Herbst, 2006; Cyrek, 2007).

Konkurencja występuje nieustannie pomiędzy wszystkimi uczestnikami rynku, w tym również rynku usług transportowych. Ogólna definicja konkurencji mówi, że jest to walka podmiotów rynku o korzyści ekonomiczne uzyskiwane przy sprzedaży towarów (usług) oraz przy zaopatrywaniu się w środki produkcji i siłę roboczą. Szersza definicja pozwala dostrzec w niej proces, w którym uczestnicy rynku dążąc do realizacji swoich interesów, próbują przedstawić oferty korzystniejsze od innych ze względu na ocenę, jakość, warunki dostawy i inne czynniki mające wpływ na podjęcie decyzji o zawarciu transakcji (*Mała encyklopedia*

PWN, 1962, s. 301–302). Jednym z kluczowych czynników konkurencyjności jest infrastruktura techniczna, a sieć rozdzielcza stanowi jeden z jej fundamentalnych elementów. Sieć rozdzielcza umożliwia dostarczanie energii elektrycznej do gospodarstw domowych i przedsiębiorstw. Stabilne i niezawodne źródła energii są niezbędne dla prawidłowego funkcjonowania sektora gospodarczego. Dobrze rozwinięta sieć rozdzielcza przyciąga inwestycje, ponieważ przedsiębiorstwa potrzebują pewnych i efektywnych dostaw energii. To z kolei sprzyja tworzeniu nowych miejsc pracy i rozwojowi lokalnej gospodarki.

Mając powyższe na uwadze, tematem pracy były zagadnienia związane z rozwojem infrastruktury technicznej w obszarach ciężenia portów lotniczych w Polsce. Celem badań była m.in. identyfikacja nierówności przestrzennych zagospodarowania infrastrukturalnego powiatów położonych w strefach oddziaływania portów lotniczych w Gdańsku, Szczecinie oraz Warszawie. W trakcie badań dokonano prognostycznej diagnozy poziomu rozwoju infrastruktury powiatów zlokalizowanych w izochronach tych trzech portów. W kroku tym sporządzono prognozy m.in. wartości miar charakteryzujących długość sieci rozdzielczej. Zakres czasowy prognoz objął lata 2022, 2023 oraz 2025, na podstawie materiału badawczego dla lat 2012–2022. Przedstawione analizy, jako kontynuacja wcześniejszych badań, mają na celu pogłębienie wiedzy na temat omawianego zjawiska (Surówka, 2023; Surówka, 2022).

W pracy w ramach prowadzonych badań realizowane były zarówno cele teoretyczne, jak i diagnostyczno-empiryczne. Praktyczny aspekt miał na celu przeprowadzenie analizy i oceny stopnia regionalnego zróżnicowania infrastrukturalnego powiatów zlokalizowanych na obszarach ciężenia badanych portów lotniczych. Badaniami empirycznymi objęto także obszary ciężenia pozostałych portów lotniczych. Publikacja tych wyników planowana jest w kolejnych opracowaniach. Główną hipotezą badawczą pracy jest stwierdzenie, iż powiaty znajdujące się na obszarach wpływu badanych portów lotniczych charakteryzują się trwałym i zrównoważonym rozwojem. W związku z tym prognozowania tego zjawiska można dokonywać w sposób efektywny. Zdecydowanie najgorszą trafność sporządzanych prognoz obserwujemy dla sieci rozdzielczej kanalizacyjnej. Obok niej postawiono również drugą hipotezę o brzmieniu: Powiaty położone w obszarze wpływu badanych portów zajmują różne miejsca w rankingach opartych na prognozowanych długościach sieci rozdzielczych: kanalizacyjnej, wodociągowej i gazowej. Zróżnicowanie to może wynikać z wielu czynników, takich jak inwestycje infrastrukturalne, rozwój urbanistyczny czy zmiany w polityce lokalnej. Dodatkowo powiaty znajdujące się w obszarach nakładających się izochron wykazują podobne pozycje w opracowanych rankingach dla każdej z analizowanych zmiennych. W toku badania obie hipotezy zostały zweryfikowane pozytywnie, co pozwala przy-

puszczać, że wartości zmiennych charakteryzujących infrastrukturę nie podlegają dynamicznym zmianom, co powoduje, że sporządzanie prognoz kształtowania się tego zjawiska należy uznać za istotne.

Jeśli chodzi o obszary oddziaływania portów lotniczych, w tym przypadku powiaty znajdujące się w promieniu 100 km od portu lotniczego, mogą wykazywać podobne pozycje w rankingach dla każdej z analizowanych zmiennych, ponieważ w takich obszarach oddziaływania portów lotniczych często występuje zbliżony poziom dostępności transportowej, infrastrukturalnej i gospodarczej. Brak publikacji dotyczących analizy infrastruktury technicznej w powiatach położonych w strefach oddziaływania portów lotniczych w Polsce stanowi istotne ograniczenie dla badań w tej dziedzinie. Uniemożliwia porównanie ich z wynikami innych badaczy. Mając powyższe na uwadze, możliwe było odniesienie się jedynie do badań przeprowadzonych lokalnie. Ponadto dotychczasowe badania w zakresie analizowanej problematyki pozwoliły uzyskać m.in. następujące wyniki: w przypadku większości badanych powiatów długość sieci dystrybucyjnej wykazuje tendencję wzrostową, natomiast spadek dotyczy jedynie nielicznych z nich. Charakteryzuje je podobne tempo wzrostu i rozwoju we wszystkich badanych jednostkach. Podobne tendencje w swoich badaniach zauważyli także inni autorzy (Błachut i in., 2018; Kałuża-Jurczyńska i in., 2021). W trakcie analizy obszarów objętych badaniem zaobserwowano, że powiaty zlokalizowane na tych obszarach wykazują istotne zmiany w zajmowanych pozycjach w rankingach. Podobne tendencje zaobserwowali inni autorzy (Bożek, Szewczyk, 2014; Kołodziejczyk, 2017).

Wartości zmiennych (2022 r.) charakteryzujących sieć dystrybucyjną (rozdzielczą kanalizacyjną i wodociągową) są wyższe od średnich w obszarze wpływu Lotniska Chopina w miastach na prawach powiatu oraz powiatach: Skierniewice, grodziski, piaseczyński, pruszkowski, warszawski zachodni, Płock, Radom, Siedlce oraz Warszawa. W przypadku tych zmiennych widoczne są znaczne różnice, które mogą wynikać z różnych czynników. Badano także zmienną X_3 (długość sieci gazowej w km na 100 km² powierzchni). W przypadku sieci rozdzielczej gazowej są to, podobnie jak w przypadku zmiennej X_1 oraz X_2 , te same obiekty, ale również powiaty: legionowski oraz wołomiński. Tylko trzy powiaty w obszarze wpływu tego portu znajdują się w zasięgu działania innego portu (tomaszowski, grodziski oraz nowodworski).

Analizując obszar ciężenia Portu Lotniczego Gdańsk-Rębiechowo im. Lecha Wałęsy, w przypadku zmiennych X_2 oraz X_3 , wartości wyższe od przeciętnych odnotowały jedynie miasta na prawach powiatu (Grudziądz, Gdańsk, Gdynia, Sopot oraz Elbląg). Do tej grupy zalicza się Grudziądz, miasto, które znajduje się również na obszarze wpływu Portu Lotniczego Bydgoszcz-Szwederowo. Zajmuje ono również najwyższą pozycję w rankingu w zakresie rozwoju infrastruktury

powiatów województwa kujawsko-pomorskiego. W przypadku zmiennej X_1 były to miasta na prawach powiatu oraz powiat pucki.

Na obszarze oddziaływania Portu Lotniczego Szczecin-Goleniów zaobserwowano wartości zmiennej X_2 wyższe od średnich w przypadku dwóch jednostek oraz stolicy województwa (Gorzów Wielkopolski, Szczecin oraz powiat kołobrzeski). W strefie oddziaływania Portu Lotniczego Szczecin-Goleniów znajdują się także powiaty czarnkowsko-trzcianecki oraz choszczeński, położone także w strefie wpływu Portu Lotniczego Poznań-Ławica. Zajmują one podobne pozycje w rankingach wartości prognozowanych zmiennych charakteryzujących sieć dystrybucyjną w obu obszarach oddziaływania portów lotniczych. Na obszarze oddziaływania Portu Lotniczego Szczecin-Goleniów wyższe od średniej wartości zmiennej X_3 występują w powiatach: koszalińskim, Gorzów Wielkopolski, polickim oraz Szczecin. Są to jednostki zajmujące bardzo wysokie pozycje w rankingach.

Podsumowując dotychczas otrzymane rezultaty, można stwierdzić, że każdy z badanych obszarów ciążenia charakteryzuje się odmienną specyfiką oraz że obiekty położone w strefach wpływu co najmniej dwóch izochron w badanych obszarach wypadają podobnie. Dodatkowo z uwagi na różną liczebność jednostek zlokalizowanych w badanych strefach wpływu wyróżnia je zmienność pozycji zajmowanych w konstruowanych rankingach. Analizując badane powiaty, warto zwrócić uwagę, że najwyższym tempem wzrostu poziomu zagospodarowania infrastrukturalnego, według sporządzonych prognoz, charakteryzować powinny się w badanym okresie powiaty: gdański (obszar ciążenia Portu Lotniczego Gdańsk-Rębiechowo im. Lecha Wałęsy), warszawski (obszar ciążenia Lotniska Chopina w Warszawie) oraz szczeciński (obszar ciążenia Portu Lotniczego Szczecin-Goleniów). Te obszary mają potencjał do dynamicznego rozwoju infrastruktury ze względu na bliskość dużych portów lotniczych oraz ich wpływ na lokalną gospodarkę i transport. Powiaty zajmujące najniższe pozycje w rankingach borykać mogą się z różnymi wyzwaniami, takimi jak mniejsze inwestycje czy niższe zapotrzebowanie na infrastrukturę techniczną. Ponadto analiza danych statystycznych w układzie regionalnym uwidacznia znaczne zróżnicowanie zmiennych charakteryzujących długość sieci rozdzielczej. Przy czym najbardziej zróżnicowanym regionalnie czynnikiem jest długość sieci rozdzielczej kanalizacyjnej.

Potrzeba prognozowania wynika najczęściej z chęci poznania przyszłości. Szczególnie istotnym etapem prognozowania jest weryfikacja prognoz i ocena ich jakości, która ma podstawowe znaczenie dla ewentualnego wykorzystania tej prognozy. Oceny jakości prognozy można dokonać, opierając się o błędy prognoz. Analizując to zróżnicowanie dla przyjętych do badania zmiennych, można stwierdzić istotne nierówności w ujęciu terytorialnym. Przyjęta procedura badawcza umożliwiła między innymi identyfikację tych różnic.

BIBLIOGRAFIA

- Błachut, B., Cierpiał-Wolan, M., Czudec, A., Kata, R. (2018). *Wydatki inwestycyjne jednostek samorządu terytorialnego a rozwój przedsiębiorczości w regionie Polski Południowo-Wschodniej*. Rzeszów: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.
- Bożek, J., Szewczyk, J. (2014). Zróżnicowanie powiatów województwa małopolskiego pod względem poziomu infrastruktury technicznej i społecznej. *Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie, Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, 108, 69–78.
- Chwastek, M., Badach, E., Strojny, J. (2021). Management of Technical Infrastructure Development at Communes in the Małopolskie Province in Terms of Sources of Financing. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Organizacja i Zarządzanie*, 151, 99–113.
- Cieślak, M. (2005). *Prognozowanie gospodarcze. Metody i zastosowania*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Cyrek, M. (2007). Wiedza jako podstawowy czynnik konkurencyjności we współczesnej gospodarce. W: S. Makarski (red.), *Transfer wiedzy i działań innowacyjnych w obszarze agrobiznesu*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Czemiel-Grzybowska, W. (2010). *Finansowanie rozwoju regionalnego z funduszy strukturalnych 2007–2013. Polska Wschodnia szansa i możliwości rozwoju*. Białystok: Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej.
- Gorzelać, G., Jałowiecki, B. (2000). Konkurencyjność regionów. *Studia Regionalne i Lokalne*, 1, 7–24.
- Gorynia, M., Łaźniewska, E. (2012). *Konkurencyjność regionalna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Góralski, P., Lazarek, M. (2009). Czynniki kształtujące konkurencyjność regionów. *Zeszyty Naukowe SGGW. Polityki Europejskie, Finanse i Marketing*, 1(50), 307–315. DOI: 10.22630/PEFIM.2009.1.50.23.
- Herbst, K. (2006). Czy ekonomia społeczna wspomogła rozwój? *Ekonomia Społeczna. Teksty*, 15.
- Infrastruktura komunalna-wodociągowa i kanalizacyjna w 2022 roku* (2022). Warszawa: Główny Urząd Statystyczny. Pobrano z: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/infrastruktura-komunalna-nieruchomosci/nieruchomosci-budynki-infrastruktura-komunalna/infrastruktura-komunalna-wodociagowa-i-kanalizacyjna-w-2023-roku,10,7.html> (2024.09.24).
- Kaja, J., Piech, K. (2005). *Rozwój oraz polityka regionalna i lokalna*. Warszawa: Wydawnictwo SGH.
- Kałuża-Jurczyńska, J., Kamiński, S., Rozynek, M., Sobik, P., Szalla, B. (2021). *Mienie gmin i powiatów w latach 2018–2020*. Warszawa – Wrocław: Główny Urząd Statystyczny.
- Kołodziejczyk, D. (2017). Ocena spójności terytorialnej pod względem infrastruktury technicznej gmin w Polsce w latach 2005–2015. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 19(2), 114–120.
- Kosiedowski, W. (2005). *Samorząd terytorialny w procesie rozwoju regionalnego i lokalnego*. Toruń: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”.
- Kujawiak, M. (2016). Analiza obszaru oddziaływania Portu Lotniczego – przegląd metod badawczych. *Studia Oeconomica Posnaniensia*, 4(7), 112–120. DOI: 10.18559/SOEP.2016.7.6.

- Leśniewski, M.A., Dziekański, P. (2011). Polityka rozwoju regionalnego w warunkach procesów integracyjnych. *Stowarzyszenie Nauka, Edukacja, Rozwój*.
- Lira, J. (2016). Wpływ infrastruktury gospodarczej na rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich woj. wielkopolskiego. *Wiadomości Statystyczne*, 5, 48–62.
- Mała encyklopedia ekonomiczna*. (1962). Warszawa: Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Migała-Warchoń A., Surówka A. (2022). Forecasting macroeconomic indicators for selected European Union countries. *European Research Studies Journal*, XXV(2), 420–431. DOI: 10.35808/ersj/2930.
- Milek, D. (2022). Disparities in the level of regional technical infrastructure development in Poland: multicriteria analysis. *Equilibrium*, 17(4), 1087–1113. DOI: 10.24136/eq.2022.036.
- Myeyer, B., Milewski, D. (2009). *Strategie rozwoju turystyki w regionie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Namyślak, B. (2006). Konkurencyjności regionów w ujęciu teoretycznym. Próba oceny poziomu konkurencyjności regionów w Polsce. W: A. Klasik (red.), *Przedsiębiorcze i konkurencyjne regiony w perspektywie spójności przestrzeni europejskiej. Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej w Katowicach* (s. 57–76). Katowice: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach.
- Polna, M. (2017). Przestrzenne zróżnicowanie infrastruktury technicznej i społecznej w Polsce w latach 2005–2015. *Studia i Materiały. Miscellanea Oeconomicae*, 3(1), 161–174.
- Pomianek, I. (2020). Diversity of Polish Regions in the Level of Technical Infrastructure Development. *Acta Scientiarum Polonorum. Oeconomia*, 19(3), 75–83. DOI: 10.22630/ASPE.2020.19.3.30.
- Raport o stanie powiatu płońskiego za 2021 rok* (2022). Płońsk: Zarząd Powiatu Płońskiego.
- Rosłanowska-Plichcińska, K., Jarosiński, M. (1996). *Granice konkurencji. Grupa Lizbońska*. Warszawa: Wydawnictwo Poltex.
- Rudnicki, M. (2000). *Polityka regionalna Unii Europejskiej*. Poznań: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej.
- Salamon, J., Łukasiewicz, M. (2018). Rola infrastruktury w rozwoju zrównoważonym województw – analiza porównawcza. *Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich*, III/1, 517–531. DOI: 10.14597/INFRAECO.2018.2.1.035.
- Stanisz, A. (2007). *Przystępny kurs statystyki z zastosowaniem Statistica Pl na przykładach z medycyny*. Kraków: StatSoft Polska.
- Strahl, D. (2005). Miara konkurencyjności regionu zorientowana na przyszłość. *Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu*, 1095, 23–33.
- Strategia rozwoju powiatu tomaszowskiego na lata 2021–2030*. Tomaszów Mazowiecki: Centrum Funduszy UE.
- Strzelecki, Z. (2008). *Gospodarka regionalna i lokalna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Surówka, A. (2022). Spatial Differentiation of the Situation on Local Labor Markets in the Areas of Impact of Airports in Poland. W: *Proceedings of the International Scientific Conference Hradec Economic Days 2022*, vol. 12 (s. 727–738). Hradec Králové: University of Hradec Králové.

- Surówka, A. (2023). Statistical and Forecasting Analysis of the Development of Technical Infrastructure in the Vicinity of Airports in Poland. W: *Proceedings of the International Scientific Conference Hradec Economic Days 2023*, vol. 13 (s. 641–653). Hradec Králové: University of Hradec Králové.
- Surówka, A. (2007a). Taksonomiczna analiza infrastruktury w Polsce Wschodniej w przekroju gmin. W: *Metody ilościowe w badaniach ekonomicznych. Seria VIII* (s. 389–398). Warszawa: Wydawnictwo SGGW.
- Surówka, A. (2007b). Taksonomiczna analiza zróżnicowania infrastruktury w województwach Polski Wschodniej. W: B. Plawy (red.), *Uwarunkowania rozwoju regionalnego w Polsce Wschodniej*. Warszawa: Wydawnictwo Podlaska Spółdzielnia PHU.
- Surówka, A., Kustrzyk, J. (2019). Prognozowanie możliwości rozwoju transportu lotniczego w Polsce w świetle badań własnych. *Problemy Nauk Stosowanych*, 10, 97–106.
- Wawrzyniak, D. (2015). Analiza porównawcza poziomu rozwoju infrastruktury technicznej województw Polski z wykorzystaniem metod taksonomicznych. W: *Metody ilościowe w badaniach ekonomicznych. Tom XVI/4*, (s. 181–190). Warszawa: Wydawnictwo SGGW.
- Wołkiewicz, A. (2015). Modele ekonometryczne jako narzędzie sterowania procesami technologicznymi. *Ekonometria. Prace Naukowe Wydawnictwa Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 2(48), 67–77. DOI: 10.15611/ekt.2015.2.06.
- Wosiek, M. (2010). Strukturalne uwarunkowania konkurencyjności regionów Polski Wschodniej w przestrzeni krajowej i europejskiej. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 16, 388–402.

*mgr Andżelika Drozd*¹

Wydział Ekonomii i Finansów
Uniwersytet Rzeszowski

Ocena kondycji finansowej wybranych przedsiębiorstw z województwa podkarpackiego w warunkach niepewności za pomocą branżowych modeli dyskryminacyjnych

Abstrakt

Zmienność otoczenia oraz panująca niepewność w gospodarce spowodowana pandemią Covid-19 oraz konfliktem rosyjsko-ukraińskim przekłada się na skalę bankructwa przedsiębiorstw, gdzie rokrocznie największą liczbę upadłych firm odnotowują następujące branże: przetwórstwo przemysłowe, handel hurtowy i detaliczny oraz budownictwo. W artykule podjęto próbę wyjaśnienia różnicy pomiędzy niepewnością a ryzykiem, a także określono pozytywne i negatywne skutki poszczególnych zaburzeń gospodarczych, które pojawiły się w latach 2019–2023. Wspomniano również o kryzysie finansowym z lat 2008–2009. Głównym celem pracy jest ocena kondycji finansowej wybranych przedsiębiorstw z województwa podkarpackiego, których przedmiot działalności obejmuje branże o największym ryzyku bankructwa. W szacowaniu ryzyka zagrożenia upadłością bardzo popularną metodą jest model E. Altmana. Natomiast stosowanie modeli zagranicznych do polskich warunków gospodarczych jest kwestionowane w krajowej literaturze przedmiotu ze względu na odmiennosć warunków makroekonomicznych. Z tego powodu jako metodę badawczą wybrano modele branżowe S. Hermana. Przy wyborze przedsiębiorstw do badania kierowano się tym, aby główny przedmiot działalności poszczególnych podmiotów gospodarczych był zbieżny z próbą badawczą, na której podstawie były skonstruowane modele predykcji bankructwa dla poszczególnych branż. Ponadto wybrano podmioty, których formą organizacyjno-prawną jest spółka akcyjna. W pracy założono, że kryzys wywołany pandemią Covid-19 oraz agresją Rosji na Ukrainę znacząco przełoży się na kondycję finansową firm, których siedziba znajduje się na terenie województwa podkarpackiego. Natomiast wyniki przeprowadzonych badań wskazują, że wybrane przedsiębiorstwa z branży przetwórstwa przemysłowego mają bardzo dobrą kondycję finansową. Z kolei spośród pięciu badanych firm budowlanych u dwóch pojawiło się ryzyko zagrożenia upadłością, a we wszystkich jednostkach handlowych odnotowano niebezpieczeństwo bankructwem w latach 2019–2023. Zatem można wysnuć wniosek, że nie na wszystkie przedsiębiorstwa zaburzenia w gospodarce oddziałują w takim samym stopniu. W artykule podjęta została również próba sformułowania wytycznych dla podmiotów z branży

¹ Adres korespondencyjny: e-mail: adrozd@ur.edu.pl. ORCID: 0009-0006-5772-540X.

budowlanej, przemysłowej i handlowej w warunkach niepewności w celu implementacji działań, które mogłyby wpłynąć na poprawę kondycji finansowej badanych firm.

Słowa kluczowe: niepewność, ryzyko, upadłość, modele dyskryminacyjne.

Assessment of the financial condition of selected enterprises from the Podkarpackie Voivodeship under uncertainty conditions using industry-specific discriminant models

Abstract

The volatility of the environment and the prevailing uncertainty in the economy caused by the Covid-19 pandemic and the Russian-Ukrainian conflict translate into the bankruptcies of enterprises, in which the largest number of bankrupt companies are recorded every year by the industrial processing, wholesale and retail trade and construction sectors. The article attempts to explain the difference between uncertainty and risk and also determines the positive and negative effects of individual economic disturbances that occurred in the years 2019-2023. The article also mentions the financial crisis of 2008-2009. The main objective of the research is to assess the financial condition of selected enterprises from the Podkarpackie Voivodeship, whose business includes industries with the highest risk of bankruptcy. In estimating the risk of bankruptcy, the E. Altman model is a very popular method. However, the application of foreign models to Polish economic conditions is questioned in the domestic literature on the subject due to the different macroeconomic conditions. For this reason, S. Herman's industry models were chosen as the research method. When selecting companies for the study, it was ensured that the main subject of activity of individual business entities was consistent with the research sample, based on which bankruptcy prediction models for individual industries were constructed. In addition, entities were selected whose organizational and legal form is a joint-stock company. The paper assumes that the crisis caused by the Covid-19 pandemic and Russia's aggression against Ukraine will significantly affect the financial condition of companies headquartered in the Podkarpackie Voivodeship. On the other hand, the results of the conducted research indicate that the selected companies from the industrial processing industry have a very good financial condition. In turn, out of the five construction companies studied, two were at risk of insolvency, and all commercial entities were at risk of bankruptcy in the years 2019-2023. Therefore, it can be concluded that not all enterprises are affected by economic disruptions to the same extent. The article also attempts to formulate guidelines for companies from the construction, industrial and commercial sectors in conditions of uncertainty in order to implement actions that could improve the financial condition of the companies studied.

Keywords: uncertainty, risk, business failure, discriminative models.

JEL: D81, G17, G32, G33.

WPROWADZENIE

Nieustanna zmienność otoczenia, w którym funkcjonują przedsiębiorstwa, powoduje, że jednostki gospodarcze muszą mierzyć się z podejmowaniem decyzji w warunkach niepewności. W latach 2019–2023 firmy zmagaly się z niepewnością wynikającą m.in. z pandemii COVID-19 oraz konfliktu rosyjsko-ukraińskiego. Pa-

nująca niepewność w gospodarce przekłada się na skalę bankructwa przedsiębiorstw, gdzie największą liczbę upadłych podmiotów rokrocznie odnotowują następujące branże: przetwórstwo przemysłowe, handel hurtowy i detaliczny oraz budownictwo. Celem opracowania jest przedstawienie pojęcia niepewności, weryfikacja upadłości firm w latach 2019–2023 oraz ocena kondycji finansowej wybranych przedsiębiorstw z województwa podkarpackiego, których przedmiot działalności obejmuje branże o największym ryzyku bankructwa. W ramach metod badawczych wykorzystano modele dyskryminacyjne, które pozwalają jednoznacznie zaklasyfikować daną jednostkę do grupy zagrożonych i niezagrażonych upadłością. Dużą popularnością w ramach metod dyskryminacyjnych cieszy się metoda E. Altmana, jednak w krajowej literaturze przedmiotu podkreśla się, że wyniki przeprowadzonych badań wskazują na nieadekwatność modelu E. Altmana do polskich warunków gospodarczych. Dlatego w pracy zastosowano modele stworzone na bazie polskich przedsiębiorstw z uwzględnieniem ich specyfiki branżowej. Podjęta została również próba sformułowania wytycznych dla firm z branży budowlanej, przemysłowej i handlowej w warunkach niepewności w celu implementacji działań, które mogłyby wpłynąć na poprawę kondycji finansowej badanych podmiotów gospodarczych.

NIEPEWNOŚĆ A RYZYKO

Mówiąc o podejmowaniu decyzji w warunkach niepewności, należy rozróżnić dwa pojęcia: niepewność i ryzyko. Niektórzy teoretycy używają tych pojęć zamiennie, inni zaś odróżniają niepewność od ryzyka (Worobjow, 2010, s. 135). W przypadku ryzyka jesteśmy w stanie określić prawdopodobieństwo wystąpienia poszczególnych przyszłych zdarzeń. Natomiast niepewność utożsamia się z niemożnością podjęcia racjonalnej decyzji wobec braku informacji o przyszłych wydarzeniach (Kurlito, 2013, s. 63). Terminy te są nadużywane przez autorów prac zarówno naukowych, jak i popularnonaukowych oraz publicystycznych, gdyż stosowane są zbyt dobrowolnie (Bochenek, 2012, s. 46). Różnicę między nimi jako pierwszy określił A.H. Willett w pracy pt. *The Economic Theory of Risk and Insurance* (1901), twierdząc, że ryzyko jest obiektywnie współzależne od subiektywnej niepewności. Niepewność wynika głównie z niepełnych danych i niewystarczającej wiedzy decydenta o otaczającej nas rzeczywistości. Willett zwraca uwagę na korelację między poziomem niepewności i ryzykiem. Wraz ze wzrostem ryzyka wzrasta również poziom niepewności (Kotnis, 2014, s. 670).

Przełom w wyjaśnieniu analizowanych kategorii nastąpił 20 lat po opublikowaniu książki A.H. Willetta. Rozróżnienie i interpretacja ryzyka i niepewności podane niezależnie od siebie przez amerykańskiego ekonomistę F.H. Knighta i brytyjskiego autora rewolucji naukowej w ekonomii J.M. Keynesa słusznie uważane są za wzorcowe czy klasyczne (Bochenek, 2012, s. 52). Zdaniem F.H. Knighta

ryzyko to możliwość zaistnienia odchylenia od stanu planowanego, możliwych do obliczenia przy wykorzystaniu rachunku prawdopodobieństwa lub innych metod statystycznych czy szacunkowych. Niepewność występuje zaś wtedy, gdy nie ma możliwości oszacowania prawdopodobieństwa wystąpienia takiego odchylenia (1971, s. 20). Według Knighta z racji, że nie jest możliwe pozyskanie wiarygodnych danych dotyczących zdarzeń niepowtarzalnych, które dominują w prowadzeniu działalności gospodarczej, nie jest możliwe przypisanie im określonego prawdopodobieństwa (Holton, 2004, s. 19). Podobny pogląd w tej kwestii głosił J.M. Keynes (Thlon, 2013, s. 21), który przedstawił różnice pomiędzy ryzykiem a niepewnością w następujący sposób: „Gra w ruletkę w moim rozumieniu nie podlega pod zdarzenie niepewne. W moim rozumieniu niepewnością jest perspektywa wybuchu wojny w Europie albo cena miedzi czy wartość stóp procentowych za 20 lat. W odniesieniu do tych spraw nie ma żadnych naukowych podstaw umożliwiających skalkulowanie prawdopodobieństwa ich zaistnienia, po prostu tego nie wiemy” (Keynes, 1937, s. 210).

Kwestie dotyczące niepewności oraz ryzyka poruszali również kontynuatorzy myśli keynesowskiej (J.V. Robinson, G.L.S. Shackle, A.P. Lerner, N. Kaldor czy S. Kuznets), przedstawiciele postkeynesizmu monetarnego (S. Weintraub, P. Davidson, H. Minsky), ekonomiści wywodzący się z austriackiej szkoły ekonomii (O. Morgenstern), monetaryści (M. Friedman) czy instytucjonalisci (J.R. Commons). Podsumowując krótki przegląd literatury przedmiotu, należy podkreślić, że próby włączenia zjawiska niepewności i ryzyka do analizy ekonomicznej podejmowane były zarówno przez przedstawicieli ekonomii keynesowskiej, jak i kontynuatorów tradycji neoklasycznej, a także badaczy wpisujących się w nurt instytucjonalny (Woźniak-Jęchorek, 2014, s. 178–180). Podstawowym problemem, jaki napotkano na przestrzeni lat, analizując to zagadnienie, była kwestia rozróżnienia niepewności i ryzyka.

We współczesnych opracowaniach także podejmowana jest tematyka z zakresu ryzyka i niepewności (Domurat, Zieliński, 2013, s. 25). Zagadnienia te cieszą się szczególną popularnością podczas kryzysów, jednak ryzyko i niepewność istnieją nie tylko w okresie zaburzeń, ale w każdym wypadku, gdy ludzie nie znają przyszłości. Z natury rzeczy pewien stopień niepewności towarzyszy nam nieustannie, ponieważ żyjemy w zmiennym środowisku. Co prawda, niepewność gospodarcza jest większa w okresie recesji, wyborów, ważnych wydarzeń geopolitycznych czy zmian w polityce pieniężnej i szybciej rośnie niż maleje (Moore, 2017, s. 550–575). Im bardziej zmiennie otoczenie gospodarcze, tym stopień niepewności jest wyższy (Czapla, 2022, s. 109). Nieustanna zmienność warunków, w których funkcjonują przedsiębiorstwa, powoduje, że jednostki gospodarcze muszą mierzyć się z podejmowaniem decyzji w sytuacjach niepewności. Niekiedy podjęte przez firmy decyzje okazują się nietrafnymi, jednak w momencie ich podejmowania uważane są za słuszne ze względu na brak pewności co do przyszłych zdarzeń. Do sytuacji, któ-

rych zarządzający przedsiębiorstwami nie mogli przewidzieć, zdecydowanie można zaliczyć wybuch pandemii Covid-19 oraz eskalację konfliktu rosyjsko-ukraińskiego. Z kolei konsekwencje niewłaściwych decyzji mają swoje odzwierciedlenie w kondycji finansowej podmiotów gospodarczych. W celu oszacowania ryzyka zagrożenia upadłością firm można posłużyć się modelami dyskryminacyjnymi, które pozwalają na jednoznaczną ocenę, czy przedsiębiorstwu grozi bankructwo, czy też takie zagrożenie nie występuje w badanej jednostce gospodarczej.

Jak twierdzili F.H. Knight i J.M. Keynes, ryzyko można oszacować, natomiast pewnych zdarzeń gospodarczych nie można przewidzieć, co powoduje niepewność. W wypadku pojawienia się „czarnych łabędzi” należy w szczególności monitorować kondycję finansową firmy, gdyż odpowiednio szybka diagnoza może pozwolić na wprowadzenie działań naprawczych w przedsiębiorstwie. Natomiast w przypadku dobrej koniunktury gospodarczej i braku zaburzeń na rynku nie należy rezygnować z weryfikacji kondycji finansowej firmy, gdyż brak świadomości kierownictwa dotyczącej sytuacji finansowej może powodować niekiedy mylne przeświadczenie o tym, że biznes prosperuje prawidłowo, natomiast mogą pojawiać się wówczas pierwsze oznaki upadłości podmiotu gospodarczego.

UPADŁOŚCI PRZEDSIĘBIORSTW W LATACH 2019–2023

Panująca niepewność w gospodarce przekłada się na upadłości firm, gdyż nielato jest kadrze zarządzającej podjąć trafne decyzje w warunkach niepewności. W latach 2019–2023 w związku z pandemią Covid-19 oraz eskalacją konfliktu rosyjsko-ukraińskiego ryzyko prowadzenia działalności gospodarczej znacząco wzrosło. Z tak dużą dozą niepewności przedsiębiorstwa musiały się zmierzyć uprzednio podczas kryzysu finansowego w 2008 r. Niezwykle istotnym aspektem wspomnianego kryzysu było załamanie się na rynku amerykańskich nieruchomości, poprzedzone kilkuletnim nieracjonalnym wzrostem ich cen. Wówczas rynki tzw. krajów wschodzących (w tym Polski) zostały uznane za miejsce o wysokim stopniu ryzyka, dlatego znaczna część inwestorów ze Stanów Zjednoczonych i Europy Zachodniej sprzedała papiery wartościowe i wyszła z innych inwestycji, a pieniądze otrzymane w złotych wymieniła na lokalne waluty, przede wszystkim dolary i euro. Zmniejszenie popytu i zwiększenie podaży na rynku waluty polskiej naturalnie spowodowały znaczny spadek jej ceny. Ucierpiały wówczas podmioty eksportujące swoje towary, które zakupiły opcje walutowe. Gdy trend umacniającej się waluty polskiej odwrócił się, firmy były zobowiązane wymienić euro na złotego polskiego po cenie niższej od rynkowej. Wiele z nich musiało poddać się głębokiej restrukturyzacji, a kilka zbankrutowało (Adamowicz, 2013, s. 10–17).

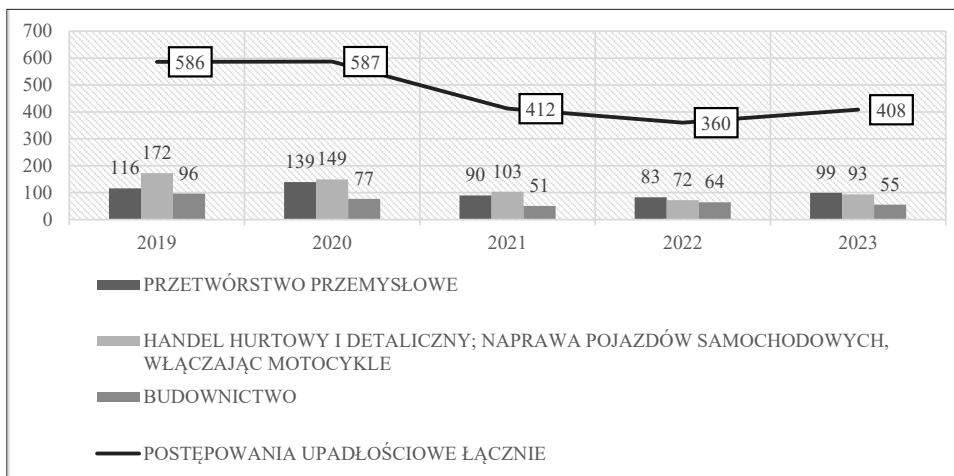
Pojawienie się pandemii Covid-19 spowodowało wiele ekonomicznych konsekwencji o charakterze negatywnym, ale niekiedy również pozytywnych. Do krót-

kookresowych skutków koronawirusa można zaliczyć m.in. problemy perturbacyjne funkcjonowania podmiotów gospodarczych (np. spadek przychodów i zysków z działalności, zatrzymanie lub istotne ograniczenie działalności), załamywanie się prawa popytu (nabywanie większej liczby podstawowych produktów pomimo wzrostu ich cen), zmiany sposobów i zakresu działania podmiotów gospodujących, rozwój programów wsparcia rządowego (tarcze antykryzysowe), szybki rozwój różnych form e-commerce. Z kolei długookresowe konsekwencje to m.in. zwiększenie automatyzacji produkcji w celu wyeliminowania różnic między kosztami pracy w poszczególnych krajach oraz między nimi (redukcja ryzyka związanego z globalnymi łańcuchami wartości), zwiększenie tendencji do gromadzenia zapasów (zmniejszenie ryzyka z przerwaniem łańcucha dostaw), przenoszenie produkcji bliżej rynków zbytu w celu zmniejszenia ryzyka prowadzenia działalności, przyspieszenie procesu digitalizacji (wzrost znaczenia pracy zdalnej, zmniejszenie kosztów wynajmu powierzchni biurowych) (Becla, Czaja, 2021, s. 55–59). Można zatem stwierdzić, że pandemia Covid-19 stworzyła zarówno zagrożenie, jak i szanse na rozwój pewnych obszarów działalności, co z jednej strony mogło się przełożyć na znaczące pogorszenie kondycji finansowej podmiotów gospodarczych, zaś z drugiej strony – dla niektórych firm sytuacja pandemiczna mogła wpłynąć pozytywnie na wyniki finansowe.

Gdy w 2021 r. gospodarki wielu krajów (w tym Polski) zaczęły wychodzić z covidowej recesji, ceny różnych kategorii surowców przemysłowych i energetycznych zaczęły rosnąć. Natomiast konflikt rosyjsko-ukraiński, który zaczął się 24 lutego 2022 r., znacząco wpłynął na wzrost cen w Europie (Prokopowicz, 2023, s. 284). Rosyjska inwazja zdestabilizowała światowe rynki, gdyż gwałtownie wzrosły światowe ceny najważniejszych towarów, w tym przede wszystkim ceny surowców energetycznych i rolnych. Wahania cen dotyczyły w szczególności baryłki ropy oraz gazu ziemnego. Kolejnymi konsekwencjami wojny w Ukrainie są zakłócenia w przepływie zbóż i nasion oleistych, stanowiące podstawowe produkty dla miliardów ludzi i zwierząt na całym świecie. Niekorzystną sytuację gospodarczą w Unii Europejskiej spowodowaną wojną w Ukrainie dowodzi także niski kurs euro w stosunku do kursu dolara. Kurs euro historycznie zmalał wobec dolara amerykańskiego (Kurzeja, 2022, s. 114–120). Zakłócenia te mogły mieć niebagatelne znaczenie dla przetwórstwa przemysłowego (w szczególności dla sektora spożywczego), handlu hurtowego i detalicznego (w przypadku przedsiębiorstw eksportujących towary do strefy euro) oraz dla budownictwa (wzrost cen energii czy paliw powodują wyższe koszty działalności).

Na rysunku 1 przedstawiono upadłości przedsiębiorstw w Polsce w latach 2019–2023 z podziałem na branże, tj. przetwórstwo przemysłowe, handel hurtowy i detaliczny oraz budownictwo. Na podstawie rysunku 1 można stwierdzić, że w latach 2019–2021 największą liczbę upadłości odnotowano w handlu hurtowym i detalicznym; naprawach pojazdów samochodowych, włączając moto-

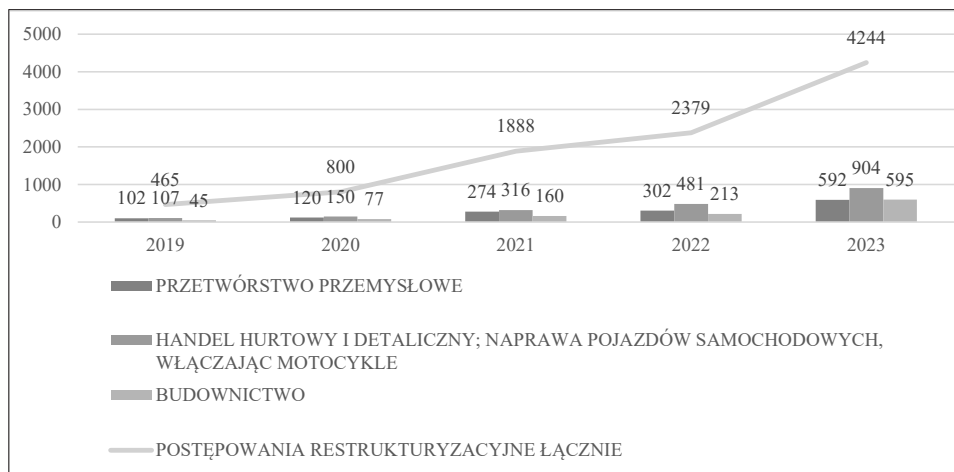
cykle. Na drugim miejscu pod kątem liczby zbankrutowanych przedsiębiorstw znajduje się branża przetwórstwa przemysłowego. Jednak w latach 2022–2023 tendencja ta zmieniła się na korzyść handlu, gdyż pierwsze miejsce odnotowuje przetwórstwo przemysłowe. Rokrocznie w latach 2019–2023 na trzecim miejscu w zakresie największej liczby upadłości znajduje się budownictwo. Zatem na podstawie przeprowadzonej analizy można wysnuć wniosek, że przedsiębiorstwa, które prowadzą działalność gospodarczą w branżach przetwórstwo przemysłowe, handel hurtowy i detaliczny oraz budownictwo wymagają szczególnej weryfikacji zagrożenia upadłością.

Rysunek 1. Upadłości przedsiębiorstw według branż w latach 2019–2023

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Centralnego Ośrodka Informacji Gospodarczej (<http>).

Dane przedstawione na rysunku 2 stanowią rozszerzenie informacji z rysunku 1, prezentując postępowania restrukturyzacyjne z lat 2019–2023, z podziałem na konkretne sektory: budownictwo, przetwórstwo przemysłowe oraz handel hurtowy i detaliczny wraz z naprawą pojazdów mechanicznych, w tym motocykli. Ustawa z dnia 15 maja 2015 r. Prawo restrukturyzacyjne powstało jako rezultat kompleksowej reformy przepisów dotyczących upadłości i postępowania naprawczego, które wcześniej cechowały się wieloma niedoskonałościami i nie zapewniały efektywnej możliwości uzdrowienia przedsiębiorstwa (Mączyńska, 2015, s. 275). Zamierzeniem ustawodawcy było opracowanie narzędzi prawnych pozwalających na rozwiązanie kryzysowej sytuacji dłużnika, spowodowanej niewypłacalnością lub jej ryzykiem, w taki sposób, aby z jednej strony chronić uzasadnione interesy wierzycieli poprzez ich udział w postępowaniu, a z drugiej – umożliwić dalsze funkcjonowanie przedsiębiorstwa dłużnika poprzez odzyskanie przez niego zdolności do regulowania zobowiązań (Hrycaj i in., 2016, s. 21).

Rysunek 2. Postępowania restrukturyzacyjne z wyszczególnieniem branż: przetwórstwo przemysłowe, handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych, włączając motocykle, oraz budownictwo w latach 2019–2023

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Centralnego Ośrodka Informacji Gospodarczej (<http>).

Z rysunku 1 wynika, że w latach 2019–2022 miał miejsce spadek liczby postępowań upadłościowych, jednak w 2023 r. nastąpiło ich zwiększenie o 13% względem roku 2022. Z kolei rysunek 2 wskazuje, że liczba postępowań restrukturyzacyjnych w latach 2019–2023 wyraźnie wzrosła – z 465 w 2019 r. do 4244 w 2023 r., co oznacza wzrost o 813%. Warto podkreślić, że w trakcie pandemii Covid-19 nastąpił 30-procentowy spadek liczby postępowań upadłościowych, przy jednoczesnym wyraźnym wzroście postępowań restrukturyzacyjnych, które zwiększyły się aż o 136%. W związku z tym informacje dotyczące postępowań restrukturyzacyjnych stanowią istotne uzupełnienie danych o postępowaniach upadłościowych, mających znaczący wpływ na ocenę kondycji polskich przedsiębiorstw.

Można zauważyć, że uchwalenie prawa restrukturyzacyjnego przyczyniło się do zmniejszenia liczby postępowań upadłościowych na rzecz rosnącej popularności postępowań restrukturyzacyjnych, spośród których w 2023 r. dominującą formą były postępowania o zatwierdzenie układu, stanowiące 92,34% wszystkich przypadków. W kontekście sektorów, w których corocznie występuje najwyższa liczba postępowań upadłościowych, w latach 2019–2023 średnio 20% wszystkich postępowań restrukturyzacyjnych dotyczyło handlu hurtowego i detalicznego oraz naprawy pojazdów mechanicznych, w tym motocykli. W przypadku przetwórstwa przemysłowego udział ten wynosił przeciętnie 16%, natomiast w budownictwie – około 10% wszystkich restrukturyzacji w analizowanym okresie. Informacje dotyczące postępowań restrukturyzacyjnych wskazują na konieczność

monitorowania sytuacji finansowej firm funkcjonujących w sektorach charakteryzujących się najwyższą liczbą upadłości, ponieważ to właśnie w tych branżach notuje się również wysoki udział postępowań restrukturyzacyjnych.

PRZEDMIOT I METODOLOGIA BADAŃ

Z racji, że co roku, w okresie od 2019 do 2023 r., najwięcej upadłości odnotowuje się w branżach: przetwórstwo przemysłowe, handel hurtowy i detaliczny oraz budownictwo, przedmiotem badań są przedsiębiorstwa, których głównym przedmiotem działalności są wymienione obszary. Siedziby badanych firm są zlokalizowane na terenie województwa podkarpackiego. Dobór firm do badania był celowy, gdyż wybrano jednostki gospodarcze, które mają formę organizacyjno-prawną w postaci spółki akcyjnej ze względu na wybraną metodykę badań. W tabeli 1 zostały przedstawione przedsiębiorstwa stanowiące przedmiot analizy, z podziałem na poszczególne branże, ze wskazaniem głównego przedmiotu działalności określonego za pomocą kodu PKD.

Tabela 1. Przedsiębiorstwa stanowiące przedmiot badań z podziałem na branże, z wyszczególnieniem głównego przedmiotu działalności (PKD) oraz siedziby

	Lp.	Nazwa firmy	Siedziba	Kod PKD
	1	2	3	4
PRZEMYSŁOWE	1.	Eurometal SA	Stalowa Wola	produkcja wyrobów z aluminium i stopów aluminium (24.42.B)
	2.	Huta Stalowa Wola SA	Stalowa Wola	produkcja broni i amunicji (25.40.Z)
	3.	Lerg SA	Pustków-Osiedle	produkcja tworzyw sztucznych w formach podstawowych (20.16.Z)
	4.	Pratt & Whitney Rzeszów SA	Rzeszów	produkcja statków powietrznych, statków kosmicznych i podobnych maszyn (30.30.Z)
	5.	Solbet Kolbuszowa SA	Kolbuszowa	produkcja wyrobów budowlanych z betonu (23.61.Z)
HANDLOWE	1.	Handlopex SA	Rzeszów	sprzedaż hurtowa części i akcesoriów do pojazdów samochodowych, z wyłączeniem motocykli (45.31.Z)
	2.	Rubix Polska SA	Kolbuszowa	sprzedaż hurtowa niewyspecjalizowana (46.90.Z)
	3.	Firma Handlowa BOZ SA	Rzeszów	sprzedaż hurtowa drewna, materiałów budowlanych i wyposażenia sanitarnego (46.73.Z)
	4.	Moto-Hurt SA	Rzeszów	sprzedaż hurtowa części i akcesoriów do pojazdów samochodowych, z wyłączeniem motocykli (45.31.Z)
	5.	Gamart SA	Jasło	sprzedaż hurtowa niewyspecjalizowana (46.90.Z)

	1	2	3	4
BUDOWLANE	1.	Inżynieria Rzeszów SA	Rzeszów	wykonywanie pozostałych robót budowlanych wykończeniowych (43.39.Z)
	2.	Przedsiębiorstwo Drogowo-Mostowe SA	Dębica	roboty związane z budową dróg i autostrad (42.11.Z)
	3.	Przedsiębiorstwo Robót Inżynieryjnych i Drogowych w Krośnie SA	Krosno	wykonywanie instalacji wodno-kanalizacyjnych, ciepłych, gazowych i klimatyzacyjnych (43.22.Z)
	4.	Elektromontaż Rzeszów SA	Rzeszów	wykonywanie instalacji elektrycznych (43.21.Z)
	5.	APK Development SA	Rzeszów	roboty budowlane związane ze wznoszeniem budynków mieszkalnych i niemieszkalnych (41.20.Z)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Internetowego Monitora Sądowego i Gospodarczego ([http](http://www.msk.gov.pl)).

Do oceny kondycji finansowej firm uwzględnionych w tabeli 1 zastosowano modele dyskryminacyjne, których istotą jest zastąpienie opisu kondycji przedsiębiorstwa wieloma wskaźnikami ekonomiczno-finansowymi jedną wielkością zagregowaną (Lichota, 2017, s. 211). Ponad pół wieku po opublikowaniu metody E. Altmana w literaturze przedmiotu można znaleźć liczne rekomendacje stosowania tej metody do badania kondycji finansowej polskich przedsiębiorstw (Kitowski, 2011, 217). E. Mączyńska oraz M. Zawadzki twierdzą, że mechaniczne przenoszenie modeli zagranicznych do oceny polskich przedsiębiorstw nie jest poprawne metodycznie i zwykle nie przynosi wiarygodnych wyników (Mączyńska, Zawadzki, 2006, s. 209–210). Niepoprawność metodyczna stosowania modeli zagranicznych do weryfikacji kondycji finansowej polskich firm jest wynikiem odmiennych warunków makroekonomicznych, tj. systemu prawnego, systemu rachunkowości, stóp procentowych, poziomu informacji, koniunktury w gospodarce narodowej itp. (Zarzecki, 2000, s. 373). Ważnym aspektem w doborze metodologii badań jest uwzględnienie wymogu specyfiki branżowej. Jak bowiem wskazują doświadczenia państw o ustabilizowanej gospodarce rynkowej, zapewnienie modelom dyskryminacyjnym wysokich walorów prognostycznych wiąże się zwykle z ograniczeniem badanej zbiorowości do przedsiębiorstw jednorodnych branżowo (Hołda, 2001, s. 307–308).

Ze względu na powyższe uwagi w ocenie kondycji finansowej podmiotów gospodarczych wymienionych w tabeli 1 zastosowano branżowe modele S. Hermana. Badania nad stworzeniem modelu do prognozowania upadłości zostały opracowane na podstawie próby badawczej wynoszącej 180 firm, z czego połowa stanowiła przedsiębiorstwa w stanie bankructwa, a połowa obejmowała podmioty w dobrej kondycji finansowej. Jako kryteria dopasowania poszczególnych par przyjęto: sektor, działalność główną oraz wielkość aktywów (Herman, 2017, s. 46). Dane do

badania pochodziły z lat 2000–2013. Dobierając do badania firmy z województwa podkarpackiego, uwzględniono aspekt, aby główny obszar działalności był porównywalny z próbą przedsiębiorstw stanowiących próbę badawczą w poszczególnych modelach branżowych. Ponadto do badania wybrano firmy, których formą organizacyjno-prawną jest spółka akcyjna, aby badane podmioty były jak najbardziej podobne z tymi, na podstawie których został stworzony model.

Wstępna populacja wskaźników finansowych w badaniu wynosiła 19. Były to wskaźniki z grupy rentowności, płynności finansowej, sprawności działania oraz relacje pozwalające ocenić strukturę majątkowo-kapitałową. Ostatecznie w modelach dla budownictwa, przetwórstwa przemysłowego oraz dla handlu hurtowego i detalicznego zastosowano 11 relacji, które zostały zaprezentowane w tabeli 2. Umieszczono w niej również funkcje dyskryminacyjne dla poszczególnych branż w postaci niestandardyzowanej (Herman, 2017, s. 47).

Tabela 2. Formuły wskaźników finansowych oraz postać funkcji dyskryminacyjnych w modelach branżowych S. Hermana

Wskaźnik	Formuła
ROA	Zysk netto / Aktywa
ZB	Zysk brutto / Aktywa
ZS	Zysk ze sprzedaży / Przychody ze sprzedaży
MZ2	Zysk netto / Przychody ze sprzedaży
MZO	Zysk operacyjny / Przychody ze sprzedaży
KP	Kapitał pracujący / Suma bilansowa
WBP	Majątek krótkoterminowy / Zobowiązania krótkoterminowe
WSP	(Majątek obrotowy – Zapasy) / Zobowiązania krótkoterminowe
ZO	Zobowiązania ogółem / Aktywa ogółem
KW	Kapitał własny / Aktywa ogółem
KWZ	Kapitał własny / Zobowiązania ogółem
Sektor	Postać funkcji dyskryminacyjnej
Przemysł	$D(W) = 1,293 \cdot ZB + 4,169 \cdot ZS - 0,432 \cdot ZO + 0,696 \cdot MZO + 0,322 \cdot KWZ + 0,342$
Handel	$D(W) = 1,38 \cdot ROA + 2,41 \cdot MZ2 - 0,364 \cdot WBP - 0,111 \cdot WSP + 0,577 \cdot KWZ - 0,606$
Budownictwo	$D(W) = -0,349 \cdot WBP + 2,397 \cdot MZO + 3,00 \cdot KP + 0,403 \cdot KWZ + 0,841 \cdot KW - 0,419$

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Herman, 2017, s. 41–59).

Wartością graniczną w poszczególnych modelach jest zero. Dodatkowym atutem modeli branżowych S. Hermana dla spółek akcyjnych jest weryfikacja metody na próbie testowej składającej się z 1064 obiektów. Błąd predykcji modelu dla przetwórstwa przemysłowego był najniższy i wynosił 10,45%, z kolei dla budownictwa niepoprawnie zostało sklasyfikowanych jedynie 21,86% przedsiębiorstw. Błąd predykcji dla handlu hurtowego i detalicznego był najwyższy i wynosił 27,67% (Herman, 2017, s. 50).

OCENA KONDYCJI FINANSOWEJ WYBRANYCH PRZEDSIĘBIORSTW
Z WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO

Pierwszą grupą podmiotów gospodarczych, które zostały poddane analizie, są jednostki, w których w ostatnich latach odnotowano najczęściej upadłości, tj. z branży przetwórstwa przemysłowego. W tabeli 3 zostały zebrane wyniki przeprowadzonej analizy za pomocą modelu S. Hermana dla przetwórstwa przemysłowego, zarówno dla wskaźników finansowych, jak i wartości funkcji D(W).

Tabela 3. Wyniki przeprowadzonej analizy za pomocą modelu S. Hermana dla wybranych przedsiębiorstw z branży przetwórstwa przemysłowego w latach 2019–2023

Firma	Rok	Wskaźnik / Funkcja					
		ZB	ZS	ZO	MZO	KWZ	D(W)
Eurometal SA	2019	0,08	0,05	0,60	0,06	0,68	0,65
	2020	0,05	0,04	0,54	0,05	0,85	0,67
	2021	0,10	0,07	0,58	0,07	0,71	0,77
	2022	0,20	0,12	0,41	0,13	1,44	1,48
	2023	0,05	0,02	0,26	0,04	2,91	1,36
Huta Stalowa Wola SA	2019	0,03	0,16	0,76	0,10	0,32	0,89
	2020	0,05	0,13	0,72	0,12	0,38	0,85
	2021	0,07	0,14	0,67	0,13	0,50	0,96
	2022	0,05	0,18	0,78	0,16	0,28	1,01
	2023	0,09	0,22	0,71	0,21	0,41	1,33
Lerg SA	2019	0,09	0,05	0,46	0,05	1,19	0,88
	2020	0,07	0,07	0,51	0,07	0,96	0,86
	2021	0,09	0,05	0,58	0,04	0,73	0,68
	2022	0,07	0,05	0,53	0,05	0,90	0,76
	2023	0,10	0,07	0,50	0,07	0,99	0,89
Pratt & Whitney Rzeszów SA	2019	0,11	0,12	0,28	0,11	2,63	1,79
	2020	0,001	-0,005	0,20	-0,002	3,90	1,49
	2021	0,04	0,05	0,30	0,05	2,34	1,24
	2022	0,04	0,04	0,31	0,04	2,24	1,18
	2023	0,13	0,15	0,21	0,14	3,78	2,34
Solbet Kolbuszowa SA	2019	0,23	0,13	0,17	0,13	4,82	2,75
	2020	0,15	0,10	0,15	0,10	5,57	2,74
	2021	0,22	0,15	0,15	0,15	5,62	3,10
	2022	0,25	0,15	0,22	0,15	3,49	2,42
	2023	0,04	0,03	0,21	0,03	3,68	1,62

Źródło: opracowanie własne na podstawie sprawozdań finansowych badanych firm dostępnych w KRS (<http>).

Na podstawie przeprowadzonych badań w latach 2019–2023 można stwierdzić, że wybrane przedsiębiorstwa przemysłowe z województwa podkarpackiego charakteryzowały się dobrą kondycją finansową, gdyż w analizowanym okresie wartości funkcji $D(W)$ były wyższe od wartości granicznej wynoszącej zero.

W firmie Eurometal SA w latach 2019–2022 można było zaobserwować roczny wzrost wartości funkcji $D(W)$, na co wpłynęła rosnąca rentowność firmy, zmniejszenie się zadłużenia ogólnego oraz zwiększenie się udziału kapitału własnego w finansowaniu podmiotu w stosunku do zobowiązań i rezerw na zobowiązania. Z kolei w 2023 r. zauważalny był spadek funkcji $D(W)$ ze względu na znaczące zmniejszenie się rentowności firmy, jednak jednostce nie groziło bankructwo, gdyż wartość funkcji $D(W)$ była znacząco wyższa od zera.

Jeżeli chodzi o kondycję finansową Huty Stalowa Wola SA, z roku na rok poprawiała się, wyjątek stanowił 2020 r., ponieważ wówczas wartość funkcji $D(W)$ zmalała, na co mogła wpłynąć pandemia Covid-19. Jednak pomimo zaburzeń w gospodarce Huta Stalowa Wola SA była firmą rentowną z wzorcowym poziomem zadłużenia ogólnego, której nie zagrażało bankructwo.

W przypadku firmy Lerg SA w latach 2019–2021 odnotowano pogarszającą się sytuację finansową, co mogło mieć związek z kryzysem pandemicznym. We wspomnianym okresie wzrosło ogólne zadłużenie firmy oraz zmniejszył się udział kapitału własnego w finansowaniu jednostki. Trend ten odwrócił się w 2022 r., gdyż wówczas kondycja finansowa przedsiębiorstwa poprawiła się. Pomimo pogorszenia się finansów firmy Lerg SA w latach 2019–2021 w całym badanym okresie jednostce nie zagrażało bankructwo.

W przedsiębiorstwie Pratt & Whitney Rzeszów SA odnotowano podobny trend pogarszającej się sytuacji finansowej, jak w firmie Lerg SA. Kondycja Pratt & Whitney Rzeszów SA w latach 2019–2022 ulegała osłabieniu, na co wskazują malejące wartości funkcji $D(W)$. W 2020 r. badana firma poniosła nawet stratę ze sprzedaży oraz z działalności operacyjnej, gdyż wskaźniki rentowności były ujemne. W latach 2021–2022 jednostka co prawda była rentowna, jednak wzrosło wówczas ogólne zadłużenie oraz zmniejszył się udział kapitału własnego w finansowaniu firmy, co z kolei wpłynęło dodatkowo na pogorszenie się kondycji. W badanych latach zauważalny był wpływ czynników zewnętrznych, tj. pandemia Covid-19 czy konflikt rosyjsko-ukraiński, bowiem w 2023 r. sytuacja firmy pogorszyła się znacząco. W całym badanym okresie podmiot objęty analizą nie był zagrożony bankructwem, jednak nie należy bagatelizować pogarszającej się kondycji oraz należy ją stale monitorować nawet wówczas, kiedy takie zagrożenie nie występuje.

Solbet Kolbuszowa SA jest podmiotem, który wypadł najkorzystniej na tle konkurencji, gdyż w latach 2019–2022 odnotowano w firmie najwyższą wartość funkcji $D(W)$. Wyjątek stanowił 2023 r. – wówczas najlepszą kondycją odznaczała się jednostka Pratt & Whitney Rzeszów SA. Solbet Kolbuszowa SA w analizowanym okresie charakteryzowała się wysoką rentownością, niskim zadłużeniem

ogólnym oraz wysokim udziałem kapitału własnego w stosunku do zobowiązań i rezerw na zobowiązania, gdyż przeciętnie kapitał własny pokrywa ponad czterokrotnie kapitał obcy w latach 2019–2023. Na podstawie niniejszej analizy można stwierdzić, że jednostce Solbet Kolbuszowa SA nie zagrażało bankructwo.

Następną grupą przedsiębiorstw, które zostały przeanalizowane w aspekcie zagrożenia upadłością, są wybrane przedsiębiorstwa handlowe z województwa podkarpackiego. Sektor handlu hurtowego i detalicznego był w czołówce upadłości firm w Polsce, dlatego niezbędne są badania w kierunku oceny kondycji finansowej podmiotów gospodarczych z tej branży. W tabeli 4 zostały przedstawione wartości poszczególnych wskaźników oraz funkcji D(W) modelu S. Hermana dla wybranych przedsiębiorstw handlowych w latach 2019–2023.

Tabela 4. Wyniki przeprowadzonej analizy za pomocą modelu S. Hermana dla wybranych przedsiębiorstw z branży handlu hurtowego i detalicznego w latach 2019–2023

Firma	Rok	Wskaźnik / Funkcja					
		ROA	MZ2	WBP	WSP	KWZ	D(W)
Handlopex SA	2019	0,002	0,001	1,57	0,73	1,39	-0,45
	2020	0,02	0,01	1,68	0,93	1,58	-0,35
	2021	0,05	0,02	1,95	1,05	1,82	-0,26
	2022	0,04	0,02	1,75	0,69	1,35	-0,44
	2023	-0,005	-0,002	1,73	0,68	1,22	-0,62
Rubix Polska SA	2019	0,07	0,03	2,82	1,75	2,30	-0,33
	2020	0,04	0,02	2,15	1,14	2,36	-0,03
	2021	0,005	0,003	1,20	0,66	1,15	-0,44
	2022	0,04	0,02	1,23	0,77	1,03	-0,44
	2023	0,02	0,01	2,03	1,23	1,15	-0,75
Firma Handlowa BOZ SA	2019	0,02	0,01	6,70	3,49	4,22	-0,94
	2020	0,02	0,01	6,97	3,86	4,25	-1,07
	2021	0,03	0,02	5,34	2,51	4,33	-0,25
	2022	0,05	0,02	6,21	2,81	4,91	-0,23
	2023	0,01	0,01	5,97	2,80	4,68	-0,36
Moto-Hurt SA	2019	-0,04	-0,03	1,79	0,80	1,51	-0,59
	2020	-0,02	-0,01	1,85	0,84	1,58	-0,52
	2021	0,01	0,01	2,03	0,91	1,70	-0,43
	2022	0,002	0,001	1,91	0,65	1,51	-0,50
	2023	-0,07	-0,04	1,97	0,70	1,62	-0,67
Gamart SA	2019	0,03	0,03	0,99	0,59	0,41	-0,68
	2020	0,03	0,02	1,26	0,52	0,48	-0,75
	2021	0,03	0,02	1,16	0,50	0,49	-0,71
	2022	0,01	0,01	1,04	0,40	0,61	-0,63
	2023	0,01	0,01	1,10	0,45	0,65	-0,64

Źródło: opracowanie własne na podstawie sprawozdań finansowych badanych firm dostępnych w KRS ([http](http://)).

Przeprowadzona analiza lat 2019–2023 pozwoliła wysnuć wniosek, że w badanej grupie przedsiębiorstw z sektora handlu hurtowego i detalicznego występowało znaczące ryzyko zagrożenia upadłością, gdyż w całym okresie w badanych firmach wartości funkcji $D(W)$ były mniejsze od zera, która stanowi wartość graniczną w modelu S. Hermana.

W przedsiębiorstwie Handlopex SA w latach 2019–2021 sytuacja finansowa uległa polepszeniu ze względu na wzrost rentowności oraz zwiększenie udziału kapitału własnego w stosunku do kapitałów obcych. Jednak w kolejnych latach trend ten zmienił się na niekorzyść firmy, gdyż wartość funkcji $D(W)$ zmalała, a w 2023 r. przedsiębiorstwo poniosło stratę netto, na co wskazywały ujemne wskaźniki rentowności aktywów oraz marży zysku netto. W całym analizowanym okresie wartość funkcji $D(W)$ w Handlopex SA była mniejsza od zera, zatem można stwierdzić, że w firmie występowało ryzyko upadłości.

Jeżeli chodzi o Rubix Polska SA, również obserwuje się ryzyko zagrożenia upadłością na podstawie modelu branżowego S. Hermana, gdyż w badanych latach funkcja $D(W)$ była mniejsza od wartości granicznej i z roku na rok malała. Wyjątek stanowi 2020 r. – wówczas wartość funkcji $D(W)$ była bliska zeru, co zostało spowodowane spadkiem wskaźników bieżącej płynności oraz płynności przyspieszonej, które są destymulantami w modelu, oraz wzrostem udziału kapitału własnego w relacji do kapitału obcego. W kolejnych latach w jednostce Rubix Polska SA obserwuje się spadek rentowności aktywów oraz marży zysku netto, co miało znaczny wpływ na ocenę kondycji finansowej firmy, gdyż wskaźniki te mają największe wagi w modelu. Zwiększył się również udział kapitału obcego w finansowaniu przedsiębiorstwa, co również dodatkowo wpłynęło na ocenę podmiotu.

Firma Handlowa BOZ SA w latach 2019–2023 charakteryzowała się stosunkowo niską rentownością oraz nadpłynnością finansową, co wpłynęło niekorzystnie na ocenę podmiotu. Firmę ocenia się pozytywnie w zakresie relacji kapitału własnego do zobowiązań i rezerw na zobowiązania, gdyż przeciętnie w badanym okresie kapitał własny pokrywał kapitał obcy około cztery i pół razy. Jednakże pomimo wysokiego udziału kapitału własnego w finansowaniu przedsiębiorstwa wartość funkcji $D(W)$ w badanych latach była mniejsza od wartości granicznej, więc jednostkę weryfikuje się jako zagrożoną upadłością.

Moto-Hurt SA w latach 2019–2023 odnotowała niską rentowność aktywów oraz marżę zysku netto na tle konkurencji. Ponadto w latach 2019–2020 oraz w 2023 r. wskaźniki rentowności były ujemne, co wskazuje na poniesienie straty przez jednostkę we wspomnianych okresach. Niska zdolność do generowania zysków z posiadanych aktywów oraz niewysoki poziom marży zysku netto mogły w głównej mierze przełożyć się na złą kondycję finansową firmy, gdyż zauważalny był trend, że jeżeli wskaźniki rentowności rosły, to wówczas ryzyko zagrożenia upadłością malało w badanych latach, natomiast jeżeli wskaźniki rentowności malały, to wówczas kondycja firmy się pogarszała.

Gamart SA wypadła najmniej korzystnie na tle firm konkurencyjnych z branży handlu hurtowego i detalicznego w ujęciu relacji kapitału własnego do zobowiązań i rezerw na zobowiązania, gdyż wartość wskaźnika była mniejsza od jedności, co wskazuje na większy udział kapitałów obcych w finansowaniu przedsiębiorstwa. Natomiast w pozostałych jednostkach wskaźnik był większy od jedności. Również rentowność firmy nie była na najwyższym poziomie, gdyż z każdej zaangażowanej złotówki aktywów ogółem podmiot ten generował w latach 2019–2023 przeciętnie 2 grosze zysku netto. Podobnie jest w przypadku marży zysku netto, bowiem z każdej złotówki przychodów ze sprzedaży jednostka generowała około 2 groszy zysku netto w badanym okresie. Niski udział kapitału własnego oraz niewysoka rentowność firmy w głównej mierze przełożyła się na ryzyko upadłości firmy Gamart SA, gdyż płynność bieżąca oraz płynność wysoka były na znacznie niższym poziomie niż u firm konkurencyjnych z branży handlu hurtowego i detalicznego, które również były zagrożone upadłością. Wskaźniki płynności są w modelu destymulantami, zatem niższa płynność działa in plus w ocenie kondycji finansowej firmy za pomocą modelu S. Hermana.

Ostatnią grupą przedsiębiorstw, zweryfikowanych pod względem zagrożenia upadłością, są podmioty budowlane, których siedziba jest zlokalizowana na terenie województwa podkarpackiego. Branża budowlana rokrocznie plasowała się na trzecim miejscu pod kątem liczby upadłych firm, dlatego niezbędna jest weryfikacja kondycji finansowej podmiotów również w tym sektorze gospodarki. W tabeli 5 zostały ujęte wyniki przeprowadzonej analizy dla wybranych przedsiębiorstw budowlanych za pomocą modelu S. Hermana w latach 2019–2023.

Tabela 5. Wyniki przeprowadzonej analizy za pomocą modelu S. Hermana dla wybranych przedsiębiorstw z branży budowlanej w latach 2019–2023

Firma	Rok	Wskaźnik / Funkcja					
		WBP	MZO	KP	KWZ	KW	D(W)
1	2	3	4	5	6	7	8
Inżynieria Rzeszów SA	2019	1,77	0,06	0,31	1,34	0,57	1,06
	2020	1,61	0,07	0,29	1,07	0,52	0,92
	2021	1,87	0,08	0,34	1,29	0,56	1,15
	2022	1,68	0,06	0,32	0,88	0,47	0,84
	2023	2,24	0,08	0,44	1,39	0,58	1,34
Przedsiębiorstwo Drogowo-Mostowe SA	2019	1,12	0,02	0,07	0,44	0,30	-0,11
	2020	1,21	0,02	0,13	0,48	0,33	0,06
	2021	1,20	0,02	0,13	0,39	0,28	-0,004
	2022	1,16	0,02	0,12	0,31	0,24	-0,10
	2023	1,28	0,04	0,18	0,40	0,29	0,17

<i>I</i>	2	3	4	5	6	7	8
Przedsiębiorstwo Robót Inżynieryjnych i Drogowych w Krośnie SA	2019	3,25	0,04	0,60	2,06	0,67	1,74
	2020	3,66	0,03	0,62	2,45	0,71	1,81
	2021	3,26	-0,02	0,59	2,13	0,68	1,58
	2022	3,55	0,05	0,63	2,39	0,71	1,90
	2023	2,13	0,04	0,48	1,13	0,53	1,30
Elektromontaż Rzeszów SA	2019	1,59	0,01	0,25	0,91	0,48	0,58
	2020	1,57	0,02	0,24	0,77	0,43	0,47
	2021	1,62	0,07	0,23	0,80	0,45	0,59
	2022	1,63	0,08	0,26	0,62	0,38	0,54
	2023	2,06	0,11	0,34	0,95	0,49	0,95
APK Development SA	2019	1,21	-800,92	0,04	3,90	0,80	-1918,28
	2020	1,50	-0,31	0,28	0,52	0,34	-0,32
	2021	1,60	-0,18	0,36	0,13	0,12	-0,16
	2022	1,43	-0,04	0,30	0,05	0,05	-0,05
	2023	1,27	-0,01	0,21	0,04	0,03	-0,21

Źródło: opracowanie własne na podstawie sprawozdań finansowych badanych firm dostępnych w KRS (<http>).

Na podstawie tabeli 5 można stwierdzić, że w trzech na pięć badanych przedsiębiorstwach budowlanych nie występowało zagrożenie upadłością na podstawie danych z lat 2019–2023.

Inżynieria Rzeszów SA w badanym okresie wykazywała się średnio wyższą rentownością od firm konkurencyjnych z branży. Kapitał własny stanowił przeciętnie 54% sumy bilansowej, a relacja kapitału własnego do kapitału obcego również kształtowała się korzystnie z perspektywy stabilności finansowej w analizowanym okresie, gdyż wskaźnik był wyższy od jedności, wyjątek stanowił jedynie 2022 r. Rosnący trend wartości funkcji $D(W)$ w firmie Inżynieria Rzeszów SA został zaburzony w 2020 r. oraz 2022 r., na co mogły mieć wpływ pandemia Covid-19 oraz konflikt rosyjsko-ukraiński.

Z kolei w Przedsiębiorstwie Drogowo-Mostowym SA w latach 2019–2023 zauważalny był wysoki udział kapitału obcego w finansowaniu firmy, gdyż relacja kapitału własnego w stosunku do sumy bilansowej wynosiła średnio około 29%, co przekładało się na zagrożenie upadłością w badanej jednostce. Przedsiębiorstwo Drogowo-Mostowe SA generowało przeciętnie około 2 groszy zysku z działalności operacyjnej z każdej złotówki przychodów ze sprzedaży, a udział kapitału pracującego w sumie bilansowej kształtował się przeciętnie na poziomie 13%. Zatem niewysoka rentowność oraz niski udział kapitału pracującego w stosunku

do sumy bilansowej przełożył się głównie na bliskie zero, a niekiedy ujemne wartości funkcji $D(W)$, gdyż wskaźniki te mają najwyższe wagi w modelu.

Przedsiębiorstwo Robót Inżynieryjnych i Drogowych w Krośnie SA na podstawie modelu S. Hermana dla przedsiębiorstw budowlanych odnotowało stosunkowo wysokie wartości funkcji $D(W)$, co wskazywałoby na najmniejsze ryzyko zagrożenia upadłością w danej firmie na tle konkurencji. Na dobrą kondycję finansową jednostki w głównej mierze składał się wysoki udział kapitału pracującego w sumie bilansowej (średnio 58%) oraz wysoka relacja kapitału własnego w stosunku do zobowiązań i rezerw na zobowiązania (tj. kapitał własny pokrywa przeciętnie dwukrotnie w badanym okresie kapitały obce). Pomimo poniesienia straty w 2021 r., na co wskazywał ujemny wskaźnik marży zysku operacyjnego, wartość funkcji $D(W)$ była znacząco wyższa od zera.

Elektromontaż Rzeszów SA można ocenić jako firmę niezagrażoną upadłością na podstawie analizy przeprowadzonej w latach 2019–2023, ponieważ wartości funkcji $D(W)$ w badanym okresie były wyższe od wartości granicznej wynoszącej zero. W przedsiębiorstwie odnotowano wysoki udział kapitału własnego w stosunku do kapitału obcego oraz przeciętny udział kapitału pracującego w sumie bilansowej na poziomie 27%. Z kolei każda złotówka przychodów ze sprzedaży generowała średnio około 6 groszy zysku operacyjnego w latach 2019–2023, natomiast majątek krótkoterminowy przeciętnie pokrywał zobowiązania krótkoterminowe 1,69 razy, co wpływa korzystnie na kondycję finansową podmiotu.

Jednostka APK Development SA odnotowała rekordowo niską wartość funkcji $D(W)$ (tj. -1918,28) w 2019 r. ze względu na poniesioną stratę z działalności operacyjnej na poziomie ok. 3,7 mln zł oraz bardzo niską kwotę przychodów ze sprzedaży. W kolejnych latach, pomimo poprawy kondycji finansowej, wartości funkcji $D(W)$ były również mniejsze od zera, co wskazywało na zagrożenie kontynuowania działalności gospodarczej w przyszłości. Na złą sytuację finansową firmy APK Development SA składało się głównie pogorszenie rokrocznie straty z działalności operacyjnej, na co wskazywały ujemne wartości wskaźnika marży zysku operacyjnego oraz zwiększające się obciążenie przedsiębiorstwa kapitałami obcymi w finansowaniu jednostki.

PROPOZYCJE IMPLEMENTACJI DZIAŁAŃ

Niepewność w gospodarce wymaga od podmiotów funkcjonujących na rynku dużej elastyczności, a także szybkości reagowania na pojawiające się zmiany. Przedsiębiorcy muszą posiadać umiejętność organizacji pracy w nowej rzeczywistości. Należy przede wszystkim podejmować szybkie i skuteczne decyzje bądź sprytnie unikać sytuacji niekorzystnych dla firmy, co jest dużym wyzwaniem dla osób zarządzających. W działalności przedsiębiorstwa kluczowe znaczenie mają

nie tyle gwałtowne przekształcenia, ile systematyczny rozwój realizowany poprzez stopniowe, drobne działania. Wypracowane modele biznesowe firm niekiedy muszą być zmodyfikowane bądź dostosowane ze względu na zmienność otoczenia, w którym funkcjonują poszczególne jednostki (Kotnis, 2014, s. 675–676).

W warunkach presji rynkowej oraz kryzysu powstają nowe koncepcje postępowania, które są odpowiedzią na pojawiające się sygnały z gospodarki. W tabeli 6 zaproponowano implementację działań dla branży przetwórstwa przemysłowego, handlu hurtowego i detalicznego oraz budownictwa, które mogą wpłynąć na poprawę kondycji finansowej podmiotów, których przedmiot działalności obejmuje wymienione obszary.

Tabela 6. Propozycje implementacji działań w przedsiębiorstwach z sektora przemysłowego, handlowego oraz budowlanego, które mogą wpłynąć na poprawę kondycji finansowej badanych podmiotów

Branża	Działania
1	2
Przemysł	– analiza zbędnych wydatków w produkcji i administracji, – negocjacje warunków umów z dostawcami energii, – inwestycje w technologie oszczędne energetycznie, – lepsze zarządzanie zapasami w celu minimalizacji kosztów składowania, – zmiana dostawców surowców lub renegotiacja umów, – szkolenia pracowników, eliminacja zbędnych stanowisk, – automatyzacja produkcji, – zmiana profilu produkcji, – ekspansja na nowe rynki, – dywersyfikacja źródeł przychodów, – zabezpieczenie się przed wahaniami kursów walut i cen surowców, – dokładna analiza opłacalności projektów inwestycyjnych.
Handel	– wykorzystanie koniunktury, – przeniesienie działalności do Internetu, – wykorzystanie pracy zdalnej, – dostawa produktów lub usług bezpośrednio do klienta, – nawiązywanie korzystnych umów z firmami dostawczymi, – dbałość o dobre relacje z klientami, – automatyzacja procesów, – motywowanie pracowników poprzez wynagrodzenia prowizyjne, – programy lojalnościowe, – personalizacja oferty, – rozszerzenie oferty produktowej, – zapewnienie dostępu do płatności mobilnych.
Budownictwo	– minimalizacja strat materiałowych, – zakup hurtowy materiałów, – odpowiednie zarządzanie i kontrola harmonogramu prac, – pobieranie zaliczek oraz etapowe rozliczanie prac, – negocjacja szybszych terminów płatności od klientów,

1	2
Budownictwo	– negocjacja dłuższych terminów płatności dostawcom, – rozszerzenie oferty produktowej i usługowej, – starania o zdobycie większych kontraktów, – udział w przetargach publicznych i prywatnych, – wejście na nowe rynki, – redukcja fluktuacji kadrowej poprzez odpowiednie warunki pracy i płacy, – outsourcing, tj. korzystanie z podwykonawców na konkretne projekty, – wykorzystanie luk w przepisach, – korzystanie z pomocy publicznej.

Źródło: opracowanie własne.

Oprócz implementacji działań cząstkowych, których przykłady zostały umieszczone w tabeli 6, ważnym aspektem jest długotrwałe budowanie wizerunku firmy, a dokładniej kompetentnego, wiarygodnego oraz rzetelnego lidera na rynku. Wizerunek jest bardzo ważną częścią przedsiębiorstwa, gdyż klienci wybierają najczęściej firmy o odpowiedniej renomie i ugruntowanej pozycji wśród konkurencji. Niekiedy podmioty nabywające dobra czy usługi zwracają również uwagę na wspieranie społecznych inicjatyw, jednak takie działania powinny być podejmowane wówczas, kiedy wyniki firmy są odpowiednio wysokie.

PODSUMOWANIE

Po przeprowadzonym przeglądzie literatury można zauważyć wyraźną różnicę w pojęciach dotyczących niepewności oraz ryzyka. Pomimo rozważań wielu ekonomistów w zakresie różnic pomiędzy tymi terminami nadal zauważalna jest duża swoboda w zakresie stosowania tych pojęć w literaturze. Dany podmiot gospodarczy jest w stanie oszacować ryzyko w postaci prawdopodobieństwa wystąpienia poszczególnych przyszłych zdarzeń, natomiast niepewność wiąże się z brakiem możliwości podjęcia racjonalnej decyzji ze względu na brak dostatecznych informacji o przyszłości. Ryzyko zagrożenia upadłością polskich firm można określić za pomocą modeli dyskryminacyjnych, spośród których jako dobre uważa się te, które zostały skonstruowane na podstawie rodzimej próby przedsiębiorstw. Ponadto zwraca się uwagę na zastosowanie metod, których próba firm ma zbliżony przedmiot działalności do tych jednostek, które są badane. Jako przedmiot analizy wybrano podmioty gospodarcze z branż, w których rokrocznie w latach 2019–2023 odnotowuje się najwięcej postępowań upadłościowych i restrukturyzacyjnych, tj. przetwórstwo przemysłowe, handel hurtowy i detaliczny oraz budownictwo.

Na podstawie przeprowadzonej analizy za pomocą modeli branżowych S. Hermana dla wybranych jednostek gospodarczych z województwa podkarpackiego w latach 2019–2023 można stwierdzić, że badane przedsiębiorstwa z przetwórstwa

przemysłowego odznaczały się dobrą kondycją finansową. Natomiast w podmiotach handlowych pojawiło się wyraźne ryzyko zagrożenia upadłością. W przypadku firm budowlanych w dwóch z pięciu analizowanych podmiotów występowało zagrożenie bankructwem, co potwierdza założenie, że nie zawsze podobne uwarunkowania zewnętrzne przekładają się na dobrą kondycję jednostki gospodarczej, ponieważ dużą rolę w sukcesie odgrywają również czynniki wewnętrzne, niezależne od warunków panujących na rynku. Pomimo braku przesłanek do zaprzestania kontynuacji działalności firmy powinny stale monitorować swoją kondycję finansową, bowiem w dobie zaburzeń gospodarczych, kiedy ryzyko prowadzenia działalności gospodarczej jest wyższe niż zazwyczaj, sytuacja finansowa firmy może ulec istotnej zmianie.

BIBLIOGRAFIA

- Adamowicz, T. (2013). Przyczyny i skutki, i fazy kryzysu finansowego lat 2007–2009 w wybranych krajach na świecie. *Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Polityki Europejskie, Finanse i Marketing*, 9(58), 9–21.
- Becla, A., Czaja, S. (2021). Ekonomiczne i społeczne konsekwencje pandemii koronawirusa. *European Journal of Management and Social Science, Indygo Zahir Media*, 2(2), 55–59, DOI: 10.56652/ejmss2021.2.6.
- Bochenek, M. (2012). Ryzyko i niepewność w naukach ekonomicznych – rozważania semantyczne. *Ekonomia, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu*, 4(21), 46–63.
- Centralny Ośrodek Informacji Gospodarczej (COIG). Pobrane z: <https://www.coig.com.pl/>.
- Czapla, A. (2022). Strategie biznesowe w warunkach niepewności – działania przedsiębiorstw w czasie pandemii COVID-19. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Zarządzanie*, 4, 107–120. DOI: 10.5604/01.3001.0016.2181.
- Domurat, A., Zieliński, T. (2013). Niepewność i niejasność jako uwarunkowania decyzji ekonomicznych. *Decyzje*, 20, 21–47. DOI: 10.7206/DEC.1733-0092.10.
- Herman, S. (2017). Specyfika branżowa spółek akcyjnych w Polsce a prognozowanie ich upadłości. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie*, 11(971), 41–59. DOI: 10.15678/ZNUEK.2017.09 71.1103.
- Holton, G. (2004). Defining Risk. *Financial Analysts Journal*, 60(6), 19–25. DOI: 10.2469/faj.v60.n6.2669.
- Hołda, A. (2001). Prognozowanie bankructwa jednostki w warunkach gospodarki polskiej z wykorzystaniem funkcji dyskryminacyjnej ZH. *Rachunkowość*, 5(52), 306–310.
- Hrycaj, A., Jakubecki, A., Witosz, A. (red.). (2016). *System prawa handlowego. Tom 6. Prawo restrukturyzacyjne i upadłościowe*. Warszawa: C.H. Beck.
- Internetowy Monitor Sądowy i Gospodarczy. Pobrane z: <https://www.imsig.pl/>.
- Keynes, J.M. (1937). The General Theory of Employment. *Quarterly Journal of Economics*, 51(2), 209–223. DOI: 10.2307/1882087.
- Kitowski, J. (2011). Błędy i uproszczenia w prezentowaniu założeń metody Edwarda Altmana w krajowej literaturze przedmiotu. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 182, 217–227.

- Knight, F. (1971). *Risk. Uncertainty and Profit*. Chicago – London: University of Chicago Press.
- Kotnis, M. (2014). Modele zarządzania ryzykiem w warunkach niepewności. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia*, 65, 669–678.
- Krajowy Rejestr Sądowy (KRS). Pobrane z: <https://wyszukiwarka-krs.ms.gov.pl/>.
- Kurleto, M. (2013). Koncepcje ryzyka i niepewności w zarządzaniu kryzysowym przedsiębiorstw turystycznych. *Współczesne Zarządzanie*, 1, 62–70.
- Kurzeja, M. (2022). Rosyjska inwazja na Ukrainę a sytuacja gospodarcza UE. *Gospodarka i Finanse, Agresja Rosji na Ukrainę. Skutki gospodarcze i społeczne*, zeszyt 11, 107–124.
- Lichota, W. (2017). Weryfikacja skuteczności diagnostycznej wybranych modeli analizy dyskryminacyjnej na przykładzie próby przedsiębiorstw z województwa podkarpackiego. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, nr 472, 209–217. DOI: 10.15611/pn.2017.472.20.
- Mączyńska, E. (2015). *Bankructwa, upadłości i procesy naprawcze przedsiębiorstw. Wybrane aspekty regulacyjne*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH.
- Mączyńska, E., Zawadzki, M. (2006). Dyskryminacyjne modele predykcji upadłości przedsiębiorstw. *Ekonomista*, 2, 205–235.
- Moore, A. (2017). Measuring economic uncertainty and its effects. *Economic Record*, 93(303), 550–575. DOI: 10.1111/1475-4932.12356.
- Prokopowicz, D. (2023). Gospodarcze skutki wojny w Ukrainie. W: P. Soroka, K. Pająk (red.), *Wybrane aspekty rosyjskiej agresji na Ukrainę w obszarze politycznym, militarnym i gospodarczym* (s. 284–332). Warszawa: Dom Wydawniczy i Handlowy Elipsa.
- Thlon, M. (2013). Charakterystyka i klasyfikacja ryzyka w działalności gospodarczej. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie*, 902, 17–36. DOI: 10.15678/krem.830.
- Ustawa z dnia 15 maja 2015 r. Prawo restrukturyzacyjne (Dz.U. z 2015 r., poz. 978).
- Willett, A.H. (1901). The Economic Theory of Risk and Insurant. *Columbia University Studies in Political Science*, 2, 1–142.
- Worobjow, L. (2010). Niepewność i ryzyko w podejmowaniu decyzji. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług*, 55, 135–143.
- Woźniak-Jęchorek, B. (2014). Gospodarcza niepewność według Johna R. Commons. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 3, 175–192. DOI: 10.14746/rp-is.2014.76.3.13.
- Zarzecki, D. (2000). O metodach oceny zagrożenia bankructwem i możliwościach ich wykorzystania. W: W. Tarczyński (red.), *Rynek kapitałowy. Skuteczne inwestowanie* (s. 373–375). Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.

*dr Rafał Pitera*¹

Katedra Finansów i Rachunkowości
Wydział Ekonomii i Finansów
Uniwersytet Rzeszowski

*mgr Justyna Chmiel*²

Katedra Finansów i Rachunkowości
Wydział Ekonomii i Finansów
Uniwersytet Rzeszowski

Znaczenie specjalnych stref ekonomicznych i ustawy o nowych inwestycjach w zmniejszaniu nierówności regionalnych w Polsce

Abstrakt

Celem artykułu jest ocena roli specjalnych stref ekonomicznych (SSE) oraz ustawy o wspieraniu nowych inwestycji (PSI) jako narzędzi zmniejszania dysproporcji regionalnych w Polsce. W opracowaniu przedstawiono analizę funkcjonowania SSE w latach 2004–2024 oraz efekty wprowadzenia PSI w 2018 r., która rozszerzyła mechanizmy wsparcia inwestycji na cały kraj. W badaniu zastosowano analizę danych statystycznych oraz model enklaw P. Warra, umożliwiający ocenę efektywności ekonomicznej SSE w ujęciu regionalnym, z uwzględnieniem wartości inwestycji i efektów mnożnikowych w lokalnych gospodarkach. Wyniki badań wskazują, że SSE odegrały kluczową rolę w procesie restrukturyzacji gospodarki, przyciągając kapitał zagraniczny i generując miejsca pracy, szczególnie w regionach o silnej bazie przemysłowej. Jednocześnie analiza wykazała, że efekty funkcjonowania stref nie były równomierne – województwa wschodnie i północno-wschodnie w mniejszym stopniu korzystały z napływu inwestycji. Wprowadzenie PSI przyczyniło się do zwiększenia dostępności instrumentów wsparcia, w tym dla małych i średnich przedsiębiorstw, oraz do bardziej równomiernego rozmieszczenia inwestycji w kraju. Pomimo pozytywnych efektów, utrzymują się wyzwania związane z koncentracją kapitału w regionach rozwiniętych i potrzebą integracji polityki inwestycyjnej z celami zrównoważonego rozwoju. Wyniki analizy wskazują, że przyszła polityka

¹ Adres korespondencyjny: ul. Ćwiklińskiej 2, 35-601 Rzeszów; e-mail: rpitera@ur.edu.pl.
ORCID: 0000-0001-9598-1240.

² Adres korespondencyjny: ul. Ćwiklińskiej 2, 35-601 Rzeszów; e-mail: jchmiel@ur.edu.pl.
ORCID: 0000-0002-3890-2785.

wsparcia inwestycji powinna koncentrować się na projektach proinnowacyjnych i proekologicznych, wspierających spójność terytorialną Polski.

Słowa kluczowe: specjalne strefy ekonomiczne, Polska Strefa Inwestycji, rozwój regionalny, polityka inwestycyjna, dysproporcje terytorialne.

The importance of special economic zones and the act on new investments in reducing regional inequalities in Poland

Abstract

The purpose of this paper is to assess the role of Special Economic Zones (SEZs) and the Act on Supporting New Investments (PSI) as instruments aimed at reducing regional disparities in Poland. The study presents an analysis of SEZ performance between 2004 and 2024 and evaluates the impact of the 2018 PSI reform, which extended investment support mechanisms to the entire country. Statistical data analysis and the P. Warr enclave model were applied to assess the regional efficiency of SEZs, taking into account investment value and multiplier effects on local economies. The findings confirm that SEZs played a crucial role in restructuring the Polish economy, attracting foreign capital and stimulating employment, particularly in industrialized regions. However, their effects were uneven, with eastern and north-eastern voivodeships benefiting less from the inflow of investment. The introduction of the PSI contributed to greater accessibility of support instruments, especially for small and medium-sized enterprises, and promoted a more balanced spatial distribution of projects. Despite these positive outcomes, challenges remain, including continued investment concentration in developed regions and the need to align investment policy with sustainable development goals. The study concludes that future investment support policy should focus on innovation-driven and environmentally oriented projects that enhance Poland's long-term territorial cohesion.

Keywords: Special Economic Zones, Polish Investment Zone, regional development, investment policy, territorial disparities.

JEL: R11, R58, O18, H25.

WPROWADZENIE

Współczesna gospodarka Polski, pomimo ponad trzydziestu lat transformacji systemowej, wciąż charakteryzuje się znacznymi różnicowaniami regionalnymi. Różnice w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego poszczególnych województw oraz w układzie subregionalnym mają swoje źródła zarówno w historycznych uwarunkowaniach, jak i w dynamice procesów gospodarczych po 1989 r. W efekcie, obok regionów o silnej bazie przemysłowej, dobrze rozwiniętej infrastrukturze i dużej atrakcyjności inwestycyjnej, wciąż funkcjonują obszary o relatywnie niskim poziomie rozwoju, słabym napływie inwestycji oraz ograniczonych możliwościach zatrudnienia. Problem dysproporcji regionalnych stał

się jednym z kluczowych wyzwań polityki gospodarczej państwa, wymagającym stosowania długofalowych i zróżnicowanych instrumentów wsparcia.

Specjalne strefy ekonomiczne (SSE) stanowiły jedno z kluczowych narzędzi interwencji państwa ukierunkowanej na wyrównywanie różnic rozwojowych w Polsce. Ich wprowadzenie w latach dziewięćdziesiątych XX w. stanowiło odpowiedź na potrzebę aktywizacji obszarów poprzemysłowych, restrukturyzacji gospodarki oraz przyciągania kapitału zagranicznego. Koncepcja stref opierała się na założeniu, że oferowanie przedsiębiorcom preferencyjnych warunków działalności gospodarczej – w tym zwolnień podatkowych, ulg inwestycyjnych oraz dostępu do przygotowanej infrastruktury – może stanowić skuteczny impuls dla rozwoju gospodarczego regionów o niższej konkurencyjności. W kolejnych latach funkcjonowania SSE przyczyniły się nie tylko do wzrostu zatrudnienia, ale również do modernizacji struktury przemysłowej i wzrostu innowacyjności wielu regionów.

Pomimo licznych pozytywnych efektów, doświadczenia związane z funkcjonowaniem stref ujawniły także pewne ograniczenia ich skuteczności. Zróżnicowanie terytorialne inwestycji w obrębie stref, koncentracja kapitału w wybranych lokalizacjach oraz zjawisko tzw. efektu przesunięcia inwestycji, efektu wypierania czy biegu jałowego wskazały na potrzebę reformy dotychczasowego systemu wsparcia. Odpowiedzią ustawodawcy na te wyzwania była ustawa o wspieraniu nowych inwestycji, która weszła w życie w 2018 r. Akt ten rozszerzył ideę stref ekonomicznych na cały obszar kraju, tworząc nowy, bardziej elastyczny model pomocy publicznej, mający sprzyjać równomiernemu rozwojowi regionalnemu. W nowym systemie każde przedsiębiorstwo, niezależnie od lokalizacji, może ubiegać się o wsparcie, o ile jego inwestycja spełnia określone kryteria jakościowe i ilościowe. Takie rozwiązanie miało na celu nie tylko zwiększenie dostępności instrumentów wsparcia, ale również ukierunkowanie ich na projekty o wysokiej wartości dodanej, wspierające innowacyjność, tworzenie miejsc pracy oraz zrównoważony rozwój.

Zarówno specjalne strefy ekonomiczne, jak i ustawa o wspieraniu nowych inwestycji, stanowią istotny element systemu polityki regionalnej państwa. Ich wspólnym celem jest przyciąganie kapitału inwestycyjnego, rozwój przedsiębiorczości oraz pobudzanie aktywności gospodarczej w regionach o niższym poziomie rozwoju. W praktyce oznacza to próbę przełamania tzw. błędnego koła peryferyjności, w którym niska atrakcyjność inwestycyjna prowadzi do ograniczonych inwestycji, a te z kolei utrwalają słabą pozycję konkurencyjną danego obszaru. W tym kontekście polityka wspierania inwestycji staje się narzędziem o strategicznym znaczeniu dla wzmacniania spójności terytorialnej i gospodarczej kraju.

W ostatnich latach coraz większego znaczenia nabiera również aspekt jakościowy inwestycji, a nie tylko ich wartość nominalna. Nowe podejście do polityki inwestycyjnej akcentuje potrzebę wspierania przedsięwzięć przyczyniających się do rozwoju zrównoważonego, innowacyjnego i opartego na wiedzy modelu go-

spodarki. Oczekuje się, że wsparcie publiczne będzie kierowane w szczególności do projektów generujących wysoką wartość dodaną, rozwijających technologie niskoemisyjne, zwiększających efektywność energetyczną oraz wzmacniających kompetencje pracowników. W ten sposób polityka wspierania inwestycji przestaje być wyłącznie mechanizmem pobudzania wzrostu, a staje się jednym z narzędzi modernizacji strukturalnej gospodarki.

Warto również zauważyć, że zarówno SSE, jak i ustawa o wspieraniu nowych inwestycji odgrywają istotną rolę w procesie transformacji gospodarczej Polski – od gospodarki planowej do rynkowej, a następnie w kierunku gospodarki innowacyjnej. Ich ewolucja odzwierciedla zmieniające się cele polityki gospodarczej: od interwencjonizmu państwowego opartego na przyciąganiu kapitału zagranicznego, po wspieranie inwestycji krajowych, rozwoju MŚP i tworzenia gospodarki opartej na wiedzy. Proces ten pokazuje, że skuteczna polityka regionalna wymaga nie tylko instrumentów finansowych, ale także elastycznych mechanizmów dostosowujących się do dynamicznie zmieniających się warunków rynkowych.

Celem niniejszego artykułu jest ocena roli specjalnych stref ekonomicznych oraz ustawy o wspieraniu nowych inwestycji jako narzędzi służących zmniejszaniu dysproporcji regionalnych w Polsce. Analiza obejmuje zarówno aspekty instytucjonalne, jak i gospodarcze efekty funkcjonowania obu instrumentów. W dalszej części pracy podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu reformy odnoszące się do polityki inwestycyjnej przyczyniły się do bardziej zrównoważonego rozwoju regionalnego, a także jakie wyzwania stoją przed systemem wsparcia inwestycji w perspektywie nadchodzących lat.

PRZEGLĄD BADAŃ

Specjalne strefy ekonomiczne (SSE) odgrywają w literaturze przedmiotu istotną rolę jako narzędzie polityki gospodarczej, mające na celu wspieranie rozwoju regionalnego oraz przyciąganie inwestycji krajowych i zagranicznych. W Polsce instytucja SSE została wprowadzona w połowie lat dziewięćdziesiątych XX w., a utworzenie pierwszej strefy – Euro-Park Mielec – w 1995 r. stanowiło ważny element procesu transformacji gospodarczej. Jak wskazuje Ambroziak (2009), powstanie stref było odpowiedzią na potrzebę aktywizacji obszarów zdegradowanych oraz restrukturyzacji gospodarki w regionach o wysokim bezrobociu strukturalnym. Kryńska (2000) zwraca uwagę, że mechanizm działania SSE opierał się przede wszystkim na ulgach podatkowych i preferencyjnych warunkach inwestycyjnych, co miało sprzyjać wzrostowi zatrudnienia i eksportu.

Badania empiryczne potwierdzają pozytywny wpływ SSE na rozwój lokalny i regionalny. Sobol (2016) wykazał, że dostęp do infrastruktury, zachęty podatkowe oraz korzystne warunki inwestowania znacząco przyczyniły się do rozwoju przed-

siębiorczości i redukcji bezrobocia w regionach o słabszej pozycji konkurencyjnej. Domański i Gwosdz (2005) oraz Lichota (2016; 2019) podkreślają, że funkcjonowanie stref – zwłaszcza w Mielcu i na terenach Polski Wschodniej – przyczyniło się do modernizacji przemysłu oraz wzrostu dochodów lokalnych samorządów. Wyniki ich badań wskazują również, że działalność SSE generowała korzyści fiskalne netto dla budżetu państwa, jednocześnie wspierając rozwój lokalnych rynków pracy.

Z kolei Nazarczuk i Umiński (2018), analizując zachowania eksportowe przedsiębiorstw, dowiedli, że firmy działające w SSE osiągają wyższy poziom eksportu niż podmioty spoza stref. Efekt ten wynika z dostępu do kapitału zagranicznego, nowoczesnych technologii oraz korzystniejszych warunków prowadzenia działalności. Ambroziak i Dziemianowicz (2021) oraz Pitera (2019) potwierdzają, że SSE w znaczący sposób przyczyniły się do wzrostu zatrudnienia w regionach o niższym poziomie rozwoju, co czyni je jednym z najbardziej skutecznych instrumentów wspierania polityki regionalnej.

W literaturze zwraca się jednak uwagę także na pewne ograniczenia skuteczności SSE. Ciżkowicz i in. (2014) zauważają, że strefy mogą prowadzić do nierównomiernego rozwoju przestrzennego, przyciągając inwestycje kosztem sąsiednich obszarów. W odpowiedzi na te problemy wprowadzono w 2018 r. reformę systemu wsparcia inwestycji, zastępując tradycyjne SSE koncepcją Polskiej Strefy Inwestycji (PSI). Reforma ta rozszerzyła mechanizm pomocy publicznej na cały kraj, wiążąc przyznawanie ulg z kryteriami jakościowymi – takimi jak innowacyjność, rozwój technologiczny czy wpływ na środowisko (Ministerstwo Rozwoju, 2019). Jarosiński z Opalką (2024) podkreślają, że PSI zwiększyła elastyczność systemu, umożliwiając także małym i średnim przedsiębiorstwom korzystanie z ulg inwestycyjnych, co wcześniej było utrudnione.

W najnowszych analizach Cieślik (2025) zwraca uwagę, że decyzje o przyznaniu wsparcia w ramach PSI są bardziej elastyczne, lecz mogą być podatne na uwarunkowania polityczne, co stawia pytania o transparentność procesu. Z kolei Czyżowska i Żmija (2022) zauważają, że elastyczność PSI pozwoliła przedsiębiorstwom lepiej przystosować się do wyzwań związanych z pandemią COVID-19, m.in. poprzez inwestycje w technologie cyfrowe i automatyzację procesów.

Coraz częściej w literaturze podkreśla się również znaczenie zrównoważonego rozwoju w kontekście funkcjonowania SSE. Łukaniszyn-Domaszewska i in. (2023) wskazują, że współczesne strefy mogą stanowić platformę dla inwestycji przyjaznych środowisku i promować lokalny ład społeczno-gospodarczy. W podobnym duchu Kaźmierczak-Piwko (2017) oraz Nazarczuk i Cicha-Nazarczuk (2016) postulują integrację SSE z regionalnymi strategiami innowacji oraz polityką przestrzenną, co zwiększa ich zdolność do generowania trwałego wzrostu. Nowicka (2022) analizuje możliwość wykorzystania SSE do rozwoju tzw. zielonych technologii, podkreślając konieczność dostosowania systemu ulg podatkowych do wymogów ESG i transformacji klimatycznej.

Z perspektywy społecznej i instytucjonalnej, Kozaczka (2020) zwraca uwagę na rosnącą odpowiedzialność spółek zarządzających SSE za realizację celów społecznych, w tym wspieranie lokalnych inicjatyw, edukacji zawodowej i współpracy z samorządami. Pitera (2023) wskazuje natomiast, że w obliczu planowanego zakończenia działalności tradycyjnych SSE w 2026 r. konieczne będzie opracowanie nowych narzędzi wsparcia inwestycji, uwzględniających priorytety klimatyczne, społeczne i innowacyjne.

Doświadczenia międzynarodowe dostarczają szerszego kontekstu dla oceny efektywności stref ekonomicznych. Klasycznym przykładem sukcesu SSE pozostają Chiny, gdzie – jak podkreśla Ge (1999) oraz Wang (2009) – strefy takie jak Shenzhen stały się motorem wzrostu eksportu i modernizacji gospodarki. Raport Banku Światowego (2008) wskazuje, że już w 2006 r. około 60% chińskiego eksportu pochodziło z SSE, co podkreśla ich strategiczne znaczenie dla rozwoju kraju. Jednocześnie Zeng (2021) zauważa, że współczesne SSE muszą dostosować się do wyzwań transformacji cyfrowej, automatyzacji oraz zielonej gospodarki.

W krajach rozwiniętych skuteczność SSE jest bardziej zróżnicowana. Bondonio i Engberg (2000) oraz Boarnet i Bogart (1996) wykazali, że w USA wpływ SSE na wzrost zatrudnienia był często ograniczony i krótkotrwały. Badania Frick i Rodríguez-Pose (2019; 2022) potwierdzają, że sukces stref zależy przede wszystkim od jakości instytucji, infrastruktury oraz ich integracji z lokalną gospodarką. OECD (2020) wskazuje, że nowe generacje stref powinny uwzględniać kryteria ESG i przyczyniać się do realizacji celów zrównoważonego rozwoju, a Frick wraz z Rodríguez-Pose (2022) podkreślają konieczność spójności polityk przestrzennych, przemysłowych i społecznych w celu maksymalizacji efektów rozwojowych.

Z perspektywy porównawczej Moberg i Tarko (2021) zwracają uwagę, że w krajach o wyższym poziomie rozwoju gospodarczego – takich jak Polska – SSE powinny ewoluować w kierunku wspierania innowacji, wysokich technologii i inwestycji w badania i rozwój. W krajach rozwijających się, jak zauważa Aggarwal (2007) oraz Carter i Harding (2010), kluczowe znaczenie mają natomiast stabilność instytucjonalna i dostęp do infrastruktury. Peres, Ameer i Xu (2018) wykazują, że jakość instytucji stanowi jeden z głównych czynników przyciągających kapitał zagraniczny do SSE, co tłumaczy większą skuteczność tych stref w państwach o ugruntowanych systemach prawnych, takich jak Polska.

Podsumowując, literatura jednoznacznie wskazuje, że specjalne strefy ekonomiczne odegrały znaczącą rolę w procesie transformacji gospodarczej Polski, wspierając rozwój przemysłu, zatrudnienia i eksportu. Jednocześnie zauważalne są wyzwania związane z nierównomiernym rozmieszczeniem korzyści oraz potrzebą dostosowania systemu wsparcia do współczesnych priorytetów, takich jak zrównoważony rozwój i innowacje. Ewolucja SSE w kierunku Polskiej Stre-

fy Inwestycji stanowi próbę odpowiedzi na te wyzwania, otwierając nowy etap w polityce inwestycyjnej państwa. Odnosząc się do globalnych trendów transformacyjnych, dalsze badania powinny koncentrować się na analizie efektywności PSI w ujęciu długookresowym, zwłaszcza w aspekcie redukcji dysproporcji regionalnych i integracji celów gospodarczych z klimatycznymi i społecznymi.

METODYKA BADANIA

Celem artykułu jest ocena wpływu funkcjonowania Specjalnych Stref Ekonomicznych (SSE) oraz wdrożenia ustawy o wspieraniu nowych inwestycji (Polska Strefa Inwestycji – PSI) na zmniejszanie dysproporcji regionalnych w Polsce. Badanie koncentruje się na analizie, w jakim stopniu działalność stref inwestycyjnych przyczynia się do wyrównywania poziomu rozwoju gospodarczego pomiędzy regionami o zróżnicowanym potencjale ekonomicznym, ze szczególnym uwzględnieniem regionów o historycznie niższym poziomie uprzemysłowienia i zatrudnienia.

W badaniu uwzględniono zarówno aspekt ekonomiczny (wzrost wartości inwestycji, poziomu zatrudnienia, eksportu i dochodów budżetowych), jak i społeczny, dotyczący poprawy warunków życia, ograniczania bezrobocia oraz zwiększania atrakcyjności inwestycyjnej regionów. Analiza ma również na celu identyfikację ograniczeń systemu SSE i PSI w zakresie ich zdolności do stymulowania zrównoważonego rozwoju terytorialnego.

Zasadniczym celem badania jest również weryfikacja, czy zastąpienie tradycyjnych stref ekonomicznych modelem Polskiej Strefy Inwestycji przyczyniło się do zwiększenia efektywności polityki regionalnej państwa, zwłaszcza w odniesieniu do wspierania obszarów peryferyjnych.

W oparciu o przegląd literatury oraz wstępne obserwacje sformułowano następującą hipotezę badawczą: funkcjonowanie specjalnych stref ekonomicznych oraz Polskiej Strefy Inwestycji przyczynia się do zmniejszania regionalnych dysproporcji gospodarczych w Polsce poprzez stymulowanie wzrostu zatrudnienia, napływu inwestycji oraz poprawę konkurencyjności przedsiębiorstw w regionach o niższym poziomie rozwoju.

W badaniu zastosowano podejście ilościowo-jakościowe, łączące elementy analizy statystycznej z analizą ekonomiczno-przestrzenną. Weryfikacja hipotezy została przeprowadzona z zastosowaniem modelu analitycznego opartego na koncepcji enklaw P. Warra, uzupełnionego analizą porównawczą.

Model enklaw P. Warra zakłada, że rozwój w obrębie enklawy (strefy ekonomicznej) może prowadzić do efektów zewnętrznych w postaci wzrostu zatrudnienia, transferu technologii, efektu mnożnikowego i tworzenia lokalnych powiązań gospodarczych. Opiera się na teorii transnarodowej mobilności kapitału, rozwijanej grun-

townie przez R.W. Jonesa, R.E. Cavesa oraz R.W. Jonesa (Jones, 1980). Według tej teorii zakłada się występowanie trzech fundamentalnych zmiennych określających przepływ kapitału inwestycyjnego. Do zmiennych tych zalicza się: średnioterminowe przychody z handlu, zyski z kapitału oraz koszty pracy (Caves, Jones, 1985). Model enklaw konfrontuje przepływy finansowe do specjalnych stref ekonomicznych oraz znaczenie produkcji przedsiębiorstw strefowych dla gospodarki poza strefą. Rezultatem tego zestawienia są zagregowane przepływy finansowe, które po podsumowaniu określają nadwyżkę środków pieniężnych (Kusago, Tzannatos, 1998).

Model enklaw można zapisać według następującej formuły (Warr, 1989; Kusago, Tzannatos, 1998):

$$N_p = (L_t w + M_t P_M + E_t P_E + R + T_t) \times S_F^* - (L_t w^* + M_t P_M^* + E_t P_E^* + B_t S_K^*) - A_t - K_t,$$

gdzie:

N_p – przepływy netto,

L_t – zatrudnienie w roku t ,

w – średnia płaca,

M_t – wartość środków do produkcji wykorzystanych w roku t ,

P_M – cena płacona za środki do produkcji,

E_t – obsługa w roku t (utilities),

P_E – cena płacona za obsługę,

R_t – koszty finansowe oraz płatności okresowe z tytułu,

T_t – podatki płacone w roku t ,

S_F^* – współczynnik opisujący społeczną wartość dewiz względem oficjalnych kursów waluty,

w^* – alternatywna cena pracy,

P_M^* – alternatywna cena środków do produkcji,

P_E^* – alternatywna cena obsługi (utilities),

B_t – pożyczki wewnętrzne w roku t ,

S_K^* – współczynnik kosztu kapitału do kosztu rynkowego,

A_t – koszty administracyjne,

K_t – koszt kapitału wynikający z budowy infrastruktury w SSE w roku t .

Po uwzględnieniu każdej z wyżej wymienionych zmiennych otrzymuje się wartość przepływów pieniężnych netto. Model enklaw zestawia ze sobą efekty finansowe, które są wynikiem działania SSE z „alternatywnym rozwiązaniem”. Dokonując charakterystyki powiązań finansowych strefy z pozostałą częścią gospodarki należy koniecznie uwzględnić tak zwane *shadow costs* – czyli w najprostszym ujęciu koszty alternatywne, które występują w gospodarce „po-zastrefowej”. W pierwszej części równania dokonuje się opisu efektów ekonomicznych związanych z funkcjonowaniem SSE. Z kolei druga część przedstawia identyczny stan produkcji oraz rozwoju gospodarczego, jednak realizowany

jest on w gospodarce otwartej, w której osadzona jest strefa (Pastusiak i in., 2016; Pastusiak i in., 2014).

W modelu starano się odzwierciedlić warunki gospodarcze Polski, przyszłą sytuację gospodarki oraz sytuację finansową przedsiębiorstw. Dlatego przyjęto jako podstawowy wariant scenariusz zrównoważonego wzrostu, uwzględniający wahania koniunkturalne dla gospodarki Polski. W celu dostosowania modelu enklaw do warunków gospodarki Polski należało przyjąć następujące założenia (modyfikacje), mianowicie przyjęto takie kategorie, jak (Pastusiak i in., 2016):

- liczba przedsiębiorstw działających na terenie SSE;
- nakłady inwestycyjne ponoszone w SSE;
- przychody ze sprzedaży przedsiębiorstw strefowych;
- eksport i import;
- sprzedaż krajowa środków produkcji do strefy;
- zatrudnienie w SSE i średni roczny koszt pracownika;
- roczne koszty wynagrodzeń;
- pomoc publiczna (zwolnienia z podatków);
- wartość CIT;
- wyniki finansowe spółek zarządzających specjalnymi strefami ekonomicznymi;
- wartość generowanego podatku VAT przez przedsiębiorstwa strefowe;
- stopa i okres dyskonta;
- wartość *shadow costs*.

Badanie obejmuje obszar całej Polski z podziałem na 16 województw, ze szczególnym uwzględnieniem regionów objętych SSE oraz PSI. Zakres czasowy analizy obejmuje lata 2004–2024, co pozwala na obserwację zarówno długofalowych efektów funkcjonowania SSE, jak i pierwszych rezultatów reformy z 2018 r. (Polska Strefa Inwestycji).

Dane empiryczne wykorzystane w badaniu pochodzą z: raportów rocznych spółek zarządzających SSE, publikacji Głównego Urzędu Statystycznego (m.in. Bank Danych Lokalnych, Rocznik Statystyczny Województw), raportów Ministerstwa Rozwoju i Technologii dotyczących realizacji ustawy o wspieraniu nowych inwestycji, danych Polskiej Agencji Inwestycji i Handlu (PAIH).

W dalszej części artykułu przedstawiono najważniejsze wyniki badania.

WYNIKI BADANIA

Podrozdział przedstawia ocenę specjalnych stref ekonomicznych oraz Polskiej Strefy Inwestycji. W tej części zaprezentowane zostały wybrane wyniki analizy. Tabela 1 przedstawia wybrane dane odnośnie funkcjonowania specjalnych stref ekonomicznych w Polsce w badanym okresie.

Tabela 1. Efekty funkcjonowania specjalnych stref ekonomicznych w Polsce w latach 2004–2024

Rok	Obszar 14 SSE w ha	Stopień zagospodarowania w %	Liczba wydanych zezwoleń narastająco	Nakłady inwestycyjne w mln zł narastająco na koniec roku	Miejsca pracy ogółem narastająco
2004	6638,63	54,8	679	19927,2	74554
2005	7558,19	68,42	767	25707,0	112168
2006	8164,31	73,77	924	35430,3	146417
2007	10963,11	68,45	1059	46085,2	182365
2008	11845,11	68,84	1196	56705,7	210542
2009	12632,87	67,48	1253	66589,7	208028
2010	14106,82	62,30	1354	73221,6	225289
2011	15045,79	61,04	1466	79670,1	241594
2012	15829,33	59,94	1545	85833,2	247451
2013	16203,68	60,93	1709	93141,2	266701
2014	18133,96	61,63	2056	101682,9	295569
2015	19836,88	59,47	2177	111 682,9	312 022
2016	21462,6065	59,61	2263	112 253,2	332 114
2017	22660,7126	60,39	2 349	106 574,5	353 000
2018	22883,5818	63,04	2535	119 202,43	379 070
2019	22949,5343	64,75	2392	132 000,56	388 014
2020	22949,5343	66,90	2289	145 880,98	385 091
2021	22949,5343	70,81	2191	152 559,19	389 053
2022	22949,5343	73,73	2106	156 980,45	389 922
2023	22949,5343	75,09	2005	167 624,87	385 439
2024	22949,5343	76,13	1910	167 164,63	368 869

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Informacji o realizacji ustawy o specjalnych strefach ekonomicznych* za lata 2004–2024.

Analiza danych dotyczących 14 specjalnych stref ekonomicznych w latach 2004–2024 wskazuje na istotny wzrost skali działalności inwestycyjnej w początkowym okresie funkcjonowania SSE, a następnie stopniową stabilizację i wygaszanie ich aktywności po 2018 r., w związku z wprowadzeniem Polskiej Strefy Inwestycji (PSI). Powierzchnia stref utrzymywała się na poziomie ok. 22,9 tys. ha, natomiast stopień ich zagospodarowania wzrósł z 54,8% w 2004 r. do ponad 76% w 2024 r., co świadczy o sukcesywnej komercjalizacji terenów inwestycyjnych.

Liczba wydanych zezwoleń inwestycyjnych zwiększyła się z 679 w 2004 r. do 2535 w 2018 r., po czym zaczęła spadać – w 2024 r. było ich 1910. Zjawisko to potwierdza proces stopniowego wygaszania działalności SSE po uruchomieniu PSI. W tym czasie nakłady inwestycyjne wzrosły z 19,9 mld zł w 2004 r. do 167,1 mld zł w 2024 r., co pokazuje trwały wpływ SSE na napływ kapitału i modernizację infrastruktury przemysłowej.

Pod względem zatrudnienia, w szczytowym okresie (2022 r.), strefy generowały blisko 390 tys. miejsc pracy, co stanowi znaczący wkład w ograniczanie bezrobocia strukturalnego w regionach o słabiej rozwiniętej gospodarce. W ostatnich latach obserwowany jest jednak spadek zatrudnienia do 368,9 tys. w 2024 r., co wiąże się z transformacją modelu wsparcia inwestycyjnego i przenoszeniem inwestycji do PSI.

Ocena skuteczności funkcjonowania specjalnych stref ekonomicznych wymaga zastosowania odpowiednich narzędzi analitycznych, umożliwiających kompleksowe ujęcie efektów ekonomicznych i społecznych ich działalności. Jednym z takich narzędzi jest model enklaw P. Warra, stanowiący uznany instrument badawczy w analizie oddziaływania stref na gospodarkę regionalną. Zastosowanie tego modelu pozwala na ocenę efektywności SSE w przekroju wojewódzkim, z uwzględnieniem zarówno wartości ekonomicznej realizowanych inwestycji, jak i efektów mnożnikowych generowanych w lokalnych gospodarkach. Tabela 2 prezentuje efektywność SSE w poszczególnych regionach Polski.

Tabela 2. Efektywność funkcjonowania SSE w Polsce (2004–2024)
– wyniki modelu enklaw P. Warra

Województwo	Wartość zdyskontowana w tys. zł	Efekty mnożnikowe	IE
dolnośląskie	81 163,69	1,9	94
kujawsko-pomorskie	45 964,38	1,4	69
lubelskie	47 770,42	1,5	79
lubuskie	31 474,40	1,4	71
łódzkie	66 471,46	1,7	89
małopolskie	73 703,68	1,6	85
mazowieckie	61 440,91	1,3	72
opolskie	69 164,03	1,5	76
podkarpackie	65 258,67	1,7	87
podlaskie	23 889,07	1,6	69
pomorskie	40 621,63	1,4	72
śląskie	100 662,61	1,9	93
świętokrzyskie	37 120,56	1,4	67
warmińsko-mazurskie	39 500,37	1,3	71
wielkopolskie	123 362,03	1,6	73
zachodniopomorskie	39 343,00	1,6	72
Ogółem (Polska)	946 910,89	1,6	77,3

IE – Indeks efektywności (IE, 0–100)

Źródło: opracowanie własne.

Najwyższy indeks efektywności (IE) odnotowano w województwach dolnośląskim (94) i śląskim (93), gdzie kumulacja kapitału zagranicznego, rozwinięta infrastruktura oraz bliskość rynków zbytu sprzyjały wzrostowi produktywności i zatrudnienia. Wysokie wartości wskaźnika (85–89) uzyskały również województwa łódzkie, małopolskie i podkarpackie – regiony, w których SSE odegrały istotną rolę w restrukturyzacji przemysłu i przyciąganiu inwestycji technologicznych.

Najniższe wskaźniki efektywności (67–71) odnotowano w województwach świętokrzyskim, lubuskim i warmińsko-mazurskim, co może wynikać z ograniczonej infrastruktury i mniejszej liczby dużych inwestorów zagranicznych. Średni indeks efektywności dla całego kraju wyniósł 77,3, co wskazuje na umiarkowanie wysoki poziom skuteczności SSE jako narzędzia stymulującego rozwój gospodarczy.

Efekty mnożnikowe (średnio 1,6) potwierdzają, że każda złotówka zainwestowana w SSE generowała dodatkowe korzyści w postaci wzrostu aktywności gospodarczej w otoczeniu stref. Wysokie wartości efektów mnożnikowych w województwach dolnośląskim i śląskim (1,9) wskazują na silne powiązania sektora przemysłowego z lokalnymi dostawcami i rynkiem pracy.

W ujęciu ogólnym dane potwierdzają, że SSE spełniły swoje zadanie jako instrument pobudzania inwestycji i redukcji dysproporcji regionalnych, szczególnie w pierwszej dekadzie XXI w. W kolejnych latach ich rola stopniowo malała, a strukturalne zmiany gospodarki oraz wprowadzenie PSI pozwoliły na bardziej elastyczne podejście do lokalizacji nowych przedsięwzięć.

Wprowadzenie Polskiej Strefy Inwestycji (PSI) w 2018 r. stanowiło przełomowy etap w polityce wsparcia inwestycji w Polsce. Reforma ta rozszerzyła dotychczasowy system specjalnych stref ekonomicznych, obejmując możliwością uzyskania pomocy publicznej całe terytorium kraju, a nie – jak wcześniej – wyłącznie obszary wyznaczone w ramach 14 SSE. Zmiana ta miała na celu zwiększenie dostępności ulg inwestycyjnych dla przedsiębiorców, zwłaszcza z sektora małych i średnich firm (MŚP), które wcześniej często napotykały bariery lokalizacyjne i administracyjne.

Jednym z kluczowych założeń PSI było odejście od kryteriów geograficznych na rzecz kryteriów jakościowych, obejmujących m.in. innowacyjność projektu, wpływ na środowisko, rozwój kapitału ludzkiego oraz poziom zaangażowania społecznego. Takie podejście umożliwiło bardziej elastyczne dopasowanie wsparcia do potrzeb regionów oraz charakterystyki inwestorów. W praktyce PSI pozwoliła również na wyrównywanie szans inwestycyjnych między dużymi miastami a mniejszymi ośrodkami gospodarczymi.

Z danych Ministerstwa Rozwoju i Technologii wynika, że w latach 2018–2023 w ramach PSI wydano ponad dwa tysiące decyzji o wsparciu inwestycji, generując deklarowaną wartość inwestycji przekraczającą 120 mld zł. Struktura inwestycji wskazuje na znaczną aktywność sektora przemysłowego, a także ro-

snące znaczenie branż nowoczesnych technologii, logistyki oraz usług dla biznesu (BPO/SSC). Co istotne, obserwuje się większe zróżnicowanie regionalne lokalizacji inwestycji niż w czasach funkcjonowania tradycyjnych SSE, co potwierdza skuteczność nowych zasad dostępu do pomocy publicznej (Ministerstwo Rozwoju i Technologii).

Pomimo pozytywnych efektów, PSI wciąż stoi przed wyzwaniami. Zidentyfikowano m.in. nadal silną koncentrację inwestycji w regionach o wysokiej atrakcyjności inwestycyjnej, zwłaszcza w Polsce południowej i zachodniej. Ponadto wciąż niewielki odsetek projektów obejmuje obszary o słabszym potencjale infrastrukturalnym czy niskim poziomie urbanizacji. Dodatkowym ograniczeniem pozostają długotrwałe procedury administracyjne oraz złożoność kryteriów kwalifikacyjnych, które bywają szczególnie problematyczne dla mikro- i małych przedsiębiorstw.

W kontekście przyszłości PSI istotne jest dostosowanie tego instrumentu do celów polityki klimatycznej i transformacji cyfrowej. Wymaga to zwiększenia nacisku na inwestycje w obszarze zielonych technologii, odnawialnych źródeł energii, automatyzacji i sztucznej inteligencji. Coraz częściej podkreśla się również konieczność powiązania PSI z regionalnymi strategiami inteligentnych specjalizacji (RIS3), co może sprzyjać pogłębianiu współpracy pomiędzy przedsiębiorstwami, uczelniami i administracją publiczną.

Podsumowując, Polska Strefa Inwestycji jest instrumentem o dużym potencjale rozwojowym, który przyczynił się do większej elastyczności systemu wsparcia inwestorów i zwiększenia dostępności ulg publicznych dla sektora MŚP. W dłuższej perspektywie skuteczność PSI będzie jednak uzależniona od jej zdolności do łączenia celów gospodarczych z wymiarami społecznymi i środowiskowymi, a także od włączenia tego narzędzia w szeroką strategię zrównoważonego rozwoju regionalnego.

PODSUMOWANIE

Przeprowadzona analiza potwierdza, że zarówno specjalne strefy ekonomiczne (SSE), jak i Polska Strefa Inwestycji (PSI) stanowią istotne instrumenty polityki gospodarczej państwa, ukierunkowane na wspieranie rozwoju regionalnego, przyciąganie inwestycji oraz ograniczanie dysproporcji terytorialnych w Polsce. SSE, funkcjonujące od 1995 r., w pierwszych latach pełniły kluczową rolę w procesie restrukturyzacji gospodarki, aktywizując zdegradowane tereny przemysłowe i przyciągając kapitał zagraniczny. Dane za lata 2004–2024 wskazują, że mechanizm ulg podatkowych i preferencyjnych warunków inwestowania przyczynił się do systematycznego wzrostu wartości inwestycji, zatrudnienia oraz stopnia zagospodarowania gruntów.

W ujęciu długookresowym strefy przyczyniły się nie tylko do poprawy sytuacji na lokalnych rynkach pracy, lecz także do zwiększenia konkurencyjności i modernizacji struktury przemysłowej w wielu regionach. Wysoki poziom efektywności, zwłaszcza w województwach dolnośląskim, śląskim i łódzkim, potwierdza, że dobrze rozwinięta infrastruktura oraz dostępność kapitału zagranicznego pozostają kluczowymi determinantami sukcesu inwestycyjnego. Jednocześnie analiza modelu enklaw P. Warra wykazała, że nie wszystkie województwa w równym stopniu korzystały z efektów funkcjonowania SSE – w szczególności regiony wschodnie i północno-wschodnie wciąż wykazują niższy poziom absorpcji kapitału, co utrwała istniejące dysproporcje rozwojowe.

Wprowadzenie w 2018 r. Polskiej Strefy Inwestycji było odpowiedzią na te wyzwania i stanowiło przełom w polityce wspierania inwestycji. PSI rozszerzyła dotychczasowe mechanizmy SSE na obszar całego kraju, eliminując ograniczenia terytorialne i umożliwiając dostęp do pomocy publicznej również małym i średnim przedsiębiorstwom. W pierwszych latach jej funkcjonowania zauważalny był wzrost liczby inwestycji realizowanych poza dawnymi granicami SSE, co świadczy o skuteczności nowego podejścia w dywersyfikacji lokalizacji przedsięwzięć gospodarczych.

Warto jednak zauważyć, że mimo pozytywnych efektów PSI nie zdołała jeszcze w pełni zniwelować różnic w poziomie rozwoju regionalnego. Nadal obserwuje się koncentrację inwestycji w województwach o lepiej rozwiniętej infrastrukturze oraz większym potencjale kadrowym. Oznacza to, że sama dostępność ulg podatkowych nie wystarcza, aby wyrównać szanse rozwojowe – konieczne jest wzmocnienie komplementarnych działań w zakresie polityki przestrzennej, edukacyjnej i innowacyjnej.

Podsumowując, zarówno SSE, jak i PSI przyczyniły się do trwałego wzmocnienia gospodarki Polski, tworząc podstawy dla zwiększenia jej atrakcyjności inwestycyjnej i konkurencyjności międzynarodowej. Ich funkcjonowanie umożliwiło przyciągnięcie znaczącego kapitału prywatnego, wzrost produktywności przedsiębiorstw oraz rozwój infrastruktury przemysłowej. W perspektywie zakończenia działalności tradycyjnych SSE w 2026 r. kluczowym wyzwaniem pozostaje opracowanie nowej generacji instrumentów wsparcia, które będą uwzględniały współczesne priorytety rozwojowe – w szczególności zieloną transformację, cyfryzację, innowacyjność oraz odpowiedzialność społeczną biznesu (ESG).

Ostatecznie doświadczenia odnoszące się do funkcjonowania SSE i PSI pokazują, że odpowiednio zaprojektowane i elastycznie zarządzane instrumenty polityki inwestycyjnej mogą nie tylko stymulować wzrost gospodarczy, lecz także wspierać długoterminową spójność terytorialną kraju. Dlatego też w nadchodzących latach istotne będzie dalsze monitorowanie efektów PSI oraz opracowanie narzędzi analitycznych, które pozwolą na ocenę skuteczności wsparcia inwestycyjnego dotyczącego realizacji celów zrównoważonego rozwoju i polityki regionalnej Unii Europejskiej.

OGRANICZENIA I REKOMENDACJE

Pomimo uzyskanych wyników i pozytywnej oceny funkcjonowania Specjalnych Stref Ekonomicznych (SSE) oraz Polskiej Strefy Inwestycji (PSI), niniejsze badanie posiada określone ograniczenia metodologiczne i interpretacyjne, które należy uwzględnić przy formułowaniu wniosków. Po pierwsze, analiza oparta była głównie na danych statystycznych o charakterze zagregowanym, co ogranicza możliwość pełnej oceny mikroekonomicznych efektów działalności przedsiębiorstw funkcjonujących w SSE i PSI. Dane publikowane przez Ministerstwo Rozwoju, PARP oraz zarządzających strefami różnią się zakresem i szczegółowością, co utrudnia porównania międzyregionalne w długim horyzoncie czasowym. Po drugie, zastosowany model enklaw P. Warra, choć przydatny do oceny efektywności ekonomicznej, nie obejmuje w pełni aspektów społecznych i środowiskowych, które w ostatnich latach stały się integralnym elementem polityki zrównoważonego rozwoju. Oznacza to, że rzeczywisty wpływ SSE i PSI na spójność terytorialną może być jeszcze bardziej złożony, niż sugerują wyniki modelu.

Kolejnym ograniczeniem jest brak jednolitej metody oceny efektów mnożnikowych w skali lokalnej. W wielu regionach obserwowane korzyści z napływu inwestycji nie przekładają się proporcjonalnie na wzrost innowacyjności czy tworzenie wysokiej jakości miejsc pracy, co wskazuje na potrzebę pogłębionej analizy jakościowej. Dodatkowo, wciąż niewystarczająco rozpoznane pozostają efekty długookresowe – m.in. trwałość utworzonych miejsc pracy, efektywność kosztowa udzielonej pomocy publicznej czy wpływ inwestycji strefowych na transformację strukturalną regionów.

Z punktu widzenia rekomendacji dla polityki gospodarczej, kluczowe jest dalsze doskonalenie mechanizmów wsparcia inwestycji w kierunku większej selektywności i powiązania z celami strategicznymi państwa. W szczególności wskazane jest:

- rozwijanie systemu monitorowania efektywności PSI w oparciu o zestandaryzowane wskaźniki ekonomiczne, społeczne i środowiskowe,
- wzmocnienie komponentu proinnowacyjnego i proekologicznego w przyznawaniu decyzji o wsparciu,
- integracja instrumentów inwestycyjnych z regionalnymi strategiami inteligentnych specjalizacji (RIS3),
- rozszerzenie zachęt dla projektów opartych na technologiach cyfrowych i zielonych, wspierających realizację celów Europejskiego Zielonego Ładu,
- rozwój współpracy między instytucjami zarządzającymi strefami a samorządami lokalnymi i uczelniami wyższymi, co może zwiększyć zdolność regionów słabszych do absorpcji kapitału i wiedzy.

Z perspektywy badawczej rekomenduje się prowadzenie dalszych analiz w ujęciu porównawczym i dynamicznym, obejmujących m.in. wpływ PSI na strukturę

inwestycji po 2018 r., efektywność wykorzystania ulg podatkowych oraz znaczenie czynników instytucjonalnych w przyciąganiu inwestorów. Warto także rozwinąć badania nad efektami społecznymi i środowiskowymi SSE, w tym nad wpływem inwestycji na jakość życia mieszkańców, dostęp do infrastruktury oraz transformację energetyczną lokalnych gospodarek.

Podsumowując, zarówno SSE, jak i PSI powinny być postrzegane jako element szerszego systemu polityki rozwoju regionalnego, a nie jako samodzielne narzędzia. Ich dalsza skuteczność będzie zależeć od zdolności państwa do tworzenia komplementarnych mechanizmów wsparcia, które integrują cele gospodarcze, społeczne i ekologiczne, sprzyjając długofalowej spójności terytorialnej Polski.

BIBLIOGRAFIA

- Aggarwal, A. (2007). Impact of Special Economic Zones on Employment. Poverty and Human Development. *Working Paper, No. 194, Indian Council for Research on International Economic Relations (ICRIER)*, New Delhi.
- Ambroziak, A. (2009). Efekty funkcjonowania specjalnych stref ekonomicznych w Polsce. *Zeszyty Naukowe Kolegium Gospodarki Światowej*, 24, 111–141.
- Ambroziak, A., Dziemianowicz, W. (2021). The Impact of Special Economic Zones on Local Labour Markets in Poland. *Miscellanea Geographica – Regional Studies on Development*, 25(2), 93–98. DOI: 10.2478/mgrsd-2020-0032.
- Boarnet, M.G., Bogart, W.T. (1996). Enterprise zones and employment. Evidence from New Jersey. *Journal of Urban Economics*, 40(2), 198–215.
- Bondonio, D., Engberg, J. (2000). Enterprise zones and local employment. Evidence from the states' programs. *Regional Science and Urban Economics*, 30(5), 519–549.
- Carter, C., Harding, A. (2010). *Special Economic Zones in Asian Market Economies*. London: Routledge.
- Caves, R.E., Jones, R.W. (1985). *World Trade and Payments: An Introduction*. 4th ed., Boston: Little Brown.
- Cieślak, A. (2025). Political economy of special economic zones location in Poland. *Journal of Economics and Management*, 47, 1–24. DOI: 10.22367/jem.2025.47.01.
- Ciżkowicz, P., Rzońca, A., Ciżkowicz-Pękała, M., Pękała, P. (2014). Efektywność specjalnych stref ekonomicznych w Polsce jako narzędzia polityki gospodarczej: Analiza empiryczna z wykorzystaniem modeli panelowych. *Acta Universitatis Lodziensis Folia Oeconomica*, 6(308), 17–29.
- Czyżowska, J., Żmija, D. (2022). Special economic zones (SEZ) in the crisis caused by the COVID-19 pandemic. *Journal of Management and Financial Sciences*, 45, 9–25. DOI: 10.33119/JMFS.2022.45.
- Domański B., Gwosdz K. (2005). *Dziesięć lat doświadczeń pierwszej polskiej specjalnej strefy ekonomicznej. Mielec 1995–2005*. Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, Agencja Rozwoju Przemysłu SA Oddział w Mielcu.

- Frick, S., Rodríguez-Pose, A. (2019). Are Special Economic Zones in Emerging Countries a Catalyst for the Growth of Surrounding Areas? *Transnational Corporations*. 26(2), 75–94. DOI: 10.18356/0554caef-pl.
- Frick, S., Rodríguez-Pose, A. (2022). Special economic zones and sourcing linkages with the local economy: Reality or pipedream. *European Journal of Development Research*, 34(2), 655–676. DOI: 10.1057/s41287-021-00374-4.
- Ge, W. (1999). Special economic zones and the opening of the Chinese economy: Some lessons for economic liberalization. *World Development*, 27(7), 1267–1285.
- Informacja o realizacji ustawy o specjalnych strefach ekonomicznych*. Dokumenty za okres 2004–2024, przygotowywane corocznie przez (w zależności od resortu, który był odpowiedzialny za nadzór nad SSE): Ministerstwo Gospodarki, Ministerstwo Przedsiębiorczości i Technologii, Ministerstwo Rozwoju, Ministerstwo Rozwoju, Pracy i Technologii, Ministerstwo Rozwoju i Technologii, Warszawa.
- Jarosiński, K., Opalka, B. (2024). *Uwarunkowania i możliwości wsparcia MŚP na poziomie regionalnym i lokalnym: Doświadczenia i przykłady z wybranych państw Europy*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH.
- Jones, R.W. (1980). Comparative and Absolute Advantage, *Swiss Journal of Economics and Statistics*. Vol. 3, 235–260.
- Kaźmierczak-Piwko, L. (2017). Ekologiczne koszty rozwoju specjalnych stref ekonomicznych i stref aktywności gospodarczej w Polsce. *Systemy Wspomagania w Inżynierii Produkcji*, 6(1), 129–137.
- Kozaczka, M. (2020). Społeczna odpowiedzialność spółek zarządzających polskimi specjalnymi strefami ekonomicznymi. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 34(3), 207–219. DOI: 10.24917/20801653.343.14.
- Kryńska, E. (2000). *Polskie specjalne strefy ekonomiczne – zamierzenia i efekty*. Warszawa: IPISS.
- Kusago, T., Tzannatos, Z. (1998). Export Processing Zones: A Review in Reed of Update. *Social Protection Discussion Paper*, No. 9802, January, 1–47.
- Lichota, W. (2016). Efektywność finansowa specjalnych stref ekonomicznych w Polsce. *Gospodarka Narodowa*, 1, 99–130.
- Lichota, W. (2019). *Polskie specjalne strefy ekonomiczne – efekty finansowe*. Ostrowiec Świętokrzyski: Wydawnictwo Wyższa Szkoła Biznesu i Przedsiębiorczości.
- Łukaniszyn-Domaszewska, K., Mazur-Włodarczyk, K., Karaś, E. (2023). Special Economic Zones (SEZS) as an element of sustainable development in emerging countries: A case of Poland. *Scientific Papers of Silesian University of Technology. Organization and Management Series*, 179, 251–275. DOI: 10.29119/1641-3466.2023.179.13.
- Ministerstwo Rozwoju. (2019). *Polska Strefa Inwestycji: nowe podejście do wspierania inwestycji*. Warszawa: Ministerstwo Rozwoju.
- Ministerstwo Rozwoju i Technologii, <https://www.gov.pl/web/rozwoj-technologie/polska-strefa-inwestycji-w-2024-r>. (2025.07.10).
- Moberg, L., Tarko, V. (2021). Special economic zones and liberalization avalanches. *Journal of Entrepreneurship and Public Policy*, 10(1), 120–139. DOI: 10.1108/JEPP-01-2021-0008.

- Nazarczuk, J.M., Cicha-Nazarczuk, M. (2016). Wpływ SSE na sytuację na powiatowych rynkach pracy – wnioski z modeli panelowych. *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, 292, 116–132.
- Nazarczuk, J.M., Umiński, S. (2018). The impact of special economic zones on export behaviour. Evidence from Polish firm-level data. *Ekonomie a Management*, 21(3), 4–22. DOI: 10.15240/tul/001/2018-3-001.
- Nowicka, K. (2022). *Gospodarka w obiegu zamkniętym. Przedsiębiorstwo, instytucje, miasto*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH.
- OECD. 2020. *A Territorial Approach to the Sustainable Development Goals: Synthesis report*, OECD Urban Policy Reviews, OECD Publishing, Paris. DOI: 10.1787/e86fa715-en.
- Pastusiak, R., Jasiniak, M., Keller, J., Krzeczewski, B. (2016). *Wpływ specjalnych stref ekonomicznych na gospodarkę i społeczeństwo: Doświadczenia Polski*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. DOI: 10.18778/8088-564-6.
- Pastusiak R., Keller J., (2014). Wpływ Specjalnych Stref Ekonomicznych na gospodarkę Polski. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego*, 802. *Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia*, 65, 29–39.
- Peres, M., Ameer, W., Xu, H. (2018). The impact of institutional quality on foreign direct investment inflows: evidence for developed and developing countries. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 31(1), 626–644. DOI: 10.1080/1331677X.2018.1438906.
- Pitera, R. (2019). Oddziaływanie specjalnej strefy ekonomicznej Euro-Park Mielec na rozwój przemysłu. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 33(1), 50–62. DOI: 10.24917/20801653.331.4.
- Pitera, R. (2023). *Wpływ specjalnych stref ekonomicznych na rozwój gospodarczy regionu*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Sobol, D. (2016). Atrakcyjność inwestycyjna specjalnych stref ekonomicznych w Polsce. *Acta Universitatis Nicolai Copernici Oeconomia*, 47(2), 155–170. DOI: 10.12775/AUNC_ECON.2016.009.
- Wang, J. (2009). The economic impact of special economic zones: Evidence from Chinese municipalities. *Journal of Development Economics*, Vol. 90(1), 45–56.
- Warr, P.G. (1989). Export Processing Zones. The Economics of Enclave Manufacturing. *The World Bank Research Observer*. Vol. 4, No. 1, January.
- Warr, P.G. (1983). Jakarta Export Processing Zone: Benefits and Costs. *Bulletin of Indonesian Economic Studies*, 19(3), 28–49.
- World Bank. (2008). *Special Economic Zones: Performance, Lessons Learned, and Implications for Zone Development*. Washington, DC: World Bank.
- Zeng, D.Z. (2021). The Past, Present, and Future of Special Economic Zones and their Impact. *Journal of International Economic Law*, 24(2), 259–275. DOI: 10.1093/jiel/jgab014.

Wskazówki dla Autorów

1. Tematyka czasopisma koncentruje się na relacjach pomiędzy nierównościami ekonomiczno-społecznymi a procesami wzrostu i rozwoju społeczno-gospodarczego. Główny nurt rozważań odnosi się do problemów ekonomicznych, które rozpatrywane są z perspektywy interdyscyplinarnej. Preferowane są teksty respektujące wieloaspektowe sprzężenia sfery gospodarczej z innymi wymiarami ludzkiej aktywności (społecznym, aksjologicznym, dotyczącymi wiedzy, polityki, natury i biologii, konsumpcji i technologii).

2. Redakcja przyjmuje do oceny i publikacji teksty oryginalne, niepublikowane przez inne wydawnictwa, o charakterze naukowym (o charakterze teoretycznym, weryfikujące teorie, koncepcje, modele na bazie badań empirycznych, studia przypadków i inne empiryczne badania, komunikaty, recenzje, polemiki), wpisujące się w zakres czasopisma.

3. Redakcja przyjmuje teksty przygotowane w języku angielskim lub w języku polskim. Opracowania powinny być przygotowane zgodnie z wytycznymi przedstawionymi w szablonie dostępnym na stronie: <https://journals.ur.edu.pl/nsawg>, o objętości do 35 000 znaków (ze spacjami), wraz ze streszczeniem w języku polskim oraz języku angielskim.

4. Przypisy wyjaśniające należy zamieszczać na dole strony, natomiast odwołania bibliograficzne w tekście w układzie zgodnym ze stylem APA, podając w nawiasie nazwisko autora, rok wydania dzieła oraz przywoływane strony. Na końcu artykułu należy umieścić bibliografię przygotowaną w stylu APA uporządkowaną w kolejności alfabetycznej. Autorzy proszeni są o zweryfikowanie przytaczanej bibliografii w bazie CrossRef <http://www.crossref.org/guestquery> i umieszczenie w wykazie bibliograficznym numerów DOI cytowanych pozycji literaturowych.

5. Autorzy tekstów proszeni są o podanie tytułu naukowego oraz afiliacji (nazwy uczelni lub innej jednostki), danych kontaktowych (adres e-mail, numer telefonu, adres korespondencyjny) oraz numeru ORCID.

6. Opracowania należy przesłać drogą elektroniczną za pośrednictwem formularza zgłoszeniowego w systemie OJS (<https://journals.ur.edu.pl/nsawg>).

7. Opracowania zakwalifikowane przez komitet redakcyjny, lecz przygotowane w sposób niezgodny z wymaganiami formalnymi, będą odsyłane do autorów z prośbą o dostosowanie do wymagań redakcji.

8. W celu zapewnienia wysokich standardów etycznych postępowania w procesie wydawniczym redakcja kieruje się procedurami opracowanymi przez *Committee on Publication Ethics* (COPE), które są dostępne na stronie czasopisma (<https://journals.ur.edu.pl/nsawg/ethics>).

9. W trosce o rzetelność i uczciwość w nauce redakcja podejmuje działania przeciwdziałające przypadkom *ghostwritingu* (nieujawniania wkładu w powstanie publikacji) i *guest authorship* (braku lub znikomego wkładu osoby wskazanej jako autor). Autorzy są zobowiązani do ujawnienia wkładu poszczególnych osób w powstanie publikacji (podanie afiliacji oraz kontrybucji poszczególnych osób) oraz do udzielenia informacji o źródłach finansowania publikacji, wkładzie instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów (*financial disclosure*).

10. Autorzy proszeni są o przesłanie stosownej informacji o powstaniu publikacji i jej finansowaniu według wzoru dostępnego na stronie <https://journals.ur.edu.pl/nsawg>. Skan podpisanego *Oświadczenia* należy przesłać drogą elektroniczną do redakcji za pośrednictwem systemu OJS, a oryginał *Oświadczenia* należy przesłać na adres redakcji: Redakcja czasopisma „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy”, Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Ekonomii i Finansów, ul. Ćwiklińskiej 2, 35-601 Rzeszów.

11. Wszystkie publikowane artykuły są recenzowane w trybie anonimowym według modelu *double-blind review process* (recenzent nie zna tożsamości autora, a autor nie otrzymuje informacji o osobie recenzenta). Podstawą publikacji tekstu są dwie pozytywne recenzje. Zasady recenzowania publikacji są dostępne na stronie: <https://journals.ur.edu.pl/nsawg/reviews>.

12. Autorzy artykułów są zobowiązani do uwzględnienia uwag recenzentów lub merytorycznego uzasadnienia braku akceptacji tych uwag. W przypadku rozbieżnych ocen recenzentów artykuł może być skierowany do publikacji pod warunkiem uzyskania pozytywnej opinii trzeciego recenzenta lub komitetu redaktorów tematycznych. W przypadku dwukrotnej negatywnej oceny tekstu redakcja odrzuca możliwość publikacji artykułu.

13. W dalszych etapach procesu wydawniczego artykuły zawierające metody statystyczne poddawane są korekcie statystycznej. W ramach prac realizowanych przez Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego materiał poddawany jest ponadto korekcie językowo-stylistycznej. Redakcja zastrzega sobie prawo do zmian w tytułach i skrótach, poprawek redakcyjnych zgodnie ze standardami czasopisma.

14. Zgłaszając tekst do redakcji, autor zgadza się na jego publikację w formie papierowej oraz elektronicznej w ramach czasopisma, bez honorarium z tego tytułu.

15. Zgłaszając artykuł, autor udziela wydawcy czasopisma „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” zgody na rozpowszechnianie utworu w wersji elektronicznej w formule *open access* na licencji Creative Commons (CC BY-NC-ND) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

16. Autorzy zgłaszający teksty nie ponoszą opłaty wstępnej związanej z przyjęciem artykułu do oceny. Po merytorycznej akceptacji tekstu autorzy ponoszą koszty wydawnicze związane z publikacją tekstów. Wynika to z faktu, że „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” są czasopismem samofinansującym się, a opracowania udostępniane są w trybie otwartego dostępu. Szczegóły dotyczące płatności znajdują się na stronie: <https://journals.ur.edu.pl/nsawg/authors-guide>.

Guidelines for Authors

1. The Journal focuses on social and economic aspects of the relations between inequalities and development. The Journal prefers studies which discuss economic problems from an interdisciplinary perspective. It devotes special attention to studies on the connections of economy with other fields of human activity (such as sociology, axiology, knowledge, politics, nature and biology, consumption and technology).

2. The Editorial Board accepts original and unpublished research papers touching upon the problematic aspects of economics, which are in line with the scope of the Journal. The Editorial Board accepts the following for review and publication: theoretical research, papers which verify theories, ideas and models based on empirical research, case studies and other empirical research, statements, reviews and refuting studies.

3. The Editorial Board accepts papers in English or Polish. Authors are responsible for the language quality in their paper, and it is strongly recommended to have your manuscript checked by a native speaker or an English language specialist before submission, in order to ensure that the language is acceptable. Papers must be drafted in line with the guidelines provided in the template available on: <https://journals.ur.edu.pl/nsawg/index> (up to 35,000 characters, including abstracts in Polish and in English).

4. Explanatory footnotes must be placed at the bottom of the page, while references in the text must be consistent with APA style, with the name of the author, the publication year of the work cited and the relevant pages in brackets. The manuscript must end with references prepared according to APA style, organised alphabetically. Authors are requested to verify their references in the CrossRef database (www.crossref.org/guestquery) and provide DOI numbers for the respective items.

5. Authors are requested to state their degree, affiliation (name of the university or another unit), contact details (e-mail address, phone number, contact address) and ORCID.

6. All submissions should be made online at the Journal's submission system (<https://journals.ur.edu.pl/nsawg/index>). New users will need to create an account.

7. After submission all papers are evaluated by the editorial office and may be immediately rejected if they are considered to be out of the Journal's scope or otherwise unfit for consideration. Papers which passed an initial evaluation but which fail to meet the formal requirements may be sent back to the Authors for corrections.

8. In order to ensure high ethical standards in the publishing process, the Editorial Board follows the guidelines developed by the *Committee on Publication Ethics* (COPE) (see more information at: <https://journals.ur.edu.pl/nsawg/ethics>).

9. Authors must provide information about their respective contributions to the paper, sources of financing, and contributions of research institutions, societies and other entities (*financial disclosure*). The Editorial Board will take action against any cases of *ghostwriting* (the

authorship does not comprise all persons eligible for co-authorship or the acknowledgements do not mention all persons eligible for being listed there) or *guest authorship* (the authorship comprises a person or persons who are not eligible for authorship).

10. All Authors are asked to send relevant information concerning the authorship and financing of the publication, in accordance with the Declaration form available on: <https://journals.ur.edu.pl/nsawg>. The copy of signed Declaration must be submitted using the Journal's submission system. The original Declaration must be sent to: "Social Inequalities and Economic Growth" Editorial Office, University of Rzeszów, Faculty of Finance and Economics, Ćwiklińskiej 2, 35-601 Rzeszów, Poland.

11. All submitted papers are subject to a double-blind review process, in which the Author's name is not disclosed to the Reviewer, and the Reviewer's name is not disclosed to the Author. The Author must receive two positive reviews for the paper to be published (see more information at: <https://journals.ur.edu.pl/nsawg/reviews>).

12. Authors must take into account the Reviewers' remarks and comments or provide reasons for refusing to accept them. Should the Reviewers provide contrary assessments, the paper will be accepted for publication if the third Reviewer or the committee of Subject Editors provide a positive review. Two negative reviews mean that the paper is rejected by the Editorial Board. The final decision whether or not to publish the paper rests with the Editorial Board.

13. In further stages of the publication process, papers implementing statistical methods will be subject to statistical editing. The Publishing Office of the University of Rzeszów also provides language editing for the papers published.

14. By submitting their manuscript to the Editorial Board, the Author agrees to have it published in paper and electronic form without remuneration.

15. Individual papers are published open access under *Creative Commons* (CC BY-NC-ND) licence (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>). The Journal is copyright The Publishing Office of the University of Rzeszów ©.

16. Authors willing to publish their papers in the Journal must cover the costs related to the publication of their papers – APC (all costs of the peer-review process, professional production of the papers, in addition to other publishing functions) as "Social Inequalities and Economic Growth" is a full open access journal. There are no charges for rejected articles and no submission charges. Payment details are available on: <https://journals.ur.edu.pl/nsawg/authors-guide>.

**Zanim zdecydujesz się na zakupy z importu,
upewnij się,
czy krajowi producenci nie dostarczą Ci
lepszycy produktów za niższą cenę.**

DZIĘKI TEMU:

- tworzysz perspektywę wzrostu Twoich wynagrodzeń;
- chronisz siebie przed większymi podatkami;
- eliminujesz ryzyko utraty pracy;
- chronisz krajowe firmy przed bankructwem;
- walczysz z deficytem w bilansie handlowym;
- pomagasz w uwolnieniu Polski z długu publicznego.

**TAKI PATRIOTYZM WYPIERA NIEUCZCIWĄ
KONKURENCJĘ I UBÓSTWO**

